

štát. Keďže spoločenské vedomie sa bráni pred schizoidnými tendenciami, do nás sa postupne z nezrozumiteľných protichodných predvolebných programov, hesiel a parlamentných šarvátok intuitívne vniesol pocit nestability. Ten sa najprv prejavil ako strach, neskôr ako ochota akceptovať taký systém, kde by bola obnovená autorita so zrozumiteľným, pritom optimistickým programom a jasne definovanými normami správania. Tento spoločenský proces zasiahol celú Európu a nebol ničím novým. Intuitívny súhlas nás s nastolením autority, stability a poriadku mal v Európe masové podoby v prenasledovaní čarodejníc, v podobe náboženskej a rasovej intolerancie, ale aj v krvavých orgiách, ktoré sa niesli pod heslami „bratstva, rovnosti a slobody“.

Postupný návrat k parlamentným demokraciám v západnej Európe po druhej svetovej vojne (je pozoruhodné, že práve šesť štátov z nich boli kráľovstvá) bol sprevádzaný návratom k tradičným hodnotám kresťanstva (De Gasperi, Schumann, Adenauer) a ku kresťanskému chápaniu slobody a človeka. Východná, stredná a juhovýchodná Európa so svojou prevažne roľníckou a prevažne slovanskou populáciou mala už v tom období dostatok politických elít, ktoré boli schopné viesť masu. Ale ich väčšia časť podľahla lákavým heslám o sociálnej spravodlivosti a mesianistickým predstavám o beztriednej spoločnosti. Táto ideológia od polovice 19. storočia ponúkala recept na riešenie spoločenských napätí. Keď sa v Rusku uplatnila v praxi, prejavila sa ako stav permanentného napätia, rúcajúceho nielen vlastnícke vzťahy. V chiliastickej zanietenosti za „spravodlivú spoločnosť“ napáchala neuveriteľné krivdy, nastolila bezprávie a teror proti všetkým. Je až neuveriteľné, že táto obludná prax neodradila sympatizantov komunistickej ideológie vo svete. Ba práve naopak. Zachovala si u nich naďalej príťažlivosť do tej miery, že vo veľkej časti Európy pomáhali nastoliť deštruktívny totalitný režim. Zreteľne sa tu opäť prejavilo intuitívne správanie nás, ktoré vo väčšine krajín východnej a strednej Európy neprejavovali nijakú radosť z príchodu červenoarmejcov a navyše, vidiac hromadné odvliekanie ľudí na nútené práce, vyhánanie z domovov miliónov ľudí s „nesprávnou národnosťou“, zmanipulované retribučné súdnictvo, takmer zákonite pocítili strach s následnou rezignáciou a potrebou rýchleho nastolenia stability. Akejkoľvek.

Týmto spôsobom možno aspoň čiastočne vysvetliť to takmer odovzdané prijatie totality. Aj keby sme uznali, že bola spočiatku maskovaná, je pravdepodobné, že časť elít vedome akceptovala a podstatná časť nás intuitívne cítila, že ide o diktatúru s totálnym nárokom na ovládnutie celej spoločnosti a obmedzenie slobody jednotlivca až do najhlbších sfér myslenia a konania. Zdá sa, že v záujme zabezpečenia stability bola spoločnosť ochotná prijať a znášať totalitu. Túžba po spoločenskej stabilite je roľníckej populácii vlastná od neolitu, keď roľník potreboval nielen dobre klimatické podmienky, ale najmä pokoj, aby to, čo zasial, mohol aj zožať a zužitkovať. Roľník nemal rád zmeny a zvraty. Tí, čo mu vládli, mali vládnuť dobre, ale najmä dlho a bez podstatných zmien. Roľnícky pôvod, ale aj rezidua tohto myslenia malo obyvateľstvo rastúcich miest a ich robotníckych predmestí. Východoeurópsky roľník, robotník aj intelektuál nakoniec predsa len totalitu vedome odmietol. Práve preto, že tento režim ho odtrhol od pôdy, od zdedeného vlastníctva, od duchovnej tradície. V stave bez pevných vlastníckych väzieb, v právnej neistote a pod ideologickým a duchovným tlakom sa masu opäť pokúsili o zmenu. Politický zvrät v 90. rokoch 20. storočia odstránil totalitu. Dosiahli sme však stabilitu?

Peter Mulík

Obsah

Štúdie

Peter Jašek

Generál Jozef Turanec 4)

Beáta Katrebová-Blehová

Michail Gorbačov a koniec komunistického režimu v Československu 23)

Patrik Dubovský

Sviečková demonštrácia 35)

Dokumenty

Peter Sokolovič

Hektický marec 1939 v kronikách Hlinkovej gardy 52)

Obete

Vladimír Palko

Strážca utečencov – Jozef Karolík a spol. 73)

ÚPN interne

Ján Hlavinka

K projektu Osudy slovenských Židov v rokoch 1939–1945 86)

Predstavujeme

Michal Dzurjanin

Rozhovory s účastníkmi Sviečkovej manifestácie F. Mikloškom, L. Stromčekom a J. Brockom 88)

Ján Hlavinka

Rozhovor s Nikitom Petrovom (Memoriál Moskva) 94)

Kariéry v službách ŠtB

Radoslav Ragač

Jozef Gonda a Miloslav Žalman 96)

Apendix

Anton Baláž

V kultúrnej pamäti národa. O storočníci L. Hanusa 99)

Norbert Kmeť

Vyznamenanie skutočného rytiera 101)

Katarína Strapcová

Doskočil Z.: Duben 1969 103)

Branislav Kinčok

Securitas imperii č. 14 105)

Redakcia

Informácia o konferencii Perzekúcie na Slovensku v rokoch 1938–1945 107)

Prehľad článkov 2007 108)

Josef Lesák

Spomienky na februárový prevrat 110)

GENERÁL JOZEF TURANEC

Mgr. Peter Jašek
(1983) absolvent histórie
na FF Trnavskej univerzity,
doktorand v obore slovenské
dejiny na Katedre histórie TU.

Jozef Turanec patrí medzi kontroverzné postavy slovenských vojenských dejín. Počas Slovenskej republiky 1939–45 dosiahol ako veliteľ Rýchlej divízie na východnom fronte výrazné úspechy v boji proti Sovietskemu zväzu, za ktoré obdržal početné vyznamenania, hlavne nemecký Rytiersky kríž. Bol prívržencom Nemcov a zástancom slovenskej samostatnosti, a preto neprijateľný pre režimy, ktoré prišli po skončení vojny. Podľa toho sa s ním aj v historiografii zaobchádzalo.¹ Jeho najvýstižnejšiu charakteristiku z pohľadu víťazov vojny urobili v roku 1944 príslušníci československého odboja v Londýne, ktorí chceli po vojne potrestať domácich kolaborantov, keď o ňom napísali: „Generál II. třídy, velitel Rychlé divise. Má mnoho na svědomí.“²

Jozef Turanec sa narodil dňa 7. marca 1892 v obci Sučany v Martinskom okrese. Jeho otec bol kotlár a matka pochádzala z horárskej rodiny. Mal 5 súrodencov – dvoch bratov a tri sestry, pričom sám bol najstarší. Ku skompletizovaniu jeho rodinných pomerov ešte ostáva doplniť, že od roku 1920 bol ženatý s Johanou, rodenou Linhartovou. Toto manželstvo bolo bezdetné.

Ludovú školu Turanec navštevoval vo svojom rodisku, odkiaľ prešiel na ružomerské gymnázium, kde študoval v rokoch 1903–1911. Ďalšie vzdelanie si doplnil po I. svetovej vojne, keď absolvoval 8 semestrov na Právnickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave.³ Po ukončení školy pracoval krátko ako praktikant na železnici vo Vrútockých dielňach (prelom rokov 1912/13),

potom bol 9. apríla 1913 odvedený a narukoval ku pešiemu pluku 71 do Trenčína. V ďalšej vojenskej kariére pokračoval na škole pre záložných dôstojníkov, ktorú navštevoval v rokoch 1913/14 v Bratislave a Ostrihome.

Do jeho života však – tak ako do života celej európskej spoločnosti druhého decénia 20. storočia – zasiahla I. svetová vojna. Turanec narukoval do rakúsko-uhorskej armády hneď na začiatku vojny. Ako vojak „trenčianskeho“ 71. pešieho pluku odišiel na východný front bojovať proti Rusom, pričom pôsobil ako veliteľ výzvednej hliadky, družstva a neskôr aj čaty v 9-tej stotine.⁴ Trenčiansky pluk, tvorený zväčša zo slovenských vojakov, bojoval vo formácii 14. pešej divízie V. zboru 1. armády (veliteľ gen. Viktor Dankl) a nastúpil už v prvých dňoch vojny do ofenzívy v Haliči. Na tomto úseku fronty začali rakúsko-uhorské vojská ako prvé ofenzívu už 23. augusta a boje tu boli obzvlášť urputné, o čom svedčia veľké, miestami až 40% straty.

Turanec na ruskom fronte bojoval do 13. septembra 1914, kedy ochorel na červienku a musel byť odsunutý do lazaretu v Rakúsku.⁵ Po tom, ako sa uzdravil, absolvoval na prelome rokov 1914/1915 guľometný kurz v Brucku, ktorý ukončil s veľmi dobrým prospechom. V priebehu roku 1915 absolvoval aj lyžiarsky kurz v Mariazell. Krátku dobu strávil pri náhradnom prápore a koncom augusta 1915 sa vrátil do poľa na ruský front, kde pôsobil do októbra 1916 ako veliteľ guľometnej roty.⁶ V októbri 1916 nasledoval presun na talianske bojisko, kde bol takisto veli-

1 O Jozefovi Turancovi nie je príliš mnoho publikovanej literatúry. V období komunizmu bol jednoznačne považovaný za nepriateľský element a jeho meno sa takmer nespomínalo. Ak áno, tak výlučne ako germanofil a oddaný prívrženc Nemcov, ktorý navyše bojoval proti partizánom. V encyklopédii Slovenska z roku 1982 sa o ňom o. i. píše: „... oddaný prívrženc slovenskej vlády, vydával rozkazy na protipartizánske akcie...“ (Encyklopédia Slovenska. Zv. 6, T – Z, heslo Turanec. Bratislava 1982, s. 238). O nič lepšie ale nedopadol ani po roku 1989. V prehľade slovenských osobností, ktorý vyšiel pod názvom *Do pamäte národa*, sú mu venované 4 strany, kde sa o ňom píše ako o „azda najnegatívnejšom slovenskom vysokom dôstojníkovi“ (CSÉFALVAY, F.: Hlavný veliteľ slovenskej armády. In: MICHÁLEK, S. (zost.): *Do pamäte národa*. Bratislava 2003, s. 611). Turancovi sa venoval v populárno-vedeckej *Historickej revue* (1995, č. 6, s. 20–21) Ján Korček. Aj tento článok je plný vyzdvihovania negatívnych Turancových vlastností, spomína sa hlavne jeho chválenie Nemcov.

2 Slovenský národný archív (SNA) Bratislava, fond (f.) „S“, inv. č. 173, Výpis z evidencie osôb 1. 4. 1944.

3 Vojenský ústřední archiv – Vojenský historický archiv (VÚA – VHA) Praha, Zbierka kvalifikačných listín Jozefa Turanca (ďalej ZKL), Kmeňový list v Slovenskej armáde, s. 1; SNA Bratislava, f. Národný súd (NS), mikrofilm A-948, Tn ľud 29/47, Zápisnica z vypočúvania Jozefa Turanca v januári 1947, s. 1.

4 VÚA – VHA Praha, ZKL, Prihláška do československej armády, s. 2.

5 VÚA – VHA Praha, ZKL, Čistopis Kvalifikační listiny, Část I., Činnost za války.

6 Tamže.

teľom guľometnej roty. Jeho pobyt na fronte sa skončil 17. septembra 1917. Po odchode z frontu nasledoval pobyt pri náhradnom prárpore v Kragujevci, odkiaľ odišiel 25. augusta 1918 robiť inštruktora do guľometného kurzu v maďarskom Örkénytábore,⁷ kde ho zastihol aj koniec I. svetovej vojny. S jej priebehom napredovala aj Turancova vojenská kariéra: už v októbri 1914 bol povýšený na podporučíka a ďalšie povyšovania nasledujú: 18. augusta 1915 na poručíka, 1. júla 1917 na nadporučíka.⁸ Ako vojak pochodil viaceré fronty, na ktorých rakúsko-uhorská armáda bojovala a počínal si na nich úspešne, o čom svedčia jeho vyznamenania: 2x záslužný kríž III. triedy, strieborná a bronzová signum laudis, medaila za zranenie a Karolov kríž.⁹

Po skončení vojny pre Turanca nasledoval, tak ako v prípade väčšiny vojakov, návrat do civilného života, kde pokračoval v robotníckej práci vo Vrútkach. Ako sa však ukázalo, nebolo to nadlho. Už v marci roku 1919 si podal prihlášku do československej armády a tá bola prijatá. Doba bola príhodná – Česko-Slovensko nebolo pevne etablovaným štátom, na severe malo nepriateľa v Poľsku a na juhu bolo Maďarsko, ktoré si chcelo udržať Slovensko za každú cenu. Bezprostrednou hrozbou sa stala novo ustanovená Maďarská republika rád, čo bola vlastne boľševická vláda na čele s Bénom Kunom, ktorá 20. mája 1919 vojensky vtrhla na slovenské územie, čím sa začala vojna o Slovensko. Turanec bol zaradený k pešiemu pluku 17, kde sa stal veliteľom roty, neskôr aj prárpore v hodnosti nadporučíka.¹⁰ Ako veliteľ bol zo svojou jednotkou od 26. mája 1919 opäť v poli, po prvý krát – ale nie naposledy – vo vojne proti boľševikom. Ako veliteľ bojovej skupiny bol nasadený v bojoch pri Jelšave, Revúcej a Hôrke, za čo bol vyznamenaný – v roku 1919 dostal československý Válečný kríž s divíznou pochvalou.

Po skončení československo-maďarskej vojny zostal Turanec pri armáde natrvalo, od konca roku 1919 pôsobil ako veliteľ roty ťažkých guľometov v Trenčíne.¹¹ V roku 1923

bol prevelený na Vojenskú akadémiu do Hraníc na Morave, kde pôsobil ako inštruktor a zároveň aj učiteľ maďarčiny, pričom tu zostal až do roku 1927. Odtiaľto odišiel na vlastnú žiadosť do Petržalky k pešiemu pluku 39 ako veliteľ čaty, neskôr pôsobil ako spravodajský dôstojník pluku. Aj toto pôsobisko bolo však krátke, už 22. júna 1928 sa stal prednostom II. (spravodajského) oddelenia 10. divízie v Banskej Bystrici, kde vydržal pol roka a 15. decembra 1928 odišiel do delostreleckej školy pre kapitánov do Josefova pri Olomouci. Po úspešnom absolvovaní delostreleckého kurzu s dobrým prospechom (skončil ako 13-ty medzi 31 poslucháčmi),¹² na ktorom sa preškolil na delostreleckého dôstojníka, bol Turanec zaradený od 31. júla 1930 ku delostreleckému pluku 9 do Žiliny. Tu pôsobil prevažne ako veliteľ batérie,¹³ kde bol v roku 1937 povýšený na majora.

Na tomto mieste možno spomenúť, že v československej armáde bola väčšina dôstojníkov apolitických, nemohli byť členmi politických strán a „politikárčenie“ bolo zakázané. Toto bol imperatív aj pre Turanca. Nebol členom ľudovej strany, aj keď možno povedať, že politické myšlienky ľudákov – za predmníchovskej republiky hlavne snaha o autonómiu – mu neboli nesympatické. Osobne sa poznal s niektorými ľudáckymi politikmi, konkrétne s bratmi Mederlyovcami, pretože mladší Anton bol jeho spolužiakom.¹⁴ Z politikov Slovenskej republiky 1939–45 sa poznal aj s Dr. Štefanom Tisom a Msgr. Andrejom Marsinom. V žiadnom prípade však o ňom nemožno povedať, že by bol nejakým radikálom, na stranických akciách sa neangažoval. V tomto smere ho možno považovať skôr za slovenského vlastenca ako za stranícky zmýšľajúceho vojaka. V období predmníchovskej republiky na neho nikdy neboli sťažnosti za proti-československé, resp. autonomistické postoje. Práve naopak. V jednej z jeho kvalifikačných listín ho jeho český nadriadený považuje za zvlášť spôsobilého pre osvetovú výchovu slo-

7 Tamže, s. 2.

8 SNA Bratislava, f. NS, A-948, Tn ľud 29/47, Zápisnica z vypočúvania Jozefa Turanca v januári 1947, s. 3.

9 Tamže, s. 1.

10 VÚA – VHA Praha, ZKL, Čistopis kvalifikační listiny, s. 2–3.

11 VÚA – VHA Praha, ZKL, Kvalifikační listiny, Časť II., 1922.

12 VÚA – VHA Praha, ZKL, Výkaz o prospechu z delostreleckého učilišťa 1930.

13 VÚA – VHA Praha, ZKL, Kvalifikační listiny, List II. a.

14 KORČEK, J.: Velitel Rýchlejší divízie. *Historická revue*, roč. 6, 1995, č. 6, s. 20.

venského mužstva a jeho zmýšľanie je ohodnotené ako „*bezvadné*“.¹⁵ Jeho tichý príklon k autonomizmu bol spôsobený aj nespravodlivou národnostnou politikou, ktorá bola praktikovaná v medzivojnovnej československej (čs.) armáde, kde mali Slováci minimálne zastúpenie v dôstojníckom zbore – v r. 1938 to bolo 3,4 %¹⁶ – ťažkosti pri povyšovaní. Aj preto Turanec ako major v októbri 1938 patril medzi najvyšších slovenských dôstojníkov, čo ešte vynikalo z hľadiska toho, že bol katolík a nebol bývalý legionár.

Ako vojak mal od svojich nadriadených vždy veľmi dobré referencie. Zo začiatkov jeho vojenskej kariéry v čs. armáde pochádza táto charakteristika: „*Veľmi dobrý dôstojník, energický, výborných vojenských znalostí, má svoju guľometnú rotu vždy v najlepšom poriadku. Veľmi dobrý učiteľ a vychovávateľ, k povýšeniu veľmi spôsobilý.*“¹⁷ Podobný posudok mu dal jeho nadriadený na Vojenskej akadémii v Hraniciach na Morave, plukovník (ďalej plk.) Vratislav Pech: „*Povaha: mužná, priama, ustálená; energický, družný. Poznámka: vzorný dôstojník.*“¹⁸ Ako energického ho charakterizujú všetci jeho nadriadení, táto črta mu ostala až do konca vojenskej kariéry. Okrem Válečného kríže dostal aj viacero pochvalných uznaní, čo nebolo pre slovenského dôstojníka v medzivojnovom období bežným javom.

Pre Československú republiku nastali koncom 30. rokov ťažké časy. Hitlerovo Nemecko sa vydalo na cestu odstránenia dôsledkov Versaillskej zmluvy a Československo sa preň stalo po anšluse Rakúska v marci 1938 prvoradým cieľom. V septembri sa schyľovalo k vojne, armáda bola mobilizovaná a pripravená na cestu na hranice, všetko vyzeralo tak, že republika sa bude brániť proti nemeckej agresii. Tieto dramatické udalosti Turanec intenzívne vnímal, keďže ho jeseň 1938 zastihuje na hraniciach v uniforme československej armády. Za septembrovej mobilizácie bol I. pobočníkom delostreleckého pluku 110 v Žiline, kde bol až do 4. novembra 1938.¹⁹ Napo-

kon však prišli známe udalosti, Mnichovská dohoda znamenala kapituláciu Československa a jeho vnútorné oslabenie a demoralizáciu. Armáda demobilizovala, po Žilinskej dohode zo 6. októbra 1938 sa predmnichovská centralistická Československá republika transformovala na tzv. II. Česko-slovenskú republiku s autonómiou pre Slovensko.

Slovenských dôstojníkov nebolo v armáde veľa a požiadavky slovenskej autonómnej vlády smerovali k tomu, aby ich čo najviac bolo umiestnených v posádkach na Slovensku. Ale už krátko po podpise Žilinskej dohody prišli územné požiadavky Maďarska, ktoré boli Viedenskou arbitrážou z 2. novembra 1938 vyriešené z veľkej časti v jeho prospech. Po nej pripadlo Maďarom 10 390 km² územia, kde žilo 853 670 obyvateľov, z toho 272 145 Slovákov a Čechov.²⁰ Turanec bol menovaný do delimitačnej komisie pre odovzdávanie územia Maďarsku, presnejšie, bol styčným dôstojníkom pri Okresnom úrade v Seredi, ktorý mal na starosti odovzdávanie územia Maďarsku v oblasti 9. divízie. Svoje úlohy tu vykonal vzorne, o čom svedčí pochvala, ktorú mu udelil styčný generál pásma A Jindřich Bejl.²¹

V tom čase sa začali do popredia politického zápasu o moc dostávať aktivizované oddiely Hlinkovej gardy (HG), neboli však príliš dobre organizované. Na zlepšenie tejto stránky mal poslúžiť ich polovojenský výcvik. Preto boli vybraný 40 armádni dôstojníci, ktorí ho mali riadiť ako poradcovia. Medzi nimi bol aj Turanec. Úloha týchto dôstojníkov nebola ľahká, stali sa do istej miery nástrojmi dvoch protichodných politických tendencií. Služobne podliehali pražskému Ministerstvu národnej obrany (MNO), ktoré v nich videlo jeden z nástrojov na upokojenie pomerov v garde.²² Naopak politická garnitúra slovenských radikálov sa snažila utvoriť z HG základ budúcej samostatnej slovenskej armády a chcela ich použiť na rozbitie republiky. Turanec bol pridelený na hlavné veliteľstvo HG ako pobočník náčelníka Hlavného veliteľstva HG spolu s, v tom čase plu-

15 VÚA - VHA Praha, ZKL, Kvalifikační listina, Časť II., s. 1.

16 Číselne vyjadrené, Slovákov bolo 435 dôstojníkov medzi 12 792. In: ČULEN, K.: *Česi a Slováci v štátnych službách ČSR*. Trenčín 1994, s. 121.

17 VÚA - VHA Praha, ZKL, Kvalifikační listina, Časť II., s. 1.

18 VÚA - VHA Praha, ZKL, Kvalifikační listina 1924, s. 3.

19 VÚA - VHA Praha, ZKL, Osvedčenie veliteľa plk. Paclíka zo 16. 12. 1938.

20 DEÁK, L.: *Viedenská arbitráž 2. novembra 1938. Dokumenty I*. Martin 2002, s. 24.

21 VÚA - VHA Praha, Kvalifikační listiny Jozefa Turanca, č. j. 415/hran. 1938.

22 ČAPLOVIČ, Miloslav: *Čs. důstojníci - Slováci v službách Hlinkovej gardy (november 1938 - marec 1939)*. In: CSÉFALVAY, F. (zost.): *Slovensko a II. světová vojna*. Bratislava 2000, s. 111-112.

kovníkmi, Alexanderom Čunderlíkom a Antonom Pulanichom.²³ V tejto funkcii zotrval až do 14. marca 1939.

Napätá zahraničnopolitická situácia v stredoeurópskom priestore v marci 1939 smerovala ku vzniku samostatného Slovenského štátu. Turanec ako dôstojník pri HG musel o tomto vývoji niečo vedieť, lebo garda mala často manifestácie a nástupy. V pamätný deň, 14. marca 1939 ráno pozval Ferdinand Čatloš, v tom čase zástupca čs. armády pri slovenskej vláde a budúci minister obrany, k sebe Turanca, ako aj viacerých iných slovenských dôstojníkov. Oznamil im, že sa majú ujať funkcie veliteľov divízií dislokovaných na Slovensku, aby Česi nemohli vydávať rozkazy. Mali na svojich miestach čakať na vyhlásenie samostatného Slovenského štátu.²⁴ Turancovi bolo nariadené ujať sa velenia 16. divízie dislokovanej v Ružomberku, kam sa hneď aj vydal, a tak ho okamih vyhlásenia samostatného Slovenského štátu zastihol vo vlaku.²⁵

Hneď po vyhlásení samostatnosti čakalo na slovenskú armádu veľmi ťažké obdobie, bolo tu množstvo problémov, s ktorými sa bolo treba vysporiadať. Veď nebolo stále ešte jasné, či je samostatnosť Slovenska relatívne trvalým alebo len chvíľkovým javom. Postoj Nemecka bolo len ťažko odhadnúť, najmä keď nemecká armáda prenikla pri obsadzovaní Čiech aj na územie Slovenska a jeho časť aj zaujala, pričom na tomto území odvážala armádny materiál. Aby problémov nebolo málo, v deň, kedy nemecký minister zahraničných vecí Joachim von Ribbentrop podpísal nemecko-slovenskú ochrannú zmluvu (23. marca 1939), vpadla na územie východného Slovenska maďarská armáda a začala sa tzv. „malá vojna“. S veľkou nalievavosťou sa ozvala aj personálna otázka, pretože hneď prvé rozkazy formujúceho sa ministerstva národnej obrany smerovali k odsunu Čechov. Do 14-tich dní mali byť všetci Česi – okrem tých, o ktorých mal prísť výnos z MNO, že môžu zostať – odsunutí. Vo veľkom sa začali odstraňovať „lvičci“ z brigadierok, aj obrazy Masaryka a Beneša.

Turancova kariéra ako veliteľa 16. divízie bola veľmi krátka, keďže krátko po jej prevzatí, v polovici apríla, ochorel a musel odísť na liečenie. Keď sa z neho vrátil, bol v júni 1939 (menovanie bolo zo spätnou platnosťou od mája 1939) odvelený na miesto veliteľa delostrelectva pri Hlavnom vojenskom veliteľstve. Jeho úloha nebola ľahká, tak ako všetkých slovenských dôstojníkov, ktorí pracovali na výstavbe slovenskej armády v roku 1939. Delostrelectvo bolo predsa len trochu odlišnou kapitolou, názorne však ilustrovalo politiku pražskej vlády vo vojenských záležitostiach. Na Slovensku bol dostatok, ba až prebytok diel a delostreleckého materiálu,²⁶ ale o to väčší bol nedostatok vycvičeného mužstva slovenskej národnosti. Dobré to ilustruje napr. správa o zostavení delostreleckého pluku 51. Píše sa v nej: „*Nedostatky: osobné – na predpísaný stav chýba 27 dôstojníkov, 17 rotmajstrov a 51 osôb družstva ... materiálne: výbava je výborná.*“²⁷ Návrh na novú organizáciu delostrelectva Turanec predložil v auguste roku 1939. Pri nej hľadel na to, aby slovenské delostrelectvo malo moderný, ďalekonosný a motorizovaný materiál a aby bolo zachránené čo najväčšie množstvo moderného materiálu v medziach Nemcami povoleného počtu.²⁸

Pre Turanca osobne nasledoval v armáde trpiacej na nedostatok dôstojníkov aj rýchly hodnostný postup – 17. mája 1939 bol povýšený na podplukovníka a na začiatku januára 1940 na plukovníka.²⁹

Slovenskej armáde však nebol dopriaty kľudný vývoj v mierových podmienkach, lebo medzinárodná politická situácia smerovala v auguste 1939 ku svetovej vojne. Do tejto boli zapojení aj Slováci, ktorí sa mali zúčastniť poľského ťaženia ako spojenc Nemecka. Po vypuknutí vojny a zapojení sa Slovenska do nej odišiel koncom augusta Čatloš ako veliteľ armády na veliteľské stanovisko do poľa do Spišskej Novej Vsi a Turanca nechal v Bratislave ako svojho zástupcu.³⁰ Jeho prvou úlohou bolo vplývať na predsedu vlády Dr. Jozefa Tisa, aby povolil mobilizáciu ďalších ročníkov zálohy. Po porade Tisa s Fer-

23 KORČEK, J.: *Veliteľ Rýchlej divízie*, s. 20.

24 SNA Bratislava, f. NS, A-948, Tn ľud 29/47, Zápisnica z vypočúvania Jozefa Turanca v januári 1947, s. 8.

25 SNA Bratislava, f. NS, A-948, Tn ľud 29/47, Zápisnica z vypočúvania Jozefa Turanca v januári 1947, s. 8.

26 KLIMENT, Ch. – NAKLÁDAL, B.: *Slovenská armáda 1939–1945*. Praha 2006, s. 44.

27 VÚA – VHA Praha, f. Slovenská armáda 1939–1945, šk. č. 1, inv. č. 1/4, č. j. 260/1939.

28 VÚA – VHA Praha, f. Slovenská armáda 1939–1945, šk. č. 9, inv. č. 13/1, č. j. 24.194/1939.

29 CSEFALVAY, F.: *Hlavný veliteľ slovenskej armády*, s. 612.

30 SNA Bratislava, f. NS, A-948, Tn ľud 29/47, Zápisnica z vypočúvania Jozefa Turanca v januári 1947, s. 10.

dinandom Ďurčanským, nemeckým generálom Franzom Barckhausenom a vyslancom Hansom Bernardom dňa 1. septembra 1939 bolo povolaných ďalších 7 ročníkov zálohy.³¹ Z týchto potom zorganizoval Turanec dve divízie, ktoré sa však nestihli zapojiť do bojov, lebo už v polovici septembra bolo o výsledku vojny rozhodnuté. Na poľskej kampani sa Turanec podieľal len organizovaním armádnych jednotiek.

Po skončení ťaženia v októbri 1939 znova dochádza k reorganizácii armády. Turancovou hlavnou úlohou ako veliteľa delostrelectva je reorganizovať ho podľa nemeckého vzoru.³² Nemci boli – v súlade s Ochrannou zmluvou – nápomocní pri budovaní armády hlavne prostredníctvom Deutsche Heeresmission (DHM). Táto skutočnosť bola neklamným dôkazom faktu, že slovenská armáda bude aj v budúcnosti nemeckým spolencom, čo určila vo svojej podstate geopolitická realita stredoeurópskeho priestoru po Mníchovskej konferencii v septembri 1938. Okrem toho, že Nemci vyslali na Slovensko svoju misiu, častými sa stali aj inštruktážne cesty slovenských dôstojníkov do Nemecka. Aj Turanec sa jednej z takýchto ciest zúčastnil, počas nej bol na cvičení v Königsbrücku pri Drážďanoch. Nemci ich zaviedli aj na exkurziu po západnom bojisku, kde im ukazovali belgický obranný systém s Maginotovou líniou a zároveň aj spôsob, ako sa im ho podarilo prekonať. V Döbritzi im ukázali cvičenie tankovej roty a letecké manévry. Zároveň sa mali možnosť zoznámiť aj s nemeckým vojnovým hospodárstvom a so spôsobom prekonávania nedostatkov surovín – napr. sadlo z uhlia alebo cukor a cukríky z dreva. Táto cesta utvrdila v Turancovi pronemeckú orientáciu. Z čisto profesionálneho hľadiska sa mu ani nemožno čudovať – nemecká armáda predviedla vo francúzskom ťažení prvotriedny výkon a bola rešpektovaná ako najmocnejšia a najmodernejšia na svete.

Dňa 15. septembra 1940 bol Turanec vymenovaný za veliteľa 1. divízie v Trenčíne. Pokračoval tu v jej organizovaní, na pomoc mal opäť príslušníkov nemeckej misie, s ktorými mal dobré vzťahy, pretože sa, na rozdiel od dôstojníkov z 1. divízie, nikdy nesťažovali.

Rok 1941 so sebou priniesol ďalšie rozšírenie vojnového konfliktu. V dôsledku štátneho prevratu v Juhoslávii koncom marca sa nemecké velenie rozhodlo vojensky zakročiť na Balkáne. Nemci toto ťaženie doviedli rýchlo do úspešného konca, čo v Turancovi ešte posilnilo obdiv k nemeckej armáde.³³ Avšak predtým, v júli 1940, sa Hitler rozhodol pre vojenské ťaženie proti Sovietskemu zväzu. Smernicu pre plán Barbarossa vydal 18. decembra 1940. Hoci spočiatku sa preň nepočítalo s účasťou slovenskej armády, napokon prišla v nemeckom postoji zmena a Slovensko bolo zapojené do tejto gigantической vojny. Prípravy na ňu prebiehali aj na území Slovenska, ktoré bolo pre Nemecko dôležitým nástupným priestorom. Turanca sa ako veliteľa jednej z divízií táto otázka priamo dotýkala, aj minister Čatloš zdôrazňoval, že je treba, aby jednotky boli pripravené podľa mobilizačného plánu. Aby neboli prekvapené rozkazmi, ktorými sa nariadi okamžitá bojová akcia.³⁴

O vypuknutí vojny sa Turanec dozvedel ráno 22. júna, keď za ním prišiel jeho náčelník štábu plk. Alojz Ballay s informáciou, že slovenská vláda nariadila mobilizáciu armády proti ZSSR.³⁵ Turanec urobil všetky potrebné opatrenia podľa mobilizačného plánu a pripravil jednotku na pochod na východ. Rozkaz na prvý presun prišiel 24. júna a 1. divízia sa po zmobilizovaní začala presúvať na východné Slovensko, odkiaľ 30. júna odišla na územie Sovietskeho zväzu. Avšak pochod – a hlavne jeho rýchle tempo (do 3. júla prešli jednotky 125 km)³⁶ – spravádzalo veľké množstvo problémov. Divízia bola pešou, ale nebola dostatočne vybavená, ani pripravená na dlhé pochody po ťažko zjazdnom teréne. Nebolo dosť dopravných prostriedkov, stav ciest bol veľmi zlý a navyše sa do toho často pridala dážď, ktorý zmenil komunikácie na nezjazdné. Keď zas bolo dlho sucho, tak sa nad cestami víril prach.³⁷ Postupne začal vypovedať službu všetok materiál a vojaci boli veľmi vyčerpaní napriek tomu, že sa uskutočnili všetky opatrenia pre zlepšenie pochodového tempa.

Medzitým sa participácia slovenskej armády na východnom ťažení obmedzila na

31 BAKA, I.: *Slovenská republika a nacistická agresia proti Poľsku*. Bratislava 2006, s. 79.

32 SNA Bratislava, f. NS, A-948, Tn ľud 29/47, Zápisnica z vypočúvania Jozefa Turanca v januári 1947, s. 11.

33 SNA Bratislava, f. NS, A-948, Tn ľud 29/47, Zápisnica z vypočúvania Jozefa Turanca v januári 1947, s. 14.

34 Tamže, s. 13.

35 Tamže, s. 14.

36 Vojensko-historický archív (VHA) Bratislava, f. Rýchla divízia (RD), šk. 7, inv. č. 30/1/7, Strojepis denníka plk. Turanca, I. časť (20. 6. 1941–17. 11. 1941), s. 10.

37 VHA Bratislava, f. RD, šk. č. 7, inv. č. 30/1/7, Denník plk. Turanca, I. časť, s. 15.

účasť Rýchlej skupiny a neskôr Rýchlej brigády (RB), ktorá sa pripojila k nemeckej 17. armáde na Ukrajine a zúčastnila sa bojov o prechody na rieke San. Zvyšok armády do styku s nepriateľom neprišiel, nakoľko front sa deň odo dňa vzdával. Armádny zbor pokračoval v ceste ďalej na východ a počas dlhých pochodov sa vojaci dôkladne zoznamovali s pomermi, aké vládli na Ukrajine za panovania Sovietov. Obyvateľstvo vívalo slovenských vojakov ako osloboditeľov spod bolševizmu, čo malo veľký vplyv na ich morálku.³⁸ Vidiac na vlastné oči masacre obyvateľstva,³⁹ obrovskú biedu a nízku kultúrnu úroveň, upevnil si Turanec svoj odpor voči komunizmu, ktorý mu vydržal až do konca vojny, resp. jeho života. Ilustráciou sú viaceré jeho dennikové zápisky, napr. aj z „prevýchovnej“ návštevy Ukrajiny 24. septembra 1941, ktorú pre niektorých komunistov nariadil minister vnútra Alexander Mach. Počas nej prišla delegácia aj do dôstojníckej jedálne, kam chodil Turanec. Jeho dojmy o popredných slovenských komunistoch (o i. Gustáv Husák, Ján Poničan) boli: „*Týchto ľudí nepolepší nikto. Ved', ač práve sú doktori, majú manýry skutočného ruského mužíka bolševika. ... ani sa nepredstavili... Táto svoloč patrí do ľavy, ale nie na študijnú cestu do Ruska.*“⁴⁰ Po vojne boli jeho ponosy na komunizmus šikovne zneužitú pri jeho procese pred Národným súdom, kde bol na ich základe uznaný vinným za verejné hanobenie Sovietskeho zväzu.

V každom prípade, v lete 1941 slovenská armáda na východnom fronte s výnimkou malej skupinky vojakov bojujúcich v RB plnila len zašfóvacie funkcie, s čím nebola v jej velení spokojnosť. Skutočnosťou ale je, že slovenská armáda nemala potrebné vybavenie na to, aby sa mohol tak vysoký počet aktívne zapojiť do bojov. Týkalo sa to tak nedostatočnej a zastaralej výzbroje, ako aj nedostatku dopravných prostriedkov, bez ktorých sa vojakom front deň odo dňa vzdával. Preto boli vojaci v poli vlastne zbytočné. A to v čase, kedy sa na prevažne agrárnom Slovensku začínali žatevné práce a odve-

dení vojaci chýbali doma na poliach. V tejto súvislosti vznikla potreba zmeniť charakter nasadenia slovenského vojska. Prvý rozkaz na prepustenie časti vojakov domov prišiel na veliteľstvo 1. divízie už 13. júla, zatiaľ sa však jednalo len o malé percento vojakov.⁴¹ Turancovi sa tento návrh príliš nepozdával, nakoľko si myslel, že to bude robiť zbytočne zlú krv medzi vojakmi, keďže niektorí išli domov a niektorí museli zostať.⁴²

Potrebu reorganizácie vystupňovala bitka pri Lipovci 22. júla 1941, v ktorej utrpela Rýchla brigáda pod velením plk. Rudolfa Pilfouska značné ľudské aj materiálne straty. Ešte pred touto bitkou, 16. júla, sa konalo stretnutie veliteľov divízií plukovníkov Turanca a Augustína Malára s gen. Čatlošom, na ktorom sa preberala otázka ďalšej účasti slovenskej armády na sovietskom ťažení. Na tejto schôdzke Turanec vyslovil svoju mienku, že „*tu vojaci... robia len podradné úlohy.*“⁴³ Spolu s Malárom prezentovali názor, že obidve divízie sú bojové, a preto patria do boja. Teraz neplnia svoju úlohu. Čatloš na to povedal, že by malo prísť 10 autokolón zo Slovenska, ktoré vojakov odvezú na front, čo však nebol podľa Turanca dostatočný počet, keďže bolo treba prepraviť aj ťažké zbrane a kone. Obaja veliteľia divízií preto predložili Čatlošovi návrh, aby sa ponechala RB pre boj, 2–3 prápory na zaistenie územia a zvyšok vojakov sa mal poslať domov, kde bolo treba naliehať ľudí na žatevné práce.⁴⁴ Keď to Čatloš zamietol, Malár podal kompromisný návrh na utvorenie jednej kombinovanej divízie, ktorý však bol Čatlošom tiež zamietnutý. Preto už ani veliteľia viac iné návrhy nepodali, okrem konštatovania, že „*s tým, čo majú, nie je možné efektívne bojovať.*“⁴⁵

Bola to až bitka pri Lipovci, ktorá Čatloša definitívne presvedčila o potrebe zmeniť niečo na charaktere účasti slovenskej armády na východnom ťažení. Koncom júla bola nakoniec nariadená „*Operačným rozkazom č. 7 pre reorganizáciu slovenskej poľnej armády*“ reorganizácia. Jej podstatou bolo vytvorenie jednej Rýchlej divízie (RD), ktorá bola určená pre boj na fronte a jednej

38 O tomto pozri štúdiu LACKO, M.: Sovietske vojnové zločiny na západnej Ukrajine v lete 1941 a ich vplyv na bojovú morálku slovenského vojska. *Politické vedy*, roč. 8, 2005, č. 2, s. 63–87.

39 SNA Bratislava, f. NS, A-950, Tn ľud 24/47/4e, List manželke zo 6. 7. 1941. Píše: „*Videl som bolševické zverstvo, vyše 600 zavraždených mladých Ukrajincov v jednej soľnej bani. To je zverské.*“

40 VHA Bratislava, f. RD, šk. č. 7, inv. č. 30/1/7, Denník plk. Turanca, II. časť (18. 9. 1941–27. 11. 1941), s. 5–6.

41 VHA Bratislava, f. RD, šk. č. 7, inv. č. 30/1/7, Denník plk. Turanca, I. časť, s. 19.

42 VHA Bratislava, f. RD, šk. č. 7, inv. č. 30/1/7, Denník plk. Turanca, I. časť, s. 20.

43 Tamže, s. 22.

44 Tamže, s. 22–23.

45 Tamže.

Zaisťovacej divízie (ZD), ktorá bola určená na zaisťovanie dobytého územia. Zvyšok vojakov sa mal poslať domov. Jozef Turanec bol určený za veliteľa Rýchlej divízie, veliteľom Zaisťovacej divízie sa stal plukovník Malár, ktorý chcel radšej veliť ZD.⁴⁶

Už pri budovaní bolo jasné, že RD bude nasadená na fronte, preto mala ako bojujúca divízia dostať k dispozícii najkvalitnejší materiál. Pôvodne sa zamýšľalo utvoriť z nej plne motorizovaný útvar, avšak napokon jej výzbroj nebola až taká, ako si to Turanec predstavoval. Už tu možno nájsť zárodok jeho konfliktu s Čatlošom, ktorý sa vyostroval po celý rok 1941 a vyvrcholil v období roku 1942, kedy prerástol do otvorenej a vzájomnej nenávisťi oboch generálov. Tá trvala prakticky až do konca ich životov.

Príčin, prečo sa obaja nemali radi, bolo určite viac. Týkali sa hlavne záležitostí slovenskej armády, na ktoré mali obaja rozdielne názory. Do ich osobného sporu akoby sa personifikoval spor medzi „legionármi“, ktorí zostali česko-slovensky zmýšľajúci, a dôstojníkmi, ktorí stáli na platforme samostatného Slovenského štátu. Čatloš ako bývalý legionár presadzoval a chránil viacerých legionárov, často mali u neho protekciu. Turanec takéto veci odsudzoval, sám nemal legionárov vôbec v láske a kde sa dalo, presadzoval skôr „proslovensky“ orientovaných dôstojníkov. Čatlošovi vyčítal už v roku 1941 veľa vecí, sprvu hlavne materiálne vybavenie RD, neskôr jej zásobovanie a prezentáciu v médiách, kedy podľa neho propaganda⁴⁷ nedostatočne zobrazovala a využívala úspešné boje Slovákov na východnom fronte.⁴⁸ Turanec si myslel, že Čatloš ignoruje jeho návrhy, čo bola do istej miery pravda. Čatlošovou snahou bolo obmedzovať expo-

novanie slovenskej armády, aj preto nechcel uvoľňovať na front potrebný materiál. Radšej ho nechal doma. Takýto postoj bol Turancovi cudzí. Ďalším sporným bodom medzi oboma sa stalo protekcionárstvo, pretože Čatloš, ako aj niektorí iní politici žiadali poslať späť z poľa svojich známych alebo príbuzných. Tak napr. 17. septembra mal Turanec na fronte návštevu, zrejme Čatloša (dotyčného tituluje „pán chcel by som byť feldmarsál“), ktorý chcel niekoho dostať z poľa. Turancova odpoveď na žiadosť bola: „*Samá protekcia! Jeden minister koňa, druhý syna berie domov, tretí švagra, samí vlivní páni a ten ľud bez protekcie ostane tu. To je hanba a proti tomu mi tu na fronte protestujeme.*“⁴⁹ Najviac ho ale hnevalo, keď sa „legionárom“ vďaka protekcii podarilo vyhýbať sa službe v poli. 29. júna 1942 písal o tom Turanec domov manželke: „...*posiela mi sem (Čatloš – pozn. P. J.) ľudí, ja odpovedám, že tých nechcem a žiadal som všetkých protežovaných Čechov sem poslať ... sem musia, keď sa na kolomaž rozlejú.*“⁵⁰

Problém výzbroje, ako ho videl Turanec v roku 1941, bol v tom, že RD nedostala nijaké tanky a tiež jej delostrelectvo bolo oproti Rýchlej brigáde, ktorá mala oveľa menej vojakov, o jednu batériu slabšie.⁵¹ Ešte horšie bolo porovnanie čo sa týka tankov. Táto najdôležitejšia zbraň II. svetovej vojny totiž vo výzbroji RD absentovala úplne. Bolo to do istej miery (teda hlavne z pohľadu Turanca) nepochopiteľné, pretože to boli práve tanky, ktoré úspešne pomáhali pechote a pri Lipovci ju zachránili od ešte väčších strát. Pred bitkou pri Lipovci disponovala RB 43 tankami, z ktorých bolo v boji zničených 5 a poškodených 9 tankov.⁵² Po tejto bitke sa Čatloš rozhodol

46 VHA Bratislava, f. Generál Ferdinand Čatloš, šk. č. 4, Prežitkové fragmenty, s. 42; VHA Bratislava, f. Veliteľstvo armády 1941, šk. č. 1, č. j. 101.130/Tajné.

47 O pôsobení vojenskej propagandy mal zlú mienku, hlavne v roku 1941. Počas pietnej slávnosti na sviatok Všetkých svätých píše, že „*musel som ako vojak prerušiť toto počúvanie, lebo vidieť, ako systematicky sa snaží náš rozhlas vylúčiť vojenské osoby – výjímec jedincov – zo všetkého, čo vojsko robí. ... Keď sa hovorí o Lipovci, hovorí akýsi civil a nie vojak, ktorý tam bol, smiešne.*“ In: VHA Bratislava, f. RD, šk. č. 7, Denník plk. Turanca, II. časť, s. 62.

48 Napr. musel písať domov manželke, aby uverejnili v novinách „*Trenčan*“ informáciu o tom, že obdržal Železný kríž II. triedy. Doslova napísal: „*Nech to verejnosť vie, veď som si ho zaslúžil.*“ In: SNA Bratislava, f. NS, A-950, List manželke 16. 11. 1941. V roku 1941 sa aj samotní vojaci sťažovali na nedostatočnú propagáciu a informovanosť svojich príbuzných doma. Turanec si zapísal: „*Zlatí moji vojaci, ja najlepšie viem, prečo o Vás nepíšu naše noviny. Závisť, bázeň, o slávu atď. Že divizionári zvíťazili na futbale, toho sú plné noviny, pre vás, milí vojaci, nemajú miesta.*“ In: VHA Bratislava, f. RD, šk. č. 7, inv. č. 30/1/7, Denník plk. Turanca, II. časť, s. 27. Na inom mieste: „*Naši redaktori sa s údivom spytovali, prečo nič nie je v novinách o RD a o RB sa písalo stále. Ja viem prečo, lebo ju vedie Slováč a minister sedí v Bratislave a nemôže sa reklamovať po novinách. Lepšia je asi kaviareň, víno a Cigáň.*“ In: VHA Bratislava, f. RD, šk. č. 7, inv. č. 30/1/7, Denník plk. Turanca, I. časť, s. 30.

49 SNA, f. NS, A-950, List manželke z 18. 9. 1941.

50 SNA, f. NS, A-950, List manželke z 29. 6. 1942.

51 MIČIANIK, P.: Sformovanie Rýchlej divízie a jej nasadenie do bitky o Kyjev. In: ŠMIGEL, M. – MIČKO, P. (zost.): *Slovenská republika 1939–1945 očami mladých historikov IV.* Banská Bystrica 2005, s. 181.

52 KLUBERT, T.: Obrnené jednotky slovenskej armády 1939–1945. In: CSÉFALVAY, F. (zost.): *Slovensko a druhá svetová vojna.* Bratislava 2000, s. 255.

stiahnuť ich z bojiska, pričom zohľadnil aj poškodenie a zlý technický stav zostávajúcich vozidiel. Niektoré z nich však boli poškodené vlastnou posádkou.⁵³ Hlavne z dôvodu nedostatočnej výzbroje hovoril Turanec, že „*rýchla jednotka, ktorá bude teraz doplnená, nie je RD, ale len pechotou na autách*“.⁵⁴ Sťažoval sa tiež na skutočnosť, že „*žiadon návrh sa u VA (Veliteľstvo armády) neprijíma, predom sa každý zahriakne, takže je každý odsúdený na mlčanie*“.⁵⁵ To bola vlastne priama sťažnosť na osobu ministra Čatloša. Turancovi tiež vadilo, že Čatloš často preberal do armády zlozvyky z politiky – predovšetkým sľuby vojakom, ktoré sa potom nesplnili, čo podľa Turanca bola demagógia, pred ktorou vystríhal všetkých svojich dôstojníkov.⁵⁶ Ohrozovalo to totiž morálku a disciplínu jednotky, ktorá bola pre neho nadovšetko. Sám ako veliteľ na ňu vždy prísne dbal či už nabádaním dôstojníkov na jej udržiavanie pod hrozbou zbavenia velenia,⁵⁷ alebo osobnými návštevami jednotiek. Okrem výbavy RD nebol Turanec spokojný ani s prípravami jej sformovania, pričom neváhal povedať, že „*ľavá ruka nevie, čo robí pravá*“.⁵⁸

Turanec sa stal veliteľom RD 1. augusta 1941 a mohol si sám vybrať svoj štáb.⁵⁹ Ešte predtým sa podujal na cestu po jednotkách, z ktorých sa RD formovala, aby si urobil lepší obraz o ich skutočnej výbave. Po tejto ceste predložil Čatlošovi zoznam požiadaviek na materiálne vybavenie divízie, hoci mu muselo byť jasné, že všetky veci dostať nemôže. A ani nedostal. Turancom požadovaný materiál síce slovenská armáda mala, ale Čatloš nemienil dať takmer všetok moderný materiál armády k dispozícii jednej divízii, ktorá navyše šla do boja, kde hrozila jeho strata.⁶⁰

Ešte pred nasadením na front sa pri RD prevádzal tvrdý výcvik, nakoľko pre slovenskú armádu bolo postavenie takejto jed-

notky novinkou. Bolo treba všetky jednotky pechoty precvičiť od základu na motorizovanú pechotu. Výcvik trval asi mesiac a bol intenzívny (stali sa dokonca aj prípady zranenia), pričom sa zamerával hlavne na jazdenie v kolónach a na súčinnosť pechoty s delostrelectvom. Aj to malo potom za následok relatívne nízke straty v bojoch. Treba ale vyzdvihnúť celkové umenie slovenských vojakov a dôstojníkov vybraných do RD, že sa im podarilo zvládnuť všetky určené úlohy, hoci

Plukovník Jozef Turanec (v strede, v brigadirke) si spolu s dôstojníkmi a vojakmi Rýchlej divízie prezerá ukoristený sovietsky traktor, r. 1941. Zdroj: VHA Bratislava, ŠZ-X I-266.

53 Tamže.

54 VHA Bratislava, f. RD, šk. č. 7, inv. č. 30/1/7, Denník plk. Turanca, I. časť, s. 29.

55 VHA Bratislava, f. RD, šk. č. 7, inv. č. 30/1/7, Denník plk. Turanca, I. časť, s. 30.

56 VHA Bratislava, f. RD, šk. č. 7, inv. č. 30/1/7, Denník plk. Turanca, I. časť, s. 51.

57 MIČIANK, P.: *Sformovanie Rýchlej divízie a jej nasadenie do bitky o Kyjev*, s. 192.

58 VHA Bratislava, f. RD, šk. č. 7, inv. č. 30/1/7, Denník plk. Turanca, ref. 36, s. 30.

59 MIČIANK, P.: *Sformovanie Rýchlej divízie a jej nasadenie do bitky o Kyjev*, s. 183.

60 Tamže, s. 185.

predtým mali minimálne skúsenosti s vedením pohyblivého boja a skúsenosti s velením motorizovanej divízii chýbali úplne.

Prvý rozkaz pre RD jej nariadil byť 21. augusta k dispozícii Skupine armád Juh, pre ktorú tvorila až do 12. septembra pohyblivú zálohu.⁶¹ Prvé nasadenie RD sa odohralo v polovici septembra 1941, kedy bola nasadená do bitky o Kyjev. V tejto bitke držala proti ruským útokom front v dĺžke 10 km, avšak jej operačné pásmo sa postupne rozširovalo, až dosiahlo šírku 48 km. Úlohou RD bolo narúšať koncentráciu sovietskych síl, držať zverenú líniu a zabrániť Sovietom v pokusoch o prerazenie obkľúčenia, o čo sa títo pokúšali. Bitka o Kyjev bola jednou z najväčších počas II. svetovej vojny, pričom nemecká armáda tu dosiahla obrovské víťazstvo. Zlikvidovali 5 sovietskych armád, pričom zajali 665 000 mužov a ukoristili 3 718 diel a 884 tankov.⁶² Za úspešnú spoluúčasť na bojoch dostal Turanec prvé nemecké vyznamenanie, Kríž radu Čierneho Orla.⁶³ Od Kyjeva sa RD 22. septembra, teda ešte pred ukončením kyjevskej bitky, presunula smerom na Bielu Cerkev. Na mieste musela nechať aj časť koristi, pričom hlavne nákladné autá a potraviny Turanec ťažko ľutoval slovami „nebolo nám dopriato“.⁶⁴ Začiatkom októbra sa RD dostala pod veliteľskú právomoc nemeckého III. zboru na fronte južne od Krasnogradu, kde nasledovali boje pri Pereščepine a Golubovke. Po nich bola divízia nasadená do bitky pri Pologách, kde sa podieľala na likvidácii jednej sovietskej armády, ktorú tu Nemci obkľúčili.⁶⁵ RD uzavierala kotol v priestore Orechova, kde musela odrážať početné sovietske útoky. Odtiaľto bola nasadená od 14. októbra v priestore Volochnava, odkiaľ sa presunula na pobrežie Azovského mora. V novembri sa Turanec dočkal ocenenia za služby, ktoré on aj RD poskytli Nemcom – bol vyznamenaný Železným krížom II. triedy, ktorým ho dekoroval veliteľ 1. tankovej armády generál Ewald von Kleist.

Slovenskí vojaci mali pôvodne prečkať celú zimu pri Azovskom mori a pritom záro-

veň zabezpečovať pobrežie pred sovietskym výsadbom, ale okolnosti na fronte, konkrétne sovietska zimná ofenzíva, rozhodli inak. V polovici novembra sa divízia znovu sformovala a bola nasadená na rieke Mius, kde musela čeliť mohutnej sovietskej ofenzíve. Turancovi sa však 28. novembra skončilo jeho prvé pôsobenie pri RD a vrátil sa na pol roka domov. Za čas, kým bol v zápolí, prevzal velenie RD plk. Malár, ktorý s ňou v zimnej bitke na prelome rokov 1941/42 obstál veľmi dobre.

Akým bol Turanec v poli dôstojníkom? Mal niekoľko pre dôstojníka veľmi cenných vlastností, predovšetkým bol energický a mal aj bohaté frontové skúsenosti ešte z I. svetovej vojny. Nemožno tvrdiť, že by bol dôstojníkom, ktorý bojuje spolu s vojakmi, ale je isté, že často medzi nich chodil a zisťoval si ich náladu.⁶⁶ Priamo na bojisku zisťoval situáciu a podľa toho aj vydával rozkazy. Do svojich kompetencií si často nedával zasahovať, zvykol sa ohradzovať aj proti nemeckému spojovaciemu štábu, ktorý pri RD pôsobil. Svedčia o tom záznamy z jeho denníka, kam si 12. októbra 1941 poznamenal: „*Dnes som jasne a zreteľne... vysvetlil, že „Verbindungsstab“ je „Verbindungsstabom“ a nie veliteľským aparátom a žiadam sa toho pridržiavať. Nechcem, aby „Vst.“ niečo vyjednával alebo hlásil ... bez môjho priebežného vedenia.*“⁶⁷ Turanec sa na nemeckú misiu sťažoval aj v súvislosti s jej snahou obmedziť angažovanosť RD na jeseň 1941. Nemci v misii chceli podať návrh, že RD vzhľadom na stav vozidiel nie je už schopná tak rýchleho presunu. Turanec odmietol podobný návrh poslať, lebo „...ako veliteľ som zo svojou divíziou schopný i ďalej bojovať, ... chcem až na Don“.⁶⁸ Dokonca niekedy považoval DHM za zbytočnú brzdu pri styku so svojimi nemeckými nadriadenými, keďže podľa neho „*nemeckí nadriadení... sa k nám chovajú ako skutoční gentlemani a vyhovujú nám skôr a radšej pri priamom styku ako prostredníctvom DHM.*“⁶⁹

Okrem precízneho výcviku sa vždy snažil o upevnenie morálky, ktorá musela byť na

61 MIČIANIK, P.: *Sformovanie Rýchlej divízie a jej nasadenie do bitky o Kyjev*, s. 191.

62 CARELL, P.: *Operace Barbarossa*. Praha 2003, s. 101.

63 SNA Bratislava, f. NS, A-949, Tn ľud 24/47/4e, List manželke z 18. 9. 1941. Turanec píše: „... na dekrét je podpísaný sám Führer, čo je mi o to cennejšie.“

64 VHA Bratislava, f. RD, šk. 7, Denník plk. Turanca, ref. 40, s. 4.

65 SNA Bratislava, f. NS, A-948, Tn ľud 29/47, Zápisnica z vypočúvania Jozefa Turanca v januári 1947, s. 16.

66 SNA Bratislava, f. NS, A-950, List manželke z 12. 5. 1942.

67 VHA Bratislava, f. RD, šk. č. 7, inv. č. 30/1/7, Denník plk. Turanca, II. časť, s. 26.

68 VHA Bratislava, f. RD, šk. č. 7, inv. č. 30/1/7, Denník plk. Turanca, II. časť, s. 34-35.

69 VHA Bratislava, f. RD, šk. č. 7, inv. č. 30/1/7, Denník plk. Turanca, II. časť, s. 65.

najvyššej úrovni. Aj to bol dôvod, prečo sa vždy príkladne staral o svojich vojakov. Tak napr. urgoval doručenie zimného prádla na front už v lete roku 1941,⁷⁰ ktoré mu však z MNO neposielali. Keď na jeseň udreli silné mrazy, stal sa z toho problém.⁷¹

Turanec bol veľmi ctižiadostivým generálom a určite o ňom treba napísať, že bol veľkým priaznivcom a obdivovateľom Nemcov, hlavne ich vojenských úspechov. Takmer všetci slovenskí dôstojníci ho považovali za germanofila a vojaka oddaného režimu. Z jeho denníka pochádza ne jeden citát potvrdzujúci túto skutočnosť. Keď bol v novembri roku 1941 vyznamenaný Železným krížom II. triedy, zapísal si do denníka: „*Väčšiu poctu, akej sa mi dostalo, už nikdy nemôžem dostať, lebo som obdržal najkrajšie a najhodnotnejšie vyznamenanie, ktoré môže dôstojník dostať. ... nech žije Führer! Nech víťazí a zvíťazí chrabrá nemecká armáda!*“⁷² Získal si u Nemcov veľmi dobré meno a mal ich dôveru, dokonca takú, že v roku 1942 mu Nemci hovorili „*Unserer lieber Vorwärtsgeneral!*“. Táto jeho pronemecká orientácia je zvlášť výrazná od roku 1942, čo sa odráža aj v nemeckých správach o slovenskej armáde, ktoré vykresľujú Turanca ako ochotného spolupracovníka. V správe nemeckého generála pri slovenskom MNO z 8. októbra 1942 je o Turancovi napísané: „*...ukázal sa ako otvorený a ochotný... Rýchlu divíziu viedol počas letných operácií uznania hodným spôsobom...*“⁷³ V ďalšej správe je tento jeho postoj ešte rozvinitelnejší: „*... potešiteľným spôsobom prijal pomoc nemeckého spojovacieho štábu. Cení si prácu nemeckého spojovacieho štábu, ktorý sa stará o správne ohraničenie úloh – aby zodpovedali silám Rýchlej divízie. Spojenie k nadriadeným nemeckým veliteľským miestam veľmi šikovne udržiava a vie odstrániť nezhody medzi nemeckými a slovenskými miestami.*“⁷⁴ Ešte viac ale bola jeho spolupráca s Nemcami z ich strany oceňovaná v roku 1944. Keď sa Turanec stal veliteľom pozemného vojska, Nemci si od neho sľubovali pozdvihnutie úrovne

slovenskej armády. Nemecký generál Fritz Schlieper o tom koncom marca 1944 napísal: „*Priateľským postojom Turanca voči Nemcom, jeho jasným názorom o nedostatkoch slovenského dôstojníckeho zboru a pozemného vojska, pokiaľ ide o výcvik a organizáciu a jeho energiou sa práca nemeckej vojenskej misie teraz viditeľne uľahčí.*“⁷⁵

Na východnom fronte sa ale na druhej strane mohol zoznámiť aj s odvrátenou stránkou vojny. Zaznamenal sovietske zverstvá na civilnom obyvateľstve a prišlo ich odsudzovať, ale podobný meter nemal na Nemcov. Sám sa po vojne priznal, že vedel o tom, že strelajú Židov. Aj v jeho denníku sa nachádzajú záznamy svedčiacie, že musel vedieť aspoň niečo o tom, čo sa deje v zázemí, alebo keď sa o tom nepresvedčil sám, tak mu to hlásili jeho podriadení. Túto činnosť Nemcov si vysvetľoval ako nevyhnutné opatrenia proti záškodníkom⁷⁶ a pre seba ju zrejme ospravedlňoval brutalitou vojny.

Počas pobytu na Slovensku bol Turanec v januári 1942 povýšený do hodnosti generála II. triedy. Ďalšie vojenské vyznamenanie prišlo vo februári: dostal od nemeckého maršala Wilhelma Keitela počas jeho návštevy v Bratislave Železný kríž I. triedy. Vtedy sa v dennej tlači na zdôraznenie tohto úspechu písalo, že „*v nemeckej armáde si každý musí vyznamenanie zaslúžiť skutočným hrdinstvom a bojom.*“⁷⁷ Nezabudlo sa ale pripomenúť, že je to zároveň aj vyznamenanie pre celú RD.

V marci roku 1942 bol Turanec vymenovaný do čela slovenskej vojenskej misie, ktorá bola vyslaná do Bukurešti. V tom čase bolo Rumunsko jedným z najdôležitejších spojencov Slovenska. Táto krajina mala rovnaký geopolitický cieľ ako Slovensko – pri navrátiť späť svoje odtrhnuté územia, ktoré zabralo Maďarsko po II. Viedenskej arbitráži. Turancom vedená slovenská vojenská delegácia sa dočkala slávnostného uvítania a absolvovala niekoľko oficiálnych vystúpení vrátane kladenia vencov na hrob neznámyho vojaka a slávnostný obed, na ktorom sa zúčastnilo

70 SNA Bratislava, f. NS, A-950, List manželke z 2. 9. 1941.

71 Keď začalo mrznúť a zimné prádlo stále nebolo na fronte, Turanec si zapísal: „*Ľutujem Vás, vojačkovia, že zázemie sa o Vás tak stará.*“ In: VHA Bratislava, f. RD, šk. č. 7, inv. č. 30/1/7, Denník plk. Turanca, II. časť, s. 29.

72 VHA Bratislava, f. RD, šk. č. 7, inv. č. 30/1/7, Denník plk. Turanca, II. časť, s. 66.

73 SNA Bratislava, f. Alexandrijský archív (AA), mikrofilm II.C-897, fólia 5.628.715.

74 SNA Bratislava, f. AA, II.C-897, fólia 5.628.247.

75 PREČAN, V.: *Slovenské národné povstanie. Dokumenty. Nemci a Slovensko.* (ďalej SNP - NaS). Bratislava 1971, s. 78.

76 VHA Bratislava, f. RD, šk. č. 7, inv. č. 30/1/7, Denník plk. Turanca, II. časť, s. 5. Píše len: „*Počul som, že v Skvire bolo popravených 900 Židov sabotérov.*“

77 *Slovenský vojak*, 27. 2. 1942, s. 3, čl. *Vyznamenanie gen. Turanca.*

Generál Turanec (v strede) si prezrá trosky dobitého Rostova nad Donom v spoločnosti ministra obrany generála Čatloša (vpravo) a náčelníka štábu Rýchlej divízie pplk. Tatarku (vľavo), júl 1942. Zdroj: VHA Bratislava, ŠZ-X G.295.

niekoľko rumunských ministrov.⁷⁸ Pri tejto príležitosti Turanec vyznamenal rumunských predstaviteľov slovenskými vyznamenaniami. Súčasťou návštevy bolo aj prijatie u rumunského vodcu maršala Antonescu, prehliadka čestného oddielu a návšteva rumunskej Vysokiej vojenskej školy.⁷⁹ Počas audiencie u Antonescu mali prejavy Turanec aj Antonescu, v ktorých vyzdvihli dôležitosť spolupráce medzi Slovákami a Rumunmi. Kým Turanec vo svojom prejave vyzdvihol mravné a bojové kvality rumunských vojakov, Antonescu pripomenul, že „...naše priateľstvo sa zakladá na spoločných bojoch a spoločných nádejach“.⁸⁰ Rumunská tlač referovala o tejto návšteve vo veľmi pozitívnom zmysle a spomenula, že prejavy neboli len obvyklými srdečnosťami, ale v pozadí boli hlbšie a mocnejšie city.⁸¹

Po 5-mesačnom pobyte na Slovensku sa Turanec vrátil na východný front k RD, kto-

rej velenia sa ujal dňa 27. apríla 1942. Divíziu prevzal na rieke Mius, teda prakticky na tom istom mieste, kde ju v novembri 1941 odovzdával. Práve prebiehala výmena mužstva a dôstojníkov, pričom Turanec žiadal, aby mu do poľa poslali tých dôstojníkov, ktorí s ním absolvovali ofenzívu v roku 1941.⁸² V tom čase sa pripravovala veľká nemecká letná ofenzíva, tzv. „Operácie Modrá“, ktorej cieľom bolo porazenie Červenej armády a dobitie Kaukazu, od čoho si Nemci sľubovali zaistenie víťazstva vo vojne na východe. RD sa k nej pridala 22. júla a útočila v smere na Generalskoje, pričom jej cieľom bol Rostov na Done, kľúčový bod južného frontu. Nakoľko divízia nemala dostatok motorizovaných prostriedkov, bolo treba v rámci improvizácie presúvať mužstvo dopredu etapovito. Na tento účel Turanec zriadil – po porade s veliteľmi plukov – automobilový pluk, ktorý mal 8 kolón po 20 automobiloch.⁸³ Táto

78 Slovenský vojak, 3. 3. 1942, s. 2, čl. Naša vojenská delegácia v Rumunsku.

79 Tamže.

80 Slovenský vojak, 11. 3. 1942, s. 5, čl. Slovensko-rumunské priateľstvo.

81 Tamže.

82 VHA Bratislava, f. RD, šk. č. 7, inv. č. 30/2/7, Denník gen. Turanca, rok 1942, s. 22.

83 BYSTRICKÝ, J.: Rýchla divízia na východnom fronte v roku 1942. *Vojenská história*, roč. 5, 2001, č. 1, s. 46.

taktika mala veľký úspech, RD sa dokonca podarilo predbehnúť susedné nemecké jednotky. Po prelomení sovietskej línie pri Generalskoje pokračovala v postupe na Rostov, ktorý sa RD v súčinnosti s nemeckými divíziami podarilo po úpornom boji dobiť. V tomto boji zaznamenala svoje najväčšie víťazstvo na východnom fronte, keď jej pochvalu udelili všetky nemecké jednotky bojujúce v tomto priestore. Blahoželanie prišlo aj od prezidenta Jozefa Tisa, ktorý Turancovi napísal: „Pri príležitosti vynikajúcej účasti Vašej divízie na veľkom víťazstve dobitia silno opevneného Rostova, prijmite pre svoju osobu ako i pre všetkých hrdinských príslušníkov RD moje a celého národa najvyššie uznanie a vrelú vďaku ...“⁸⁴ O tomto víťazstve s nadšením referovala aj slovenská tlač, pričom vyzdvihovala aj Turancov podiel na víťazstve. V Slovenskom vojakovi sa písalo: „... Týchto vynikajúcich úspechov docielila RD na podklade takticky správne založených rozkazov a osobného energického vedenia veliteľa RD.“⁸⁵

Rostovská bitka mala ale jeden následok – po nej vyvrcholil spor medzi generálmi Čatlošom a Turancom. Veliteľom, ktorý velil divízii pri Rostove, bol Turanec. Ale v čase bitky, keď RD vstúpila do mesta, sa Čatloš zhodou okolností nachádzal tiež v priestore Rostova, čo využila propaganda a urobila z neho strojcu tohto slávneho víťazstva. Turanca to veľmi nahnevalo, dokonca poslal Čatlošovi ironický telegram, v ktorom mu gratuloval k víťazstvu, o ktorom sa dozvedel z novin.⁸⁶ Čatloš nemal záujem na tejto lacnej sláve, snažil sa spor urovnať tým, že poslal do novin dementi a v osobitnom rozkaze vyzdvihol Turancov prínos pre víťazstvo pri Rostove. Neskôr počas roku 1942 ich spor eskaloval tak, že Turanec dokonca poslal telegram aj prezidentovi Tisovi, v ktorom mu napísal, že nebude slúžiť v jednej armáde s Čatlošom, lebo ten podkopáva jeho autoritu.⁸⁷ Navyše zazlieval Čatlošovi aj skutočnosť, že ho držal v poli dlho. Zrejme ho trápili zdravotné problémy a dlhé pochody RD mu spôsobovali útrapy. V tomto období napísal manželke: „Som veľmi vyčerpaný, ale veľko-

možný pán (Čatloš – pozn. P. J.) nemyslí na výmenu, ale skôr na dajakú mohylu, ktorú by mi tu rád dal postaviť. Ešte nikdy v živote som nikoho nenávidel ako jeho v poslednej dobe ... mám svoj nezmeniteľný plán: idem do výslužby, lebo s ním už slúžiť nebudem, čo som mu už aj verejne oznámil.“⁸⁸ Ich nenávisť bola taká silná, že dokonca aj pri Národnom súde došlo medzi nimi ku kontroverzii.

Po dobití Rostova pokračovala RD v postupe na juh v smere na Kaukaz. Podarilo sa jej pri obci Grigoripolskaja prekročiť rieku Kubáň a v auguste sa jej jednotky ocitli v predpolí Kaukazu. Počas postupu zastihla Turanca radostná správa, 13. augusta ho generál Kirchner, veliteľ LVII. tankového zboru, dekoroval vysokým nemeckým vyznamenaním, Rytierskym krížom,⁸⁹ ktorý mu Hitler udelil 7. augusta. Na Kaukaze čakali na vojakov tvrdé boje, pamätnými sa stali hlavne miesta Suchaja Ziza a kóta 260. Pre RD sa skončili časy rýchleho postupu a veľkých víťazstiev, od septembra prešla do obrany. Takisto uviazol postup celej nemeckej armády a jej spojencov, a z ofenzívy sa stala defenzíva.

Po tom, ako sa RD podarilo dostať úspešne na Kaukaz, sa začali vyskytovať prvé príznaky krízy. Boli tu hlavne dva fenomény, ktoré sa stali neskôr pre slovenské vojsko na východnom fronte príznačnými. Najskôr to boli prechody na sovietsku stranu, hlavne za komunistického režimu značne glorifikované. Sám Turanec proti tomuto javu tvrdo bojoval vydávaním prísnych opatrení a v nijakom prípade mu nebol naklonený. Keď zbehlo ešte v máji 1942 k Rusom pár vojakov, nariadil bez milosrdenstva zastreliť každého muža, ktorý by sa opovážil opustiť zákop a ísť k drôteným prekážkam.⁹⁰ Okrem toho ale v prvom rade zakázal aj surové a urážlivé zaobchádzanie s mužstvom „s rešpektovaním vojnovnej psychózy jednoduchého človeka“.⁹¹ Po vojne tvrdil, že s RD bol veľakrát v situácii, kedy s ňou mohol prebehnúť, ale neurobil to, lebo pocit vedomia veliteľskej zodpovednosti mu to nedovolil. Ako dôstojník nechcel porušiť svoj sľub daný

84 Slovenský vojak, 28. 6. 1942, s. 2, čl. Telegram prezidenta republiky generálovi Turancovi.

85 Slovenský vojak, 28. 6. 1942, s. 1, čl. 23. zvesť slovenskej armády.

86 VHA Bratislava, f. Generál Ferdinand Čatloš, šk. č. 5, inv. č. III/1c, „Rostovská sláva“, s. 4.

87 SNA Bratislava, f. NS, A-950, List manželke z 8. 9. 1942.

88 SNA Bratislava, f. NS, A-950, List manželke zo 4. 8. 1942.

89 VHA Bratislava, f. RD, šk. č. 7, inv. č. 30/2/7, Denník gen. Turanca, Rok 1942, s. 75.

90 VHA Bratislava, f. RD, šk. č. 7, inv. č. 30/2/7, Denník gen. Turanca, Rok 1942, s. 40.

91 BYSTRICKÝ, J.: Rýchla divízia na východnom fronte v roku 1942, s. 45.

Slovenskej republiky,⁹² ale rovnako dôležitou príčinou bolo aj jeho antibolševické zmýšľanie.

Takisto nemal rád ani partizánov, ktorých považoval za iregulárne jednotky bojujúce v tyle, ktoré chceli demoralizovať okupantov. RD znepokojovali ich časté útoky. V kaukazských lesoch mali ideálne podmienky na svoje pôsobenie a stali sa veľkou hrozbou, vojaci sa báli chodiť sami cez lesy a museli sa zorganizovať prepadové skupiny. Turancove pokyny pre vojakov v protipartizánskej boji zneli v duchu hesla „*správne jedná, kto sa nedá viesť osobnými citmi, ale bez ohľadu a tvrdo jedná*“.⁹³ Aj preto sa partizánsky spôsob boja nezaobišiel bez odplaty zo strany vojakov RD. Stali sa prípady, kedy boli chytení partizáni popravení. Fenomén partizánskej vojny dodnes rozdeľuje historickú obec na niekoľko táborov. Avšak v prípade vojny, keď partizáni mali dokázateľne na svedomí viacero prepádov slovenských vojakov (dokonca prepadli sanitné auto či poľnú kuchyňu), pri ktorých boli viacerí vojaci aj zabití, sa niet čo príliš čudovať takýmto opatreniam, hlavne vo frontovom pásme. Turancove protipartizánske opatrenie boli veľmi prísne, ako o tom svedčí rozkaz č. 41 z 24. augusta 1942: „*1. Od dnešného dňa každého partizána, ktorého prichytíte zo zbraňou v ruke, alebo zo zbraňou u seba ukrytou, na mieste bez vypočutia odtreľte. 2. Pre výstrahu poveste niekoľko zastrelených partizánov na frekventovaných miestach pri ceste s nápisom partizán; 3. Každá jednotka, ktorá v určitej osade je ubytovaná, zaistí, sa hneď po príchode do osady z jej obyvateľov najmenej 5 najvýznamnejšími rukojemníkmi z radu občanov. Potom jednotka po osade rozhlási, že keď v osade alebo jej okolí partizáni niektorého člena slovenskej armády prepadnú, budú rukojemníci bez milosti popravení...*“⁹⁴ Po tom, ako boli začiatkom septembra popravení partizáni v obci Imeretinskaja, napísal o tomto prípade Turanec

domov manželke: „*Včera som už musel dať niekoľkých partizánov popraviť. ... Nemôžem si predsa dovoliť nechať svojich ľudí strieľať.*“⁹⁵

Napriek tomu si vojaci RD počas svojho pôsobenia na východnom fronte dokázali vytvoriť s domácim obyvateľstvom srdečný vzťah a chovali sa k nemu korektné. Turanec sa nazdával, že keby Nemci lepšie jednali s Ukrajincami a neuplatňovali tam také kruté metódy, boli by Ukrajinci pod nemeckým režimom spokojní.⁹⁶ Sám mal možnosť sa s nemeckými zverstvami na východnom fronte oboznámiť osobne. Stalo sa tak, keď sa v júli roku 1941 vybral na prechádzku do krajov v okolí Lvova, kde bojoval za I. svetovej vojny. Na tejto prechádzke ho však zrazu zastavil vojak SS zo samopalom a výzvou, aby ihneď opustil miesto. Prítom počul v pozadí dávky z automatu. Keď sa predstavil a chcel sa podrobenejšie popýtať na to, čo sa deje, prečo sa strieľa, tak SS-man na neho namieril samopal a povedal, že tam „*prebieha malá exekúcia*“.⁹⁷ Keď sa vracal späť, videl nákladné autá, v ktorých boli kusy civilného odevu, a tak sa domnieval, že Nemci strieľajú v lese civilov a potom ich hneď zakopú. Podobne dostával aj hlásenia od niektorých dôstojníkov, že Nemci vraždia Židov.⁹⁸ Slovenská Rýchla divízia ale voči civilom nevykonávala represie a na fronte bojovala podľa vojnových zvyklostí. Turanec, ešte keď velil 1. pešej divízií v lete 1941 po tom, ako videl sovietske masacre civilného obyvateľstva, vydal pre vojakov rozkaz, v ktorom nariadil nemiešať sa do miestnych politických záležitostí, pretože podľa neho „*prišli sme sem krivdy naprávať a nie nové páchať. Nestrpím, aby sa mi dostalo na vedomie spáchanie vojenského olúpenia alebo krádeže. Každý takýto čin bude škvrnou a hanbou nielen nad slovenským vojskom, ale podľa toho sa bude posudzovať i mentalita celého národa. ... Nebudem váhať potrestať lúpežníkov a vrahov i trestom smrťou.*“⁹⁹

92 SNA Bratislava, f. NS, A-948, Tn ľud 29/47, Zápisnica z vypočúvania Jozefa Turanca v januári 1947, s. 23.

93 SNA Bratislava, f. NS, A-948, Tn ľud 29/47, Zápisnica z vypočúvania Jozefa Turanca v januári 1947, s. 24.

94 BYSTRICKÝ, J.: Rýchla divízia na východnom fronte v roku 1942. *Vojenská história*, roč. 5, 2001, č. 1, s. 52. Podobne v októbri roku 1941, keď sa dozvedel, že v obciach Karlovka a Dimitrovskoje boli pretrhnuté káble, upozornil richtárov obcí, že v prípade, ak by sa podobné prípady opakovali, budú vybratí rukojemníci zastrelení. VHA Bratislava, f. RD, šk. č. 7, inv. č. 30/1/7, Denník plk. Turanca, II. časť, s. 33. Pred Národným súdom Turanec argumentoval – nie však príliš presvedčivo – že tieto rozkazy mu diktovali Nemci.

95 SNA Bratislava, f. NS, A-950, List manželke zo 4. 9. 1942.

96 SNA Bratislava, f. NS, A-948, Tn ľud 29/47, Zápisnica z vypočúvania Jozefa Turanca v januári 1947, s. 30.

97 Tamže, s. 31.

98 SNA Bratislava, f. NS, A-948, Tn ľud 29/47, Zápisnica z vypočúvania Jozefa Turanca v januári 1947, s. 32.

99 SNA Bratislava, f. NS, A-949, Tn ľud 29/47/4, Osobitný rozkaz č. 15/1941. Podobný rozkaz vydal aj 21. augusta 1942 potom, ako začala klesať morálka družstva a vojaci sa dopúšťali viacerých zločinov voči civilnému obyvateľstvu. V tomto rozkaze upozorňuje: „*niektorí jednotlivci zabúdajú na dobrú povesť nášho vojska, využívajú noci a priamo zverským spôsobom olupujú a znásilňujú*

Dňa 23. septembra bol Turanec na poste veliteľa RD vystriedaný gen. Štefanom Jurechom,¹⁰⁰ pričom príčinou bol jeho zdravotný stav. Už predtým sa sťažoval v listoch manželke, že Čatloš ho nechce pustiť z poľa domov. Po návrate na Slovensko, tentoraz definitívnom, absolvoval zdravotnú dovolenku, po ktorej mu bola pridelená ďalšia dôležitá funkcia – dňa 1. januára 1943 bol menovaný za šéfa Vojenskej správy. V čase, keď sa začala črtiť nemecká porážka, to bola veľmi zodpovedná funkcia, navyše v minulosti sa práve v tejto sfére vyskytli mnohé nedostatky, ktoré Turanec veľmi kritizoval a ktoré bolo teraz treba naprávať. Na toto miesto ho vybral Čatloš, ktorý zrejme na chvíľu prekonal osobnú averziu, lebo si bol vedomý Turancových organizačných schopností. Ako šéfovi Vojenskej správy mu boli podriadené autospráva, remonitstvo, súdnictvo po stránke administratívnej, zdravotníctvo, lekárnictvo, zbrojný priemysel, neskôr aj intendačná správa. V podstate na ňom spočívala úloha zásobovať slovenskú armádu zbraňami, autami, zbrojným materiálom a liekmi. Pri preberaní funkcie bol upozornený na fakt, že niektoré zložky neplnia svoje úlohy tak, ako by mali. Preto by sa mal postarať čo najskôr o nápravu. Hlavne v zbrojnom priemysle bol veľký neporiadok a demoralizujúci stav, niektorí dôstojníci boli členmi až troch správnych rád, mali viacero funkcií a mysleli skôr na svoj osobný prospech, čo potom ovplyvňovalo dodávky armáde.¹⁰¹

Funkciu šéfa vojenskej správy vykonával Turanec rok, od 1. januára 1944 bol vymenovaný za veliteľa pozemného vojska. Podľa smerníc bol zodpovedný za bojovú pohotovosť pozemného vojska a mal sa starať o jeho výcvik a výchovu. Vojenská situácia na

východe sa však pre Nemecko stále zhoršovala a front sa rýchlo blížil k slovenským hraniciam. Preto v máji 1944 bola na Slovensku postavená nová armáda, ktorá mala za úlohu nastúpiť do priestoru východného Slovenska a brániť Karpatské priesmyky. Veliteľom armády zloženej z 2 divízií bol generál Augustín Malár, pričom Turanec sa staral o jej doplnovanie. Už v apríli ale začali na Slovensku vznikať prvé partizánske jednotky. Turanec, ktorý si uvedomoval slabosť, resp. neexis-

Nemecký generál Kirchner odovzdáva generálovi Turancovi (vpravo, tvárou k objektívu) Rytiersky kríž, august 1942.

Zdroj: VHA Bratislava, ŠZ X G.354.

miestne obyvateľstvo." Zároveň hrozil dať pre výstrahu prípadných previnitcov odstrelíť. In: BYSTRICKÝ, J.: *Rýchla divízia na východnom fronte v roku 1942*, s. 57.

100 BYSTRICKÝ, J.: *Rýchla divízia na východnom fronte v roku 1942*, s. 55.

101 SNA Bratislava, f. NS, A-948, Tn Iud 29/47, Zápisnica z vypočúvania Jozefa Turanca v januári 1947, s. 33.

tenciu obranných opatrení slovenských orgánov voči partizánom, už v máji podal návrh na postavenie zvláštnych bezpečnostných jednotiek, ktoré mali byť k dispozícii Veliteľstvu pozemného vojska (VPV) „pre vnútorný poriadok štátu“.¹⁰² Toto svoje rozhodnutie odôvodňoval tým, že väčšina vojsk odišla do poľa (t. j. na východné Slovensko) a „väčšia časť územia Slovenska zostala bez potrebných jednotiek pre prípadné zaistenie bezpečnosti a poriadku“.¹⁰³ Bolo prezieravé s blížiacim sa frontom očakávať zvýšenú aktivitu opozičných skupín.

V auguste 1944, po tom, ako boli na územie Slovenska vysadené jednotky partizánov zo Sovietskeho zväzu, sa ich aktivita rozmožila do takej miery, že sa stávala pre slovenskú vládu neriešiteľným problémom. Postupne sa k partizánom pridávali aj Slováci, ktorí boli iného politického zamerania ako ľudáci alebo boli nespokojní s pomermi na Slovensku. Turancovi bolo od začiatku jasné, že ak sa bude partizánska aktivita neúnosne stupňovať, tak Nemci Slovensko obsadia.¹⁰⁴ Osobne mal k partizánom veľmi negatívny vzťah, ktorý si utvoril už počas bojov v ZSSR, hlavne na Kaukaze. Aj za svojho pôsobenia na Slovensku bol zástancom tvrdého postupu proti nim.¹⁰⁵ Tento kurz sa aj snažil v rámci svojej právomoci presadiť. Svoj vzťah k nim azda najúprimnejšie vyjadril vo svojom rozkaze „Pokyny na zriadenie vojenských a asistenčných oddielov proti partizánom“, rozkaze, ktorý bol vydaný 23. augusta 1944 v Banskej Bystrici v čase, kedy bola situácia alarmujúca. Dodržiavanie rozkazov vydaných v týchto pokynoch, ktorými bol každý posádkový veliteľ povinný poskytnúť na vyžiadanie od orgánov verejnej správy vojenskú asistenciu v potrebnom počte, sľúbil Turanec „často kontrolovať a previniť čo najprísnejšie trestať“. V tomto dokumente prorocky píše, že „ak týmto lotrom (partizánom – pozn. P. J.) nebudeme vedieť sami čeliť, postarajú sa o to cudzie mocnosti a pre nás zostane potom len: stratená samostatnosť, hanba, výsmech a prenasledovanie... Na Sloven-

sku si musí robiť a udržať poriadok len Slovák a žiaden cudzinec ...“.¹⁰⁶ V jeho očiach bolo treba partizánov „potierať a ničiť“. Slovenská armáda však koncom augusta 1944 nebola nástrojom, ktorý by bol schopný partizánov vážnejšie ohroziť, namiesto boja sa k nim na viacerých miestach slovenskí vojaci pridávali a spolupracovali s nimi.

Turanec navyše nič netušil o tom, že priamo v jeho štábe sa pripravuje povstanie proti Slovenskej republike. Povstalci s ním nepočítali, skôr naopak, prípravy na povstanie pred ním tajili a plánovali ho ako germanofila a priateľa Nemcov zajať. Aj keď existuje povojnová svedecká výpoveď Milana Poláka, zasväteného člena povstaleckého Vojenského ústredia a Golianovho priateľa, ktorý tvrdil, že Golian pre prípad, ak by Turanec začal príliš skoro niečo tušiť a chcel prekaziť povstanie, tak v krajnom prípade zamýšľal oboznámiť ho s tým, o čo ide a ponúknuť mu spoluprácu. Ak by odmietol, mal byť odstránený vhodným spôsobom.¹⁰⁷ Nie je to až také nevierohodné. Golian spolupracoval s Turancom už počas bojov na východnom fronte a mohol presne poznať nielen jeho zmýšľanie, ale aj vojenské kvality. Okrem toho si bol vedomý skutočnosti, že Turanec mu dôveruje a sám mu svojím spôsobom bol zaviazaný, keďže ho Turanec protežoval do dobrých funkcií. Z pohľadu Goliana mali medzi sebou korektný vzťah, čo sa napokon prejavilo aj v spôsobe – predsa len ohľaduplnom¹⁰⁸ – akým bol Turanec odstránený. Povstalci by ho vedeli upotrebiť, veď mal dosť bojových skúseností a ako nositeľ Rytierskeho kríža mohol byť využitý aj propagandisticky. Určite však bol osobou úplne neprijateľnou pre politické vedenie povstania, a aj jeho predchádzajúce činy takmer s istotou vylučujú, že by sa bol k povstalcom pripojil. Golianovi sa podarilo veľmi dobre zamaskovať prípravy na povstanie, k čomu mu nechtiac poslušil sám Turanec, ktorý ako Nemcom oddaný generál bol dobrou zásterkou pre vykonávanú konšpiračnú činnosť. Turanec Golianovi stopercentne dôve-

102 VÚA – VHA Praha, f. Slovenská armáda 1939–1945, šk. č. 5, inv. č. 6/20, č. j. 28.479/1944.

103 Tamže.

104 SNA Bratislava, f. NS, A-948, Tn ľud 29/47, Zápisnica z vypočúvania Jozefa Turanca v januári 1947, s. 36.

105 JABLONICKÝ, J.: *Povstanie bez legiend*. Bratislava 1990, s. 89–90. V inom diele sa o Turancovi a jeho vzťahu k partizánom píše: „... patril medzi najnebezpečnejších, snoriacich po banditoch – ako ich nazýval – a vydávajúcich rozkazy proti nim.“ In: BABNIČ, V.: *Vo veľkej vojne malá vojna*. Bratislava 2004, s. 12.

106 PREČAN, V.: *Slovenské národné povstanie – Dokumenty*. Bratislava 1965, s. 313. (ďalej SNP–D)

107 PREČAN, V.: SNP–D, s. 1073.

108 Hlavne v komparácii s tým, ako dopadli plukovníci Ondrej Zverin a Viliam Kanák, ktorí v deň, keď bol Turanec zatknutý, prišli za ním za VPV do Banskej Bystrice, kde chceli robiť poriadok, ale povstalci ich zatkli a neskôr boli v lesoch stredného Slovenska zastrelení. In: ŠTEFANSKÝ, V.: *Armáda v Slovenskom národnom povstaní*. Bratislava 1984, s. 69–70.

roval,¹⁰⁹ sám si ho v januári 1944 vybral na miesto náčelníka svojho štábu, pretože nenávidel dovtedajšieho náčelníka štábu VPV pplk. Františka Urbana, ktorý bol Čech.¹¹⁰ Proti Golianovmu menovaniu protestovali aj Ferrdinand Čatloš a nemecká misia. Napriek dôvere aj sám Golian často v obavách očakával, že Turanec ho vezme na zodpovednosť a dokáže mu vojenskú zradu takého rozsahu, že to postačí na obesenie.¹¹¹

Na začiatku leta 1944 bola hlavnou starosťou Turanca príprava na bojové stretnutie s Červenou armádou na území Slovenska. V jednom z rozhovorov s Golianom spomínal, že tu bude asi nasadený 1. čs. armádny zbor ako jednotka, ktorá bude poverená prekročením slovenských hraníc.¹¹² Aktivita partizánov sa však v auguste neúnosne stupňovala. Po incidente pri Demänovskej jaskyni, kde partizáni 8. augusta odzbrojili asi 80 vojakov, dostal Turanec Čatlošom vydaný rozkaz s vojakmi prečesať hory v oblasti Nízkych Tatier a Veľkej Fatry. Veľká protipartizánska akcia v dňoch 10.–16. augusta ale skončila krachom, pretože dôstojníci robili všetko preto, aby neprišlo k bojovému stretu a vopred partizánov varovali.¹¹³ Navyše bolo s platnosťou od 12. augusta vyhlásené stanné právo na slovenskom území. Dezercie vojakov k partizánom, ako aj ich činnosť sa stále množili. Slovensku začala hroziť nemecká okupácia, resp. príchod nemeckých jednotiek na Slovensko. Turanec však bol proti tomu.¹¹⁴ Podľa vlastného povojnového vyjadrenia na základe toho, ako poznal Nemcov z východného frontu, kde si o nich a o chovaní sa jednotiek SS voči civilnému obyvateľstvu urobil obraz, sa snažil robiť všetko preto, aby zabránil ich príchodu, lebo si myslel, že „Nemci sú v stave vyvraždiť celú Hronskú dolinu“.¹¹⁵ Nemeckí velitelia mu ponúkali svoje jednotky na pomoc, ale Turanec ich odmietol.

Partizánska aktivita vyvrcholila v posledných augustových dňoch. V noci z 23. na 24.

augusta zatarasili tunely pri Strečne a Kráľovoch a problémy spôsobovali prakticky na celom strednom Slovensku. Ich činnosť bola taká rozsiahla, že sa na nich sťažovali starostovia miest Banskej Bystrice a Brezna s tým, že partizáni ohrozujú verejný život a nič sa s nimi nerobí. Pre Nemcov bola situácia alarmujúca, ich intervencia bola na spadnutie. V tejto chvíli, 25. augusta 1944, slovenská vláda vymenovala na nemecký nátlak Turanca za hlavného veliteľa slovenskej armády, pričom dostal rozsiahle právomoci.¹¹⁶ Sám sa zdráhal toto menovanie prijať, prosil Čatloša, aby sa od toho upustilo a podvolil sa, až keď mu Čatloš povedal, že to nariadil Tiso.¹¹⁷ Aj Golian ho prehováral, aby šiel do Bratislavy 28. augusta zobrať túto funkciu, lebo vraj „*len on je na mieste*“.¹¹⁸ V tom čase sa už partizáni pohybovali voľne po uliciach stredoslovenských miest a na velenie armády prichádzali sťažnosťami, že vojaci sú pasívni. Turancovou prvou starosťou teraz bolo zaraziť rozmáhajúcu sa činnosť partizánov a nedať Nemcom príčinu na obsadenie Slovenska. Samotní Nemci mu stále, ako jednému z mála slovenských dôstojníkov, ešte dôverovali. Vyslanec Ludin po rozhovore s Turancom 25. augusta napísal: „*Krátky rozhovor... vyvolal dojem, že tento dôstojník, všeobecne známy ako energický, je odhodlaný rozhodne postupovať proti partizánskemu moru a demoralizácii slovenskej armády.*“¹¹⁹ Po tomto rozhovore Turanec žiadal, aby sa neposlalo nemecké vojsko na potlačenie partizánov, pričom Nemci skutočne od tohto kroku dočasne upustili.¹²⁰ Zrejme namiesto nemeckých jednotiek, sľúbili presunúť slovenskú 1. technickú divíziu, takže Turanec „*v krátkom čase mal disponovať spoľahlivým vojskom*“.¹²¹

Snaha dostať situáciu na Slovensku pod kontrolu a zaraziť partizánske výčiny vlastnými silami ale bola už len ilúziou, o čom mohli Turanca presvedčiť udalosti, ktoré sa odohrali 27. augusta 1944. Bola nedeľa

109 Po vojne Turanec pred Národným súdom vyhlásil, že by ho ani vo sne nenapadlo, že ho môže Golian zradiť. In: PREČAN, V.: SNP-D, s. 1142.

110 ŠTEFANSKÝ, V.: *Armáda v Slovenskom národnom povstaní*, s. 18–19.

111 PREČAN, V.: SNP-D, s. 1073.

112 SNA Bratislava, f. NS, A-948, Tn ľud. 29/47, Zápisnica z vypočúvania Jozefa Turanca v januári 1947, s. 37.

113 JABLONICKÝ, J.: *Z ilegality do povstania*. Bratislava 1969, s. 366. Partizánov varovali aj Golian a Čatloš.

114 Historik Jozef Jablonický uvádza, že Turancovo ručenie a neochota pozvať Nemcov pramenili u neho z osobných a prestížnych dôvodov, pretože nechcel, aby mu uberali alebo zmenšovali jeho zásluhy. JABLONICKÝ, J.: *Povstanie bez legiend*, s. 132.

115 PREČAN, V.: SNP-D, s. 1143.

116 PREČAN, V.: SNP-D, s. 336.

117 RAŠLA, A.: *Tiso a povstanie. Dokumenty*. Bratislava 1947, s. 36.

118 SNA Bratislava, f. NS, A-948, Tn ľud. 29/47, Zápisnica z vypočúvania Jozefa Turanca v januári 1947, s. 39.

119 PREČAN, V.: *SNP - NaS*. Bratislava 1971, s. 168.

120 Tamže.

121 Tamže.

Rozsudok Národného súdu nad obžalovanými v „procese s Čatlošom a spol.“ Turanec (stojí tretí zľava, medzi príslušníkmi Zboru národnej bezpečnosti) dostal trest smrti zastrelením, ktorý mu bol zmiernený na 30 rokov väzenia. Prvý zľava stojí minister obrany Slovenskej republiky Ferdinand Čatloš, ktorý dostal 5 rokov väzenia, vpravo stoja ďalší odsúdení Ladislav Kleinert (trest smrti) a Viliam Talský (15 rokov). Zdroj: VHA Bratislava, ŠZ-IX L-17.

a Turanec ju strávil v kruhu svojej rodiny v Trenčíne.¹²² Tento deň sa odohrali viaceré partizánske akcie – obsadenie Ružomberka s okolím, zajatie skupiny nemeckých vojakov a civilov na čele s pplk. Waltherom Ottom vo Vrútkach (ktorí boli na druhý deň postrieľaní) a zavraždenie poslanca Františka Slameňa v Brezne.¹²³

Dňa 28. augusta letel ráno Turanec s Machom do Žiliny, pretože sa dozvedel, že tam partizáni bojujú s jednotkou Nemcov, ktorí chceli ísť do Protektorátu. Na tomto mieste si zrejme definitívne uvedomil, aká je skutočná situácia v slovenskej armáde. Keď sa pýtal veliteľa ružomerskej posádky mjr. Miloša Vesela, od ktorého chcel informáciu, čo sa deje, odpoveďou mu bola veta „*my sme v kasárňach a partizáni v meste*“.¹²⁴ Mach chcel ihneď vyslať na bojisko tri tanky, preto volal do martinských kasární, ale ich veliteľ

pplk. Emil Perko ich vyslať nedoporučil s poukazom na nespoľahlivosť posádok. Partizáni sa stali pánmi. S Machom leteli ešte ponad Strečno nad predpokladaným bojiiskom. Z obavy nad zostrelením boli vo veľkej výške, preto nič nevideli. Poobede prišli do Bratislavy k prezidentovi Tisovi, ktorý poveril Turanca postom veliteľa slovenskej armády. Turanec sa zdráhal, zrejme si po žilinskom incidente uvedomoval realitu situácie, prijal, až keď mu Tiso povedal, že „*je to rozkaz a musí to prevziať*“.¹²⁵ Na základe správy o zavraždení poslanca Slameňa a pod nemeckým nátlakom dal v ten istý deň Dr. Tiso súhlas na vstup nemeckých jednotiek, ktoré mali pomáhať v boji proti partizanom.¹²⁶ Takisto sa mali odzbrojiť niektoré nespoľahlivé slovenské jednotky.¹²⁷ Medzitým, počas Turancovej neprítomnosti, Golan vydal v Banskej Bystrici rozkaz všetkým

122 JABLONICKÝ, J.: *Z ilegality do povstania*, s. 398.

123 CSÉFALVAY, F.: *Hlavný veliteľ slovenskej armády*, s. 613. Bližšie k týmto akciám a ich interpretáciám pozri. ĎURICA, M. S.: *Dejiny Slovenska a Slovákov v časovej následnosti faktov dvoch tisícročí*. Bratislava 2003, s. 486; JABLONICKÝ, J.: *Povstanie bez legend*, s. 162–173.

124 JABLONICKÝ, J.: *Z ilegality do povstania*, s. 399. Podľa slov Miloša Vesela mu Turanec sľuboval povýšenie a odmenu, ak pošle vojakov na pomoc Nemcom a Vesel to sľúbil urobiť.

125 RAŠLA, A.: *Tiso a Povstanie*, s. 36.

126 ĎURICA, Milan S.: *Dejiny Slovenska a Slovákov v časovej následnosti faktov dvoch tisícročí*, s. 487; Tiež PREČAN, V.: *Nacistická politika a Tisov režim v predvečer povstání (V)*. *Historie a vojenství*, 1990, č. 6, s. 6–7.

127 Podľa jednej verzie sa tomto mala konať porada, na ktorej mal byť prítomný aj Turanec (spolu s Machom, Tisom, Ludínom a Hubickým). Túto verziu zastáva PREČAN, V.: *Nacistická politika a Tisov režim v predvečer povstání (V)*, s. 7, opierajúci sa

posádkovým veliteľstvám, prikazujúci zvýšenú bojovú pohotovosť a po vydaní dohovorového hesla sa mal začať organizovaný odpor proti nemeckej brannej moci.

Na druhý deň, 29. augusta ráno, sa Turanec rozhodol letieť do Banskej Bystrice. Vojaci na letisku ho varovali, aby nikam nechodil, lebo v Bystrici je povstanie a chytia ho tam.¹²⁸ Turanec takéto slová považoval len za prejavy nervozity a nereagoval na ne. Medzitým si v povstaleckom tábore Golian uvedomoval, že Turanec príde robiť poriadky a jeho prítomnosť v samom srdci povstania by mohla spôsobiť komplikácie. Situácia by tam určite vyústila do hádky a Golian sa bál, že proti Turancovi by sa mohlo použiť aj násilie, preto ho radšej dal zatknúť a nechal prípadnému povojnovému súdu. Po pristáti v Banskej Bystrici bol o 9 hodine ráno počas cesty z letiska Tri duby zastavený a zaisťovaný kapitánom Štefanom Hanusom, ktorý ho zatknutého odviezol do Bystrice, kde sa v ten deň začalo Slovenské národné povstanie. Vojenská dráha Jozefa Turanca sa tak skončila.

Z Banskej Bystrice odviezli Turanca do Prašivej k partizánskeму kapitánovi Alexejovi Jegorovovi, kde bol zaistený do 7. septembra. Potom ho presunuli do cely k Čatlošovi do Hiadelskej doliny, kde boli obaja strážení do 13. septembra, kedy boli prevezení do Sovietskeho zväzu.

Tým sa začína v jeho živote obdobie väzenia, v ktorom zostal až do svojej smrti. Avšak zo strany predstaviteľov Slovenskej republiky sa na Turanca nezabudlo. Po potlačení povstania a po tom, ako sa Nemcom podarilo zajať generálov Viesta a Goliana, skrsla v hlavách slovenských činiteľov myšlienka výmeny generálov. Slovenskí diplomati v tomto smere vyvinuli určitú iniciatívu po rôznych kanáloch. Slovenský charge d'affaires vo Švajčiarsku Jozef Kirschbaum navrhol menom svojej vlády Benešovej exilovej vláde, aby boli vymenení zajatí generáli Turanec a Viest. Slováci požiadali 21. decembra 1944 švajčiarsku vládu, aby sprostredkovala jed-

nanie.¹²⁹ Tieto pokusy však zo strany exilu nenašli odozvu, Beneš na správu o ponuke napísal rukou „ze Slováky neexistujú žiadne jednaní“.¹³⁰ Okrem tejto iniciatívy urobila slovenská vláda ešte jeden pokus. Intervenovať za výmenu generálov šiel ministerský predseda a minister zahraničia Dr. Štefan Tiso za Ludinom. Ten potom túto myšlienku skutočne posunul na nemecké Auswärtiges Amt, ale odpoveď bola ostro zamietavá.¹³¹

V sovietskom väzení v Moskve, v tzv. Butyrskej cele, sa Turanec dočkal konca II. svetovej vojny a prehry Nemecka. Podmienky v tejto väznici rozhodne neboli ideálne, Turanec tu bol väznený s viacerými väzňami, medzi ktorými bol aj Čatloš. Dokonca určitý čas strávili na jednej cele, ale aj sem sa prenieslo ich vzájomné nepriateľstvo – Čatloš, keď sa ocitol s Turancom na izbe, žiadal o preloženie na samotku. Turanec potom býval s nemeckými generálmi.¹³² Do Československa bol vydaný 10. januára 1947 spolu s Čatlošom, Dr. Martinom Sokolom a Dr. Jánom Spišiakom.¹³³ V tom čase bol v plnom prúde veľký súdny proces s predstaviteľmi Slovenskej republiky 1939–45. Na tomto súde, známom ako Národný súd, bol súdený aj Turanec v rámci „procesu s Ferdinandom Čatlošom a spol.“. Termín hlavného pojednávania bol stanovený na 24. novembra 1947 a Turanca v ňom na jeho žiadosť zastupoval ako obhajca Dr. Barnabáš Lojek, ktorý mal pôvodne obhajovať pri hlavnom procese Národného súdu prezidenta Slovenskej republiky Dr. Jozefa Tisa.¹³⁴ Turanec bol obžalovaný a súdený za činnosť a rozkazy proti civilnému obyvateľstvu a partizánom, ako aj za vedenie vojny, ktoré odporovalo medzinárodnému právu. Rozsudok znel trest smrti zastrelením (plus strata občianskych práv na 15 rokov a vojenská degradácia).¹³⁵

Turancovi najviac poškodil fakt, že sa zúčastnil vojny proti ZSSR a bojoval v nej nadmieru úspešne. Formálne bol uznaný vinným za niekoľko „zločinov“, ktoré s odstupom času za zločiny považovať nemožno. Na

o hlásenie Ludina. Naproti tomu Jozef Jablonický uvádza, že na tejto porade sa Turanec nemohol zúčastniť, lebo ešte nebol v Bratislave. JABLONICKÝ, J.: *Povstanie bez legend*, s. 184. Turanec sám vypovedal, že v ten deň priletel do Bratislavy okolo 17:30 a po tom, ako bol chvíľu u Tisa, šiel rovno na zasadnutie vlády, pozri PREČAN, V.: *SNP-D*, s. 1146.

128 RAŠLA, A.: *Tiso a Povstanie*, s. 37.

129 Archiv Ústavu Tomáše Garrigua Masaryka (AÚ TGM) Praha, f. Edvard Beneš, šk. č. 423, XIII/15, Návrh na výmenu zajatých generálov.

130 Tamže.

131 PREČAN, V.: *SNP-D*, s. 1116.

132 VHÚ – VHA Praha, f. Slovenská armáda 1939–1945, šk. č. 16, inv. č. 20/3, ČATLOŠ, F.: *Niečo z mojich spomienok*, s. 5.

133 MARJINA, V. V.: Väzeň Butyrskej cely Ferdinand Čatloš. *Historický časopis*, roč. 44, 1996, č. 4, s. 700.

134 ČULEN, K.: *Po Svätoplukovi druhá naša hlava. Život Dr. Jozefa Tisa*. Partizánske 1992, s. 286. Čulen píše, že od obhajovania Tisa Lojeka „odhovorela“ návšteva tajnej polície, po ktorej sa Tisovej obhajoby vzdal.

135 SNA Bratislava, f. NS, A-948, Tn ľud 12/47, Rozsudok v procese s Čatlošom a spol., s. 18.

posúdenie, bol uznaný za vinného za to, že „ako veliteľ RD a 1. PD nevyberanými spôsobmi hanobil predstaviteľov ZSSR a sovietskej armády, označiac ich za zločincov“.¹³⁶ Okrem toho bol usvedčený z toho, že nariadil 4. septembra 1942 popravu 2 partizánov v obci Imeretinskaja. Zvyšnými bodmi, z ktorých bol Národným súdom usvedčený, boli neprimerané sa obohatenie počas kampane v ZSSR¹³⁷ a jeho aktivita proti partizánom v lete 1944. Obžaloba ho veľmi presvedčivo – na základe citátov z jeho denníka a listov manželke – usvedčila z jasne protikomunistického postoja. Po tom, ako žalobca prečítal vety, ktorými Turanec označoval boľševikov za „zverskú, zbabelú bagáž“, „červenú hydru“ a o období ich vlády písal ako o „25 rokov násilného teroru a židovského besnenia“¹³⁸, nemohlo byť o rozsudku pochyb, čo ešte umocnili pasáže, v ktorých Turanec chválil Nemcov. Napokon však bola schválená žiadosť o milosť a trest smrti bol zmenený na 30 rokov väznice, ktoré sa začali rátať odo dňa jeho zajatia 29. augusta 1944. Pri udelení milosti boli do úvahy ako poľahčujúce okolnosti vzaté niektoré fakty, vyznievajúce pre Turanca priaznivo: „Ako veliteľ

sa bezpríkladne staral o mužstvo a to po všetkých stránkach, ťažko a s protestmi znášal protekcionárstvo pri odosielaní vojakov na front, resp. z frontu, jednal vždy viac ako vojak než ako politik a nedopustil sa násilností na ženách a deťoch.“¹³⁹

Aj verejná mienka bola na strane Turanca. Podľa správ Národnej bezpečnosti si „získal určité sympatie za vojenské vystupovanie, disciplínu, je to pravý vojak a obyvateľstvo mu prejavuje náklonnosť“.¹⁴⁰ Ani to však nepomohlo. Nástup trestu začal v decembri 1947 vo väznici v Leopoldove. Jeho zdravotný stav v čase nástupu trestu nebol ideálny, Turanec už mal vyšší vek (55 rokov). Spočiatku bol zaradený na práce, ale zakrátko sa začali dostavovať zdravotné problémy a v roku 1953 bol označený väzenskými lekármi za neschopného práce. Viacrát podal žiadosť o odpustenie zvyšku trestu, ale jeho tieto boli zamietnuté. Ako dôvod sa uvádzalo, že je človekom „reakčného zmýšľania“.¹⁴¹ Jozef Turanec sa napokon nedočkal prepustenia z väzenia. Zomrel dňa 9. marca 1957, dva dni po svojich 65-tich narodeninách, vo väzenskej cele v Leopoldove.

Summary

General Jozef Turanec

The study deals with the life of general Jozef Turanec, who was one of the best officers of Slovak army during the II. world war. He obtained lot of war experience in the trenches of I. world war and later as a officer in Czechoslovak army. He became well known as a commandant of Slovak Rapid Division during its campaign on eastern front in the years 1941 and 1942 and especially after famous victory in the battle of Rostov on the south of Russia, for which he was decorated by very high German award – Knight's cross. He was considered as a fascist, but in fact he was patriot soldier, although undoubtedly friend of Germans. That was the reason why he had a lot of enemies in the Slovak army especially The minister of national defense general Čatloš. The source of tension between this generals was the different opinion on development in the Slovak army. In the summer 1944 just before Slovak national uprising Turanec tried to fight against guerillas, whom he considered he saw robbers and murders, but was caught by them and imprisoned in Soviet Union. After lost war he was sentenced by National Court to death because of his attitude to communist regime and guerillas in which he saw the danger for human civilization and especially for Slovakia. He died in prison as a forgotten person.

136 VÚA – VHA Praha, ZKL, Výpis z rozsudku Národného súdu, Tn ľud 18/47.

137 V jeho denníku za rok 1942 sa nachádza na konci (s. 91 ako príloha) zoznam predmetov, ktoré poslal domov známym.

138 SNA Bratislava, f. NS, A-948, Tn ľud 12/47, Rozsudok v procese s „Čatlošom a spol.“, s. 28-29.

139 SNA Bratislava, f. NS, A-948, Tn ľud 12/47/20, Zápisnica zo dňa 10. decembra 1947.

140 SNA Bratislava, f. NS, A-950, Tn ľud 29/47.

141 Tamže.

Michail Gorbačov a koniec komunistického režimu v Československu

Rok 1985, v ktorom bol zvolený nový a v porovnaní k predchodcom podstatne mladší a dynamickejší generálny tajomník Komunistickej strany Sovietskeho zväzu (KSSZ) Michail Gorbačov, nepriniesol vo vzťahu k československo-sovietskym reláciám ponajprv žiadnu zmenu. Rámec obojstranných stykov určovala Zmluva o priateľstve, spolupráci a vzájomnej pomoci medzi ČSSR a ZSSR zo 6. mája 1970, podpísaná na vrchole normalizačnej politiky; do preambuly zmluvy bola zakomponovaná Brežnevova doktrína: „Podpora, upevňovanie a obrana socialistických vymožeností je spoločným internacionálnym záväzkom socialistických krajín.“¹ Týmto mala byť spečatená sovietska hegemonia, pre ktorú sa používal výraz vyššieho štandardu vzájomných bilaterálnych vzťahov.² Na základe zmluvy sa socialistické Československo ešte viac integrovalo do východného bloku; veda, kultúra, školstvo, médiá, zdravotníctvo, turizmus a telesná výchova sa mali koordinovať v zmysle zaväzujúcej „vzájomnej spolupráce“. Podobne zahraničný obchod vykazoval vysokú závislosť: podiel ZSSR na vývoze obnášal v roku 1985 približne 45%, čo predstavovalo o 12% viac ako v roku 1969. Naproti tomu klesol vývoz do západných štátov a v roku 1985 predstavoval už len 15,5%. Československý priemysel bol aj naďalej zásobovaný lacnou ropou a inými nerastnými surovinami, čo vykrývalo do istej miery túto jednostrannú závislosť.³ Politickú a ekonomickú previazanosť dopĺňala navyše vojensko-bezpečnostná podriadenosť Československa pod Spojené velenie ozbrojených

sil Varšavskej zmluvy, vytvorené v januári 1956 s trvalým sídlom v Moskve a dominujúcim postavením sovietskej generality.⁴ Po vojenskej intervencii v auguste 1968 a nasledovného podpísania zmluvy o podmienkach dočasného pobytu sovietskych vojsk na území Československa o sile približne 75 000 mužov zostalo ČSSR *de facto* do roku 1989 obsadené. Na týchto holých faktoch sa spočiatku teda nemalo nič meniť; dokazuje to aj skutočnosť, podľa ktorej bola Varšavská zmluva len mesiac a pol po zvolení Gorbačova predĺžená na ďalších dvadsať rokov.⁵

Zmeny, ktoré sa rísali už počas vládnutia Jurija Andropova v prvej polovici 80. rokov a ktoré predznamovali uskutočnenie rozsiahlej hospodárskej reformy uskutočnenej autoritativným spôsobom zhora, našli svoje pokračovanie za Gorbačova v oveľa radikálnejšej podobe. Urýchlenie reforiem nemalo mať za cieľ už len rozsiahle štrukturálne zmeny v oblasti zaužívaných ekonomických vzťahov, ale mierili v konečnom dôsledku k odstráneniu mocenského monopolu KSSZ. Teda k pluralizácii politického systému, ako aj k hlbokým premenám v sociálnej oblasti so snahou, čo najrýchlejšie zvýšiť životný štandard obyvateľstva sovietskeho štátu. Perestrojka týmto obdržala inú dimenziu ako všetky predchádzajúce reformy. Odstránený nemal byť už len stalinizmus v zmysle centrálne riadeného systému príkazov zhora s celým stranicko-byrokratickým aparátom, ale aj samotné základy boľševického štátu; výsledky Októbrovej revolúcie z roku 1917 sa čoskoro stali terčom tvrdej kritiky.⁶ Blízky spolupracov-

Dr. Beáta Katrehová-Blehová, PhD.

(1973), absolventka politológie a histórie na Viedenskej univerzite, pracuje v Ústave východoeurópskych dejín, Univerzita Viedeň.

1 Text zmluvy pozri VONDROVÁ, J., NAVRÁTIL, J. (zost.): *Mezinárodní souvislosti československé krize 1967-1970, září 1968 - květen 1970*, zv. 4, časť 3. Praha; Brno 1997, s. 346-349.

2 MÜLLER, A.: Zur Lage in der Tschechoslowakei [K situácii v Československu]. *Osteuropa*, roč. 23, 1973, č. 8, s. 612.

3 Začiatkom deväťdesiatych rokov začal Sovietsky zväz dodávky nerastných surovín do bývalých socialistických štátov radikálne znižovať, čím sa urýchlil rozpad Rady vzájomnej hospodárskej pomoci (RVHP). Pozri BUCHHEIM, Ch.: Die Integration der Tschechoslowakei in den RGW [Integrácia Československa do RVHP]. *Bohemia*, roč. 42, 2001, č. 1, s. 1-10.

4 V rámci Spojeného velenia mala sovietska generalita obsadené všetky rozhodujúce funkcie. Pozri ŠTAIGL, J. - ŠTEFANSKÝ, M.: *Vojenské dejiny Slovenska*, VI. zväzok 1945-1968. Bratislava 2007, s. 220.

5 Varšavská zmluva bola podpísaná 14. 5. 1955.

6 Pozri HILDERMEIER, M.: *Geschichte der Sowjetunion 1917-1991. Entstehung und Niedergang des sozialistischen Staates* [Dejiny Sovietskeho zväzu 1917-1991. Vznik a zánik socialistického štátu]. München 1998, s. 1015.

nik Gorbačova, Alexander Jakovlev, ktorý sa všeobecne považuje za otca sovietskej perestrojky, sa v jednom rozhovore s autorkou zmienil, že zmyslom a konečným cieľom uskutočňovaných zásadných zmien nemal byť október, ale február 1917!⁷

Pod vplyvom perestrojky a glasnosti sa stabilná štruktúra československo-sovietskych vzťahov začala pomaly meniť. Keď sa 28. októbra 1985 dlhoročný ideologický tajomník Ústredného výboru Komunistickej strany Československa (ÚV KSČ) Vasil Biľak snažil presvedčiť redaktorov západonemeckého týždenníka „Der Spiegel“, že nikto vo východnej Európe sa vraj neusiluje presadiť jednotný sovietsky model a teda každý štát má právo na vlastnú cestu výstavby socializmu,⁸ neboli v jeho slovných výrazoch badať žiadne zmeny. Odmietol názor redaktorov, že nástupom Gorbačova sa do politiky začínajú presadzovať „nové akcenty“.⁹ O dva mesiace už v jednej reči použil výraz „nové myslenie“¹⁰, ktorý Gorbačovovi kremľskí prívrženci považovali za alfu a omegu nového sovietskeho kurzu.¹¹

Prvú predstavu nastávajúcich reforiem v ideologicko-propagandistickej oblasti nadobudol tajomník Ústredného výboru pre kultúru a médiá Jan Fojtík počas pracovnej návštevy v Sovietsko m zväze v dňoch 13. až 18. októbra 1986. Fojtikovo nadšenie pre sovietske reformy nebolo veľké. Vedel však, že nový model – hoci nebol záväzný – sa nemožno bezdôvodne odmietnuť. Jeho aplikácia sa nemala uskutočniť slepým kopírovaním, ale – ako sa to v žargóne Biľakových stúpcov začalo verejne hlásať – pod zohľadnením vlastných špecifik, o ktorých počas temer dvadsaťročnej normalizácie nebolo nič počuť. V referáte, ktorý zaznel na ideologickej konferencii koncom októbra 1986 Fojtík síce kritizoval priemernosť, podvádzanie, kariérizmus a zneužívanie funkcií stranického aparátu a vyjadril nespokojnosť so slabým hospodárskym rastom, poukázal však na to, že KSČ nutne vychádza z iných predpokla-

dov ako KSSZ. Varoval pred prílišným optimizmom zo zmeny na čele sovietskeho vedenia a ostro vystúpil proti nádejám spájaných s radikálnym prevratom alebo dokonca oslabením socializmu.¹²

Keď 13. októbra 1986 pricestoval Fojtík do Moskvy, privítali ho vysokí politickí funkcionári: prvý tajomník moskovského mestského výboru Boris Jeľcin, tajomník ÚV KSSZ Aleksander Jakovlev, jeden z najvplyvnejších mužov v okolí Gorbačova, ako aj ďalší významný spolupracovník – zástanca reforiem, tajomník ústredného výboru Vadim Medvedev. Československá delegácia bola ponajprv oboznámená s fungovaním *glasnosti* v oblasti médií. Podľa nových princípov sa mala „revolučne“ zmeniť forma spravodajského vysielania cestou otvorenej kritiky a reportáží z každodenného sovietskeho života. Vysokí partajní funkcionári, ako aj štátni úradníci, zvyknutí doposiaľ na súhlasné prikyvovanie obecenstva počas ich siahodlhých a nezáživých monológov, museli v diskusiách odpovedať na často neprijemné otázky; televízia začala vysieľať viac záznamov na živo, dôsledkom čoho sa divácky záujem zvyšoval. Nové formy sa začali zavádzať aj do vzdelávania novinárov, ktoré sa viac orientovalo na výučbu vlastných politických kádrov.¹³ Jakovlev sa ďalej rozhovoril o novom smerovaní ideologickej práce KSSZ vo vzťahu ZSSR k Spojeným štátom americkým. USA sa podľa neho naďalej usilovali o izoláciu Sovietskeho zväzu. Kritizoval masovú americkú kultúru, ako aj amerikanizáciu Európy. „*Ide nám o to, objaviť a zavrhnuť zameranú predstavu kultúry, (...) bojujeme aj proti všetkým prejavom americkej populárnej hudby – tejto pseudo-kultúry – v tomto spočíva úloha novej ideologickej práce.*“ Na záver tento architekt perestrojky podčiarkol dôležitosť „zmeny myslenia“ potrebnú pre úspech reforiem.¹⁴

Fojtík sa v mene československej delegácie na záver stretnutia snažil svojim sovietskym kolegom polichotiť, keď pove-

7 Alexander Jakovlev v rozhovore s autorkou, Viedeň, 18. 2. 2004.

8 „Unser Löwe ist immer noch ein Löwe“ [Náš lev je stále ešte lev]. *Der Spiegel*, roč. 39, 28. 10. 1985, s. 167.

9 Tamže, s. 168.

10 Na uskutočňovanie „nového myslenia“ sa poukazovalo už v správe o aktuálnej situácii v ZSSR, ktorú predsedníctvu strany predložil Biľak 3. 7. 1985. Archiv Ústavu pro soudobé dějiny (ďalej A ÚSD), f. Predsedníctvo Ústredného Výboru Komunistickej strany Československa (ďalej PÚV KSČ), 135/85, 3.7.1985, 9046/24, Informace o aktuálních otázkach vnitropolitického vývoje v SSSR.

11 Nový minister zahraničných vecí ZSSR, Eduard Ševardnadze, úplne stotožňuje koncepciu prestavby s novým politickým myslením. Podľa neho by sa všetky základné premeny v oblasti zahraničnej politiky mali udiť v zmysle perestrojky a nového myslenia. Pozri SCHEWARDNADSE, E.: *Die Zukunft gehört der Freiheit* [Budúcnosť patrí slobode]. Reinbeck bei Hamburg 1991, s. 95.

12 SEDLÁK, J.: *Vliv změn v SSSR na cestu k listopadu 1989 v ČSSR. Pohled z okolí expremiéra L. Štrougala v letech 1971–1989*. 1993, s. 28f. Rukopis.

13 A ÚSD, f. PÚV KSČ, 19/86, 1365/25, Informace o návštěvě delegace KSČ vedené J. Fojtikem v Sovětském svazu.

14 Tamže.

dal, že vo všeobecnosti sú myšlienky prestavby, ako aj dynamická postava nového generálneho tajomníka Gorbačova u Čechov a Slovákov vnímané veľmi pozitívne. Kritizoval však, že aj tí „byvší“ (bývalí reformní komunisti) „privítali“ nový kurz „so zrejmovou špekuláciou, že sa na ňom priživí a že im dopomôže k tomu, aby sa mohli zase dostať na politickú scénu“.¹⁵

Je zaujímavé, že v súvislosti s pracovnou návštevou zo strany moskovských hostiteľov vyvstávajú akékoľvek náznaky odporúčania, požiadaviek alebo čo i len podnetov k problematike médií voči spriatelnenému Československu. Keďže sa v Moskve nič nepredpisovalo, len sa informovalo o najnovšom dianí, je otázne, do akej miery malo vedenie KSČ tieto poznatky transformovať a aký priestor sa mu pri tom poskytol.

**„Gorbačov v Brežnevovom objatí.“¹⁶
Generálny tajomník ÚV KSSZ v Československu v apríli 1987**

Oficiálna návšteva Gorbačova v Československu v apríli 1987 sa časom stala akýmsi synonymom pre nevyužitú šancu na vnútropolitické zmeny – nielen preto, že generálny tajomník opomenul prirovnať myšlienky sovietskej prestavby k reformnému procesu Pražskej jari. Naopak. Svojím benevolentným postojom voči československému vedeniu a najmä prezidentovi Gustávovi Husákovi robil dojem, ako keby podporoval normalizačný kurz vládnej garnitúry. Nádeje mnohých Slovákov a Čechov, že Gorbačovova návšteva dopomôže k odchodu nejedného nepopulárneho politika a umožní návrat k reformnému procesu, sa nesplnili. Takisto sa nesplnili celkovo realistické očakávania niektorých reformne orientovaných politikov z existujúceho vedenia strany a štátu, že prvý muž socialistického bloku posilní ich pozície vo vnútri KSČ. To platilo predovšetkým pre predsedu federálnej vlády Lubomíra Štrougala, ktorý v nezvykle ostrom, známom prejave v pražskom paláci Lucerna 2. marca 1987 vystúpil proti všetkým tým, ktorí sa len na oko solidarizujú s prestavbou a predstierajú reformný zápal, v skutočnosti

Generálny tajomník ÚV KSSZ
Michail Gorbačov.

im však ide len o ich vlastnú moc. Počas spomenutého vystúpenia premiér kritizoval pokusy zužovať význam nových skúseností KSSZ len na Sovietsky zväz a dodal, že tieto názory odrazu šíria ľudia, ktorí v minulosti akékoľvek národné špecifiká odmietali.¹⁷ Prejav, ktorý Štrougal koncipoval ako jasný signál pre Moskvu však zostal bez akejkoľvek odozvy; nebol dokonca publikovaný ani v sovietskej *Pravde*.¹⁸

Medzi sprístupnenými archívnymi prameňmi z fondu KSČ sa nenachádza dokument, ktorý by zachytával priebeh významnej návštevy, ako aj uskutočnených rozhovorov. Známa je zatiaľ len správa o návšteve sovietskeho ministra zahraničných vecí Eduarda Ševardnadzeho v ČSSR 4. a 5. februára 1987, počas ktorej bola Gorbačovova cesta oficiálne oznámená.¹⁹ Viac o po-

15 Tamže.

16 Takto znie výstižný titul článku z pera Zdeňka Mlynára. Pozri MLYNÁŘ, Z.: Gorbačov v Brežnevově objatí. *Listy*, roč. 17, 1987, č. 2, s. 5–11

17 HÜBL M.: *Cesty k moci*. Praha 1990, s. 81.

18 Tamže.

19 A ÚSD, f. PÚV KSČ, 27/87, 1945/25, 18. 2. 1987, Informace o průběhu a výsledcích oficiální přátelské návštěvy člena politického byra ÚV KSSS a ministra zahraničních věcí SSSR s. E. A. Ševardnadzeho v ČSSR ve dnech 4.-5. 2. 1987.

Generálny tajomník ÚV
KSSZ Leonid I. Brežnev.

zadí rozhovorov sa však môžeme dozvedieť z neopublikovaných spomienok Jaromíra Sedláka – v tom čase pracovníka na úrade federálnej vlády, ktorý mal o podobných udalostiach určité informácie. Sedlák píše, že ešte pred odcestovaním Gorbačovova bola v Moskve prijatá rezolúcia, podľa ktorej síce generálny tajomník nemal obhajovať vojenskú intervenciu z augusta 1968, nemal však podniknúť nič, čo by ohrozilo existujúci mocensko-politický *status quo*; do popredia sa mala dávať len

dôležitosť prestavby. Zmeny na čele vedenia ÚV KSCĽ sa mali oddialiť na koniec roka, aby nevznikol dojem, že Moskva sa mieša do vnútropolitických záležitostí spriateleneho Československa.²⁰

Priebeh návštevy dokazuje, že predpísaný scenár bol v podstate dodržaný. Generálny tajomník cestoval do Československa v čase, keď plán budúcej rozsiahlej transformácie bol v jeho plánoch pevne zakotvený, avšak jeho realizácia sa v strane ešte musela presadiť.²¹ Československé stranické vedenie si naopak veľmi dobre uvedomovalo, že dlhoročné obdobie stagnácie, v ktorom každá spomienka na rok 1968 sa ľuďmi ako Biľak očierňovala ako „kontrarevolučné sprisahanie“, sa blížilo ku koncu. Sovietsky model sa preto musel do istej miery začať uplatňovať v domácich pomeroch. Vo februári 1987 sa po prvý krát na úrovni najvyššieho stranického orgánu, predsedníctva

Ústredného výboru KSCĽ, začalo s prípravou obsiahleho dokumentu s názvom „Prestavba hospodárskeho mechanizmu“.²²

Pre nové politické vedenie ZSSR predstavovalo Československo jedno z najvýraznejších reliktov Brežnevovej éry. Keďže Gorbačov samotný, ako aj jeho najbližší spolupracovníci sa rozhodovania o vojenskej intervencii priamo nezúčastnili, patrili pre nich udalosti roku 1968 k dejinám, ktoré nemali byť stredobodom obojstranných vzťahov a nezasluhovali si teda zvláštnu pozornosť. Opatrné obchádzanie páľčivej otázky možného prehodnotenia v Gorbačovových prejavoch a rozhovoroch počas návštevy svedčia o takomto ponímaní. Pre tých, ktorí očakávali zmenu sovietskeho stanoviska, takéto počínanie zaiste prinieslo sklamanie; napokon, otázkou, prečo už v roku 1987 nedošlo k revízii hodnotenia invázie sa naďalej zaoberajú vedecké konferencie.²³ Gorbačov si však zjavne neželal otvoriť túto otázku, keďže sa v danom období dosah na vnútropolitickú situáciu Československa, ako aj možné dôsledky pre Sovietsky zväz nedali odhadnúť a prinášali do veľkej miery nekalculovateľné riziko.²⁴ Takisto Gorbačov nechcel obrátiť kritiku proti lojálnemu Husákovi, ktorého kremelskí politickí poradcovia charakterizovali ako inteligentného a otvoreného človeka.²⁵ Koncom roka 1987 však Gorbačov Husáka, keď na predsedníctve ÚV KSCĽ dozrela otázka jeho odchodu spojená s voľbou nového kandidáta, nijako nepodporil a dopomohol tak k voľbe priemerného a zjavne nevhodného Miloša Jakeša na post generálneho tajomníka ÚV KSCĽ.²⁶

Vo všeobecnosti sa dá konštatovať, že Gorbačovove povrchné a neosobné vystúpenia nenadchli nie len prevažnú časť obyvateľstva, ale sklamali aj tých málo politikov v stranickom vedení, ktorí sa proti silnému tlaku stranického aparátu vážne usilovali o presadenie zmien v hospodárskej a politickej

20 SEDLÁK, J.: *Vliv*, s. 44.

21 K výraznému prelomu došlo na XIX. Všeľvázovom zjazde KSSZ 28. 6.–1. 7. 1988, ktorý sa spolu so Zjazdom ľudových zástupcov z jari 1989 – nového legislatívneho orgánu, považuje za vrchol demokratických zmien v období Gorbačovho vládnutia. Na obidvoch zjazdoch bol jeho nový kurz potvrdený nie len obsahovo, ale aj cez personálne zmeny. Pozri BROWN, A.: *Der Gorbatschow-Faktor. Wandel einer Weltmacht* [Faktor Gorbačov. Premena jednej svetovej veľmoci]. Frankfurt am Main 2000, s. 295. Pozri tiež *The End of Cold War in Europe 1989: „New Thinking“ and New Evidence*. [Koniec studenej vojny v Európe v roku 1989: „Nové myslenie“ a nové dôkazy]. Briefing Book z rovnomennej konferencie v Musgrove, Mai 1998, 1–9 (Chronológia).

22 A ÚSD, f. PÚV KSCĽ 28/87, 26. 2. 1987.

23 SMETANA, V.: Mezinárodní historická konference. Demokratická revoluce v Československu 1989, předpoklady, průběh a bezprostřední výsledky. *Soudobé dějiny*, roč. 6, 2000, č. 4, s. 627–637.

24 MLYNÁŘ, Z.: *Gorbačov v Brežněvově objetí*, s. 2f.

25 ŠACHNASAROV, G.: *S voždami i bez nich*. [S vodcami a bez nich]. Moskva 2001, s. 160.

26 Pre bližšie informácie o výmene na poste generálneho tajomníka ÚV KSCĽ pozri BLEHOVÁ, B.: Od Husáka k Jakešovi: Zmena na čele KSCĽ v decembri 1987. *Kultúra*, roč. 10, 2007, č. 17, s. 10–11.

oblasti. V období, kedy sa boj o „nové myslenie“ ešte len začínal, potrebovalo nové vedenie v Moskve predovšetkým stabilizovanú medzinárodnopolitickú scénu a nechcelo predčasným konaním vyvolať zbytočné konflikty u svojich spojencov.²⁷

„Syndróm roku 1968“

Tzv. „syndróm roku 1968“ v posledných rokoch existencie komunistického režimu v ČSSR v podstatnej miere ovplyvnil vzájomné vzťahy s Moskvou, aj keď Gorbačov viackrát vyhlásil, že spornú otázku okolo invázie nepovažuje za záležitosť KSSZ. Hoci skúsenosti československej reformy boli pre sovietskych perestrojkistov užitočné, v ich publikáciách sa nájde len málo odkazov na túto tematiku.²⁸ Články časopisu mierového výboru, ktorých autori sa snažia nájsť paralelu medzi 1968 a perestrojkou sú výnimkou.²⁹ Reformné snahy Pražskej jari boli oficiálne potvrdené až v čase, keď to už vlastne nebolo aktuálne. Počas návštevy Alexandra Dubčeka v Sovietskom zväze 21. mája 1990 Gorbačov porovnal úsilie opozície zastaviť prestavbu k násilnému ukončeniu Pražskej jari: „*To, že pokusy o obnovu boli v Československu v roku 1968 zabrzdené, sa ukázalo ako obrovská strategická chyba, ktorá mala negatívny dopad aj na vývoj v ZSSR. Po príchode Brežneva k moci v roku 1964 sa iniciovali mnohé progresívne kroky. [...] Vojenské potlačenie v auguste 1968 reformy ukončilo. Stratili sme mnoho času, avšak bez predchádzajúcich skúseností by zrejme nedošlo ani k dnešným reformám.*“³⁰

10. januára 1988 uverejnil tlačový orgán talianskych komunistov *L'Unità* rozhovor s Dubčekom. Bývalý prvý tajomník strany obhajoval svoju politiku v 1968 a kritizoval nasledujúce obdobie normalizácie. Vtedajší proces obnovy vo vnútri KSČ a KSS porovnal so sovietskou prestavbou. Talianski komunisti na základe zverejneného rozhovoru

požadovali, aby Gorbačov pri jeho návšteve Talianska prehodnotil pôsobenie Dubčeka na čele KSČ. 15. januára 1988 vyzvali predsedníctvo KSČ, aby zvažilo možnosť nasledujúceho vystúpenia: „*Dubček sa svojho času dopustil veľa vážnych chýb a zaujal nesprávnu pozíciu. Napriek tomu; Dubček naďalej zostal komunistom, nebol nepriateľom KSČ, nebol nepriateľom KSSZ a ZSSR a jeho činy neboli namierené proti socializmu.*“³¹ Podľa názoru generálneho tajomníka Komunistickej strany Talianska (Partito Comunista Italiano) Alessandra Natta, by podobné vyhlásenie bolo významným medzníkom k uskutočneniu politiky národného zmierenia v Československu. Takéto gesto mohlo byť dobrým signálom pre celý svet.³² Podobné prehlásenia by však znamenali nielen rehabilitáciu Dubčeka, ale aj jeho možný návrat do vysokej politiky, s čím normalizátorské vedenie nemohlo súhlasiť. Neexistujú ani indície zo strany samotného Gorbačova, že by takýto krok podporoval. Ideologické oddelenie naopak označilo rozhovor Dubčeka pre taliansky denník ako doteraz „najzávažnejšie vystúpenie“ a klasifikovalo ho ako otvorený politický boj. Nepravníci socialistického zriadenia v ČSSR sa podľa tohto stanoviska vraj usilujú o reinterpretáciu oficiálne platného výkladu udalostí z 1968 podľa záväzného traktátu „Poučenie z krízového vývoja v strane a v spoločnosti po XIII. zjazde“, čím sa nebezpečenstvo návratu tzv. reformných komunistov stalo obávanou realitou.

Gorbačovova striktná línia nezasahovania do vnútorných záležitostí krajín socialistického bloku sa dodržiavala najmä vo vzťahu k roku 1968. Jednoznačne to vyplýva aj z jeho rozhovoru s novozvoleným generálnym tajomníkom ÚV KSČ Milošom Jakešom počas jeho návštevy v Moskve 11. januára 1988. Podľa správy vyhotovenej pre československé stranické predsedníctvo povedal prvý muž socialistického bloku nasledovne:

27 Porovnaj MLYNÁŘ, Z.: *Gorbačov v Brežněvově období*, s. 3.

28 Porovnaniu pôvodu a myšlienkového vybavenia Pražskej jari a Gorbačovovej perestrojky sa podrobne venuje talianska historička Andrea Rebichiniová. Pozri REBICHINI, A.: *La Primavera di Dubček e la Perestrojka di Gorbaciov: origini e idee a confronto*. [Dubčekova jar a Gorbačovova perestrojka]. In: RYDLO, J. M. (zost.): *Studi in Onore di Milan S. Ďurica*. [Štúdie ku cti Milana S. Ďuricu]. Roma; Cleveland; München; Bratislava 1995, s. 437-467.

29 HAUSLEITNER, M.: *Die sowjetische Osteuropapolitik in den Jahren der Perestrojka* [Sovietska východoeurópska politika v rokoch perestrojky]. Frankfurt; New York 1994, s. 183.

30 Archív Gorbačov Foundation, Moskva, f. 1, zv. 1. Zapis besedy M. S. Gorbačeva s predsedom Federálneho sobranija Českoj I Slovackoj Federativnoj Respubliky A. Dubčekom z 21. 5. 1990. [Zápis rozhovoru M. S. Gorbačova s predsedom Federálneho zhromaždenia ČSFR A. Dubčekom].

31 A ÚSD, f. PÚV KSČ, 55/88, č. 4117, 15. 1. 1988, Zpráva o priebehu a výsledkoch pracovnej návštevy Jakeša v ZSSR 11.-12. 1. 1988.

32 Tamže.

„[...] žijúci predstavitelia pravicového kurzu v ČSSR a tí, ktorí odišli do zahraničia sa usilujú, aby zneužili revolučnú predstavu v ZSSR. Dokazujú, že chcú to isté, ale zatiaľ sa chcú na prestavbe priživovať.“ Ďalej dodal: „[...] všetci vieme, aký majú vzťah k Varšavskej zmluve [...] január 1968 bol správny, ale vývoj bol iný – strana opúšťala jednu pozíciu za druhou. Pokiaľ ide o zmenu celkového postoja k roku 1968 talianska strana vie, že to KSČ ani KSSZ neurobia.“³³ Jakeš, ktorý sa ako predseda kontrolnej a revíznej komisie v značnej miere podieľal na normalizačných čistkách, mohol teda spokojne odcestovať.

Takýto „princiálny postoj“ sovietskeho vedenia v Prahe jednoznačne privítali. To, čo si o myšlienkach perestrojky myslel ideologický šéf slovenských a českých komunistov Biľak je dobre zdokumentované na základe jeho rozhovorov s generálnym tajomníkom ÚV SED Erichom Honeckerom tri týždne pred Biľakovým odchodom z politiky v decembri 1988. Biľak, ktorý k reformám zastával ešte kritickejší a odmietavejší postoj ako rezervovanejší Honecker, napadol hneď na začiatku rozhovoru zaostalosť cárskeho Ruska, ktoré začalo budovať socializmus v podstatne odlišných podmienkach ako priemyselne vysoko vyvinuté, buržoázno-demokratické Československo.³⁴ Argument zaostalosti predrevolučného Ruska použil Biľak, ktorý ešte pred nedávnym patrili k najvernejším strážcom línie predpísanej v Moskve, zjavne na dosiahnutie obratu tým, že sa začal dovolávať práva na vlastnú cestu pri budovaní socializmu v Československu.³⁵ „Vyvíjí sa obrovský tlak směřující k destabilizaci sovětských zemí. Proto se on, soudruh Biľak, sovětských soudruhu také tázal, zda jsou si vědomi, že útoky na Stalina – jako v roce 1968 v ČSSR – míří koneckonců proti straně? Jimi má být zpochybněna

legitimita strany bolševiků. Tak, jako byl odsouzen nejen Hitler, nýbrž i hitlerovský fašismus, může se rozvinout hnutí, kterým má být odsouzen nejen Stalin, nýbrž celá strana.“³⁶ Biľak si bol vedomý toho, že nielen nový kremeľský kurz, ale aj postupujúca liberalizácia a demokratizácia v Poľsku a Maďarsku predstavujú pre komunizmus nebezpečenstvo, keďže sociálna demokracia podľa jeho presvedčenia sa v žiadnom prípade nemôže stotožňovať s podstatou komunizmu. Pre takto ponímaný komunizmus stalinského typu bola čo i len myšlienka na zmier s inými politickými prúdmi nemysliteľná a znamenala začiatok zániku svetového socialistického systému. Biľak z týchto dôvodov nazval Gorbačovovu zradcom a hrobárom komunizmu.³⁷ Jeho predstavy do veľkej miery naznačovali, že dogmatické kopírovanie stalinského modelu stranického štátu nemalo v skutočnosti iné politické alternatívy. Na druhej strane si však nerobil ilúzie o trvácnosti komunistických režimov. Tento postoj zrejme vysvetľuje rýchlu rezignáciu KSČ o rok neskôr. Honeckerovi sa zdôveril, že také ťažké časy počas svojej dlhej, 38-ročnej kariéry ešte nezažil.³⁸

Gorbačov zopakoval svoj postoj k udalostiam z 1968 Husákovi počas jeho návštevy v Sovietskom zväze 12. apríla 1988. Na Husákovu pripomienku k výzve talianskeho vodcu komunistov Nattu mu Gorbačov povedal, že kritické názory talianskych komunistov jeho vedenie nezdieľa a takisto neuvažuje o revízii svojho postoja. Husák pokračoval, že by radi v Prahe normalizovali vzťah ku Komunistickej strane Talianska, avšak zverejnením rozhovorov s Dubčekom, Roy Medvedevom³⁹ a Jiřím Pelikánom,⁴⁰ ako aj očakávaním revízie k 1968 sa táto iniciatíva stala nemožnou. „Pridžiovame sa pôvodného hodnotenia udalostí roku 1968. Cesta, ktorú Československo po prekonaní krízy

33 Tamže.

34 TŮMA, O.: „Žijeme ve velmi složité době.“ Záznam z rozhovoru E. Honeckera a V. Biľaka 24. 11. 1988. *Soudobé dějiny*, roč. 2, 1995, č. 2-3, s. 363.

35 TŮMA, O.: „Žijeme...“, s. 363.

36 TŮMA, O.: „Žijeme...“, s. 366.

37 Biľak v rozhovore s autorkou 23. 11. 2001. Gorbačovovu úlohu porovnal s pápežom, ktorý by predsa nikdy nedal príkaz na rozpustenie katolíckej cirkvi. Pozri BLEHOVÁ, B.: *Der Fall des Kommunismus in der Tschechoslowakei* [Pád komunizmu v Československu]. Wien 2006, s. 152.

38 TŮMA, O.: „Žijeme...“, s. 366.

39 Významný sovietsky disident, jeden z prvých kritikov stalinských zločinov.

40 Český komunistický funkcionár, neskôr exilový politik, vydavateľ významného exilového časopisu *Listy*, ktoré vychádzali v Ríme. V roku 1979 bol Talianskou socialistickou stranou zvolený za poslanca do Európskeho parlamentu.

nastúpilo, potvrdzuje správnosť politickej voľby,⁴¹ nechal sa Gorbačov počuť. Informoval sa o pozícii premiéra Štrougala, ktorý sa podľa Husáka po posledných personálnych zmenách na čele strany obával o svoje premiérske kreslo.

Posledná návšteva generálneho tajomníka ÚV KSČ v Moskve sa konala 18. apríla 1989. O tejto významnej udalosti existuje viacero záznamov. Ponajprv o stretnutí s Gorbačovom informuje obvyklá správa určená pre stranické predsedníctvo podrobne zachytávajúca priebeh rozhovorov,⁴² skrátený záznam, vyhotovený jedným z Gorbačovových poradcov, uložený v archíve Nadácie Michaila S. Gorbačova v Moskve⁴³, ako aj list veľvyslanca NDR v Prahe Helmuta Zierbarta Honeckerovi, ktorý o stretnutí poskytuje dôverné informácie.⁴⁴ V neposlednom rade sa o Jakešovej návšteve zmieňuje aj Gorbačovov poradca Georgij Šachnasarov vo svojich memoároch.⁴⁵ Zo všetkých spomenutých záznamov je možné vydedukovať, že prvotným cieľom Jakešovej návštevy bolo získať od Gorbačova záväznú vyhlásenie k roku 1968 alebo požiadať ho, aby sovietske vedenie aj naďalej svoje stanovisko nemenilo. Jakeš tvrdil, že politika januára 1968 bola síce správna, ale nasledujúci vývoj sa strane vymkol z rúk a v lete vyústil do kontrarevolúcie. Československé vedenie síce podporuje myšlienky hospodárskej prestavby, ale neželá si žiadne otrasy a opakovanie roku 1968.⁴⁶ Gorbačov mienil, že nie je jeho úmyslom zasahovať do vnútorných záležitostí, keďže rozhodnutie o revízii hodnote-

nia patrí do právomoci KSČ.⁴⁷ Pomimo tohto dôležitého bodu sa Jakeš usiloval dosiahnuť pokračovanie spolupráce vo vojenskom sektore, najmä oddialiť znižujúci sa dopyt sovietskej strany po zbrojárskych výrobkoch: tankoch, lietadlách a zariadení rádiotechnického výskumu až do roku 1992, aby nedošlo – pokiaľ nebude možné reštrukturalizovať zbrojársku výrobu – k nevyužití týchto kapacít, čo by vyvolalo sociálne problémy. Ďalej požiadal o súhlas k vývozu tankov do Iránu, Egypta, ako aj lietadiel do Iránu a Číny.⁴⁸

Napriek dosiahnutému súhlasnému stanovisku zo záznamov rozhovorov vyplývajú značne rozdielne postoje zúčastnených strán. Jakeš odmietol ďalšiu pluralizáciu a demokratizáciu politického systému. Problém celej veci videl v nekompromisnom stanovisku: „Buď oni alebo my!“ Týmto ťahal vedenie do prehlbujúcej sa izolácie. V Kremli ho preto museli vnímať ako človeka, ktorý notoricky nenávidí prestavbu. Počas jeho návštevy Kuby spolu s kubánskym komunistickým vodcom Fidelom Castrom označil soviestky kurz za „zradu marxizmu-leninizmu, revolúcie a socializmu, [...] ako oportunistický a revizionistický čin“.⁴⁹ Hoci Gorbačov sa voči Jakešovi približne do konca roka 1988 správal nanajvýš benevolentne, musel časom svoj názor radikálne zmeniť. 15. januára 1989 na zasadnutí stranického prezídia čítal zo správy KGB o Československu nasledovné: „Divoce tam naši perestrojku nenávidí [...] celá ta banda (kodla), ktorá se chopila moci v roce 1968 a byla zahrnována přízni Brežněva a spol. Prorokují nám úplný

41 Archív Gorbačov Foundation, Moskva, f. 1, zv. 1, 88 apr 12. doc, Zapis osnovnovo soderžanja besedy M.S.Gorbačeva c členom Prezidijuma ZK KPČ, Prezidentom ČSSR G. Husákom. [Zápis základného obsahu rozhovoru M. S. Gorbačova s členmi predsedníctva ÚV KSČ, prezidentom ČSSR G. Husákom]. V anglickom preklade pozri PREČAN, V. (zost.): *The democratic revolution in Czechoslovakia: Its preconditions, course and immediate Repercussions, 1987-1989*. [Demokratická revolúcia v Československu: jej predpoklady, priebeh a odozvy, 1987-1989]. A Briefing Book for an International Conference, Prag 14.-16. 10. 1999, Dokument 5.

42 A ÚSD, f. PÚV KSČ, 113/89, 21. 4. 1989, č. 7542/25, Zpráva o pracovním setkání generálního tajemníka ÚV KSČ s. M. Jakeše s generálním tajemníkem ÚV KSSS s. M. S. Gorbačevem v Moskvě 18. 4. 1989.

43 Archív Gorbačov Foundation, Moskva, f.1, zv.1, Zapis osnovnogo soderžanja besedy M. S. Gorbačeva s M. Jakešem. [Zápis základného obsahu rozhovoru M. S. Gorbačova s M. Jakešom]. 18. 4. 1989.

44 TÚMA, O.: Poslední léta komunistického režimu v Československu ve zprávách velvyslance NDR v Praze (1987-1989). *Soudobé dějiny*, roč. 3, 1996, č. 2-3, s. 371-373.

45 Georgij Šachnasarov bol v rokoch 1971-1987 zástupca vedúceho medzinárodného oddelenia ÚV KSSZ, od roku 1988 sa ako Gorbačovov poradca zúčastňoval pravidelne zasadnutí politbyra. Pozri ŠACHNASAROV, G.: *Cena svobody: reformacija Gorbačova glazami jeho pomoščnika*. [Cena slobody: Gorbačovove reformy očami jeho spolupracovníka]. Moskva 1993, s. 109. Taktiež pozri LÉVESQUE, J.: *The Enigma of 1989. The USSR and the Liberation of Eastern Europe*. [Záhada roku 1989. ZSSR a oslobodenie východnej Európy]. Berkeley; Los Angeles; London 1997, s. 179 f.

46 ŠACHNASAROV, G.: *Cena svobody*, s. 111-113.

47 Tamže, s. 112.

48 A ÚSD, f. PÚV KSČ 113/89, 21. 4. 1989.

49 DURMAN, K.: *Útěk od praporu*. Praha 1998, s. 424.

Predseda vlády ČSSR
Lubomír Štrougal.

*krach.*⁵⁰ Zoči-voči Jakešovovi sa však ukázal byť zdržanlivejší, keď priznal chyby nielen v samotnom Sovietskom zväze, ale aj v Maďarsku a Poľsku, kde sa prehlbovala hospodárska a politická kríza. Svoje vyjadrenia ukončil slovami: „U nás také skúsenosti ako v Československu počas buržoáznej republiky neexistovali, preto sa musíme ešte veľa učiť.“ Zároveň dal však na známosť, že prebiehajúci politický vývoj je nezvratný.⁵¹

Ďalšou výzvou strnulému režimu v Československu bola nepochybne návšteva Alexandra Jakovleva, člena sovietskeho politbyra a tajomníka ÚV KSSZ, ktorá sa uskutočnila v dňoch 12. až 16. novembra 1988. Jakovlevovo vystúpenie na pôde vysokej politickej školy ÚV KSČ vyvolalo lavínu nespokojnosti dogmatických kádrov. Biľak sa v tejto súvislosti sťažoval svojmu kolegovi Honeckerovi 16. decembra, teda o mesiac neskôr v Berlíne. Jakovlev vraj požadoval, aby sa prehodnotila úloha vedúcich sil v socialistickej spoločnosti, čo podľa Biľaka znamenalo jasnú negáciu vedúcej úlohy robotníckej triedy v prospech nejakej elity.⁵² Okrem toho sa vysoký sovietsky funkcionár vyslovil za zavedenie pojmu „objektívne uznávaného právneho štátu“ a za celospoločenský dialóg. Jakovlev doslovne povedal: „U nás za posledných tri a pol roka nebol nik z politických dôvodov zatvorený, ani raz sa nepou-

žili zbrane a nemáme v úmysle ich ani v budúcnosti použiť.“⁵³

Nevyužitá šanca na zmenu po nástupe Ladislava Adameca?

Odpoveď na otázku prečo sa Gorbačov nepokúsil dostať na čelo KSČ reformne orientovaného politika, tak ako sa to snažil urobiť v Bulharsku a NDR, zostáva naďalej nevyriešená a dá sa o nej len špekulovať. Ladislav Adamec, ktorý po vynútenom odchode federálneho predsedu vlády a člena stranického predsedníctva Štrougala zaujal jeho miesto, nepochybne patril medzi „osvietenejších“ politikov. Je známe, že sa, podobne ako Štrougal pred ním, pokúšal o politickú podporu Moskvy, pretože bez nej sa zmena na čele KSČ uskutočniť nedala. Vo Švédsku žijúci historik českého pôvodu Karel Durman prišiel k záveru, že na rozdiel od Bulharska neexistovala vo vnútri KSČ natoľko silná frakcia, ktorá by sa v rozhodujúcom boji o mocenské nástupníctvo odhodlala vsadiť na riskantnú „kartu Gorbačova“. „*Tendence, jejímž ztělesněním byli tajemník ÚV Hegenbart a Štrougalův nástupce v čele federální vlády Adamec, zůstala asi v letech 1988 – 1989 okrajová. A i když máme svědectví o kritickém postoji agendy KGB v Praze vůči beznádejnému Jakešovi, role „faktorů Hegenbart – KGB“ v listopadových událostech pravděpodobně zůstane na úrovni pouhých spekulací.*“⁵⁴

Naopak, Českoslovesko ako člen tzv. „železného trojuholníka“ mohlo spolu s Honeckerom a Ceaușescom v priebehu roka 1988 cez personálne zmeny vo vedení strany svoj záporný postoj voči sovietskej prestavbe ešte viac upevniť. Personálne zmeny v stranickom aparáte, ktoré sa uskutočnili na 9. plenárnom zasadaní ÚV KSČ 8. a 9. apríla 1988, pričom sa k moci dostala Jakešova frakcia, výstižne pomenovaná Milanom Hüblom ako „muži 21. augusta“, znamenali, že všetky dôležité stranické posty obsadili dogmatici odmietajúci politické reformy.⁵⁵

O pol roka neskôr sa nový predseda federálnej vlády ocitol zoči-voči najmocnejšiemu mužovi bloku socialistických krajín pri takpovediac zoznamovacom rozhovore. Na

50 Tamže, 424.

51 Archív Gorbačov Foundation, Moskva, f. 1, zv. 1.

52 TŮMA, O.: „Žijeme...“, s. 367.

53 A ÚSD, f. PŮV KSČ, 93/88, č.63687, 18. 11. 1988, Správa o priebehu a výsledkoch jednania pracovnej návštevy člena politbyra a tajomníka ÚV KSSZ Jakovleva v ČSSR 12.-16. 11. 1988.

54 DURMAN, K.: Útek od praporů, s. 424-425.

55 HÜBL, M.: Cesty, s. 107.

prvý pohľad prekvapí jeho neskrývaná otvorenosť, akou sa vyjadroval o československých problémoch, keď neinformoval len o pozitívnych stránkach vývoja, ale neštil sa zdôrazniť, ako to s predstieranou podporou reforiem v straníckom aparáte v skutočnosti vyzeralo: „Poviem Vám úprimne, stranícky aparát s perestrojkou nesympatizuje.“⁵⁶ Vo svojom rozhovore Adamec vyslovil známu vetu, ktorú sovietsky generálny tajomník použil ako názov jednej kapitoly svojich spomienok: „[...] čo sa týka straníckych organizácií, necháme sa, tak ako sa to u nás zvykne hovoriť, ovplyvniť staročeskou metódou: vse burno odobrajut perestrojku, no nikto ničeho ne delajet.“⁵⁷ Adamec ďalej spomenul, že sa chystá na najbližšom zasadnutí Federálneho zhromaždenia 8. novembra 1988 prečítať vládne vyhlásenie o nepopulárnych javoch, ako boli nedostatok spotrebného tovaru, byrokratizácia, závažné nedostatky v zdravotníctve, veľké straty spôsobené neefektívnym použitím investícií, atď...⁵⁸ Počas výkladu o celkovej hospodárskej situácii Československo neporovnával – tak, ako to bolo väčšinou zvykom – s inými socialistickými štátmi, ale odvážil sa poukázať na veľký rozdiel v porovnaní s Rakúskom, resp. Švajčiarskom. Na Gorbačova, zdá sa, táto analýza zaučinkovala, keď si do vlastných memoárov zaznamenal: „Výstižnejšie ako jeho kolegovia opísal Adamec všeobecnú atmosféru, keď povedal: Naši ľudia neporovnávajú ich životnú úroveň a životný štýl s Poľskom, Bulharskom alebo Maďarskom, ale s Rakúskom, Švajčiarskom alebo NSR.“⁵⁹ V ďalšom priebehu rozhovoru Adamec naznačil, ako by si predstavoval riešenie hospodárskej krízy v jeho krajine, ktorú sa nijako nesnažil spochybňovať. Keďže Československo disponovalo koncom osemdesiatych rokov dostatočnými

finančnými zdrojmi, mohlo si dovoliť nakúpiť nedostatkový spotrebný tovar v zahraničí. „Ale za jeden mesiac by sme tovar spotrebovali a zostali by nám len dlhy. Preto, ak chceme nabráť úvery, tak nie kvôli spotrebnému tovaru, ale na nákup technológie.“ Na základe svedectva jedného z Adamcových blízkych spolupracovníkov na Úrade federálnej vlády, Oskara Krejčího, je zrejmé, že Adamec vyvinul značné úsilie, aby dosiahol Gorbačovovu podporu, bez ktorej výmena na poste generálneho tajomníka bola prakticky nemožná. V máji 1989 poslal v tajnej misii do Moskvy svojho tlačového hovorcu, aby tamojším súdruhom vysvetlil ťažkú situáciu a snažil sa získať ich pomoc. Cesta sa skončila bezvýsledne, podobne bez úspechu mala zostať aj ďalšia podobná iniciatíva z novembra 1989.⁶⁰

Akokoľvek optimisticky sa javia hodnotenia Adamcových bývalých spolupracovníkov, treba spomenúť aj závažný fakt, že patril k Jakešovej frakcii a bol teda človekom nového generálneho tajomníka, ktorý mu napokon k postu predsedu federálnej vlády svojím mocenským zázemím dopomohol. Takisto je otázne, či Adamec v novej federálnej vláde, z ktorej spolu so Štrougalom odišli všetci jeho stúpenci, čím bola vylúčená alternatíva prevádzania reforiem zhora i zdola,⁶¹ mohol uskutočniť zásadné zmeny. Adamcovo konanie, ako aj jeho vyhlásenia najmä po 17. novembri 1989 však dokazujú, že patril k zástancom socializmu v demokratickej podobe, mal záujem na jeho celkovej reforme a nechcel sa podieľať na jeho demontáži, čo bol dôvod, prečo sa v konečnom dôsledku rozhodol začiatkom decembra definitívne odísť z politickej scény. V tomto by sa akiste našli paralely medzi ním a Gorbačovom, ktorý takisto zotrval na platforme zreformovaného socializmu a neželal si jeho zánik.

56 Archív Gorbačov Foundation, Moskva, f. 1, 88 nov. 02. doc. 2. november 1988, Zapis besedy General'nogo sekretarja CK KPSS M. S. Gorbačeva s členom Prezidiua CK KPČ, Predsedateľom praviteľstva ČSSR L. Adamcem. [Záznam rozhovoru generálneho tajomníka ÚV KSSZ M. S. Gorbačova s členom predsedníctva ÚV KSČ, predsedom vlády ČSSR L. Adamcom].

57 Tamže.

58 Adamcovo vystúpenie s vládnym programom na 11. spoločnej schôdzi Snemovne ľudu a Snemovne národov 8. novembra 1988 možno do istej miery označiť ako kritické, aj keď radikálna kritika socialistického zriadenia chýbala. Celkovo sa zamerlal na neefektívnu štruktúru a nízku výkonnosť výrobných odvetví úzko súvisiacu s direktívnym administratívnym riadením, zneužívanie monopolného postavenia a diktátu výrobcu, vznik tieňovej ekonomiky, problémy v zásobovaní spotrebného tovaru. Poukázal však aj na vážne nedostatky v bytovom hospodárstve, službách, zdravotníctve, školstve a sociálnej politike. Pozri Programové prohlásenie vlády Československej socialistickej republiky, 11. spoločná schôdza Snemovny ľudu a Snemovny národov, 8.-9. november 1988, stenoprotokol, dostupné na URL: <http://fenrir.psp.cz/cgi-bin/ascii/eknih/1986fs/slsn/stenprot/011schuz/s011001.htm> (Spoločná česko-slovenská digitálna parlamentní knihovna).

59 GORBAČOV, M.: *Erinnerungen*. [Spomienky]. Berlin 1996, s. 885.

60 KREJČÍ, O.: Listopad začal v srpnu. Poznámky o roce 1989. *Ekonom*, č. 43, 1999, s. 16.

61 HÜBL, M.: *Cesty k moci*, s. 129.

Gorbačov a 17. november

Reakcia predsedníctva KSČ na situáciu, ktorá vznikla po násilnom potlačení študentskej demonštrácie na Národni třide 17. novembra závisela predovšetkým od dvoch faktorov. Jedným z nich bola otázka rýchlej a úspešnej mobilizácie občianskej opozície v presadzovaní svojich požiadaviek voči vedeniu a druhým významným faktorom bol postoj Moskvy. Kremľské vedenie v revolučných dňoch zjavne pritvrdilo svoju politiku voči pražským súdruhom a snažilo sa ich dostať na líniu reforiem. S týmto odkazom sa 17. novembra vo večerných hodinách vrátil z Moskvy tajomník ÚV KSČ Jan Fojtik, kde sa členom sovietskeho politbyra Vadimom Medvedevom nechal počuť, že Moskva netrepežlivo očakáva uskutočnenie avizovaných reforiem, na ktoré definitívne dozrel čas. Ak by sa ich implementácia mala opäť zanedbať alebo oddialiť, v tom prípade sa požiadavka generálneho štrajku z radov študentov a disidentov považuje za oprávnenú.⁶²

Stredobodom rozhovoru medzi Fojtikom a Medvedevom bola nanovo otázka interpretácie udalostí okolo intervencie z augusta 1968. Medvedev k tomu poznamenal, že pre sovietsku stranu, ktorá sa v minulosti vzdala Brežnevovej doktríny, nepredstavuje prehodnotenie žiadne nebezpečenstvo, naopak, bolo by logickým vyústením nového politického myslenia. Mohlo by však byť vnímané ako otvorené vystúpenie proti československému vedeniu, ktoré naďalej zotrvávalo na normalizačnom dokumente „Poučenia z krízového vývoja...“, a teda nehodlalo sa podujat' na liberalizáciu politického systému. Preto musí vychádzať podobná iniciatíva z Prahy. Medvedev ďalej Fojtika ubezpečoval, že rozhodnutia o najbližších krokoch spadajú do právomoci mocenských orgánov v Česko-

slovensku, čím zopakoval stanovisko Moskvy o nezasahovaní do vnútorných záležitostí.⁶³

Na okraj Fojtikovej neúspešnej návštevy v Moskve (napriek predchádzajúcim uisteniam, nebol napokon prijatý samotným Gorbačovom) prináleží zmienka o krátkej anekdote, ktorá ešte zvýraznila neprehľadnosť vtedajšieho diania a dokazovala nemohúcnosť a zmetenosť vedúcich pracovníkov stranického sekretariátu. Jaroslav Čejka, spolupracovník kultúrneho oddelenia ÚV KSČ, píše vo svojich anonymne vydaných spomienkach, ako sa stal v Berlíne na jeseň 1989 svedkom rozhovoru medzi Fojtikom a Medvedevom. Fojtik svojmu bývalému kolegovi zo študentských čias mal vraj povedať: „*Co po nás vlastně chcete? Chcete nás hodit přes palubu? Jestli je to tak, tak nám to řeknete rovnou. My jsme byli vždycky na někom závislí, naše suverenity je relativní pojem. Třesta let jsme patřili pod Habsburky, dvacet let jsme byli závislí na Anglii a Francii, a když nás naši slavní západní spojenci nechali ve štychu, zabrali nás Němci. Teď jsme byli čtyřicet let závislí na vás, ale jestli se nás chcete zbavit, stačí říct. Ale vezte na vědomí, že pak vezmeme svatováclavskou korunu a půjdeme s ní za západními Němci...*“⁶⁴

Ohliadnuc od verbálnych uistení, podľa ktorých si sovietske vedenie želalo zachovať socializmus v jeho „humánnejšej forme“ a odmietalo protisovietske výpady,⁶⁵ sa skutočné zámery Moskvy voči Prahe naďalej nedajú úplne objasniť. V rozhodujúcich momentoch, medzi ktoré patrila nepochybne voľba nového generálneho tajomníka ÚV KSČ 24. novembra 1989, ako aj voľba nového štátneho prezidenta 31. decembra 1989 sa Moskva síce pridrižovala politiky nezasahovania, v konečnom dôsledku však

62 A ÚSD, Telegram from the US Embassy in Prague to the US Department of State, on the apparently increased vulnerability of the Jakeš regime after the first November demonstrations, [Telegram veľvyslanectva USA v Prahe o zjavne zväčšenej zraniteľnosti Jakešovho režimu po prvých decembrových demonštráciách]. Prag, 20. 11. 1989.

63 Pozri MEDVEDEV, V.: *Raspad*. [Rozpad]. Moskva 1994. Citované podľa českého prekladu *K vývoji sovětské politiky vůči státům Varšavské smlouvy. Dokumenty a materiály 1989–1990*, Sešit 7, Praha 1999, s. 121. To, že sa politika nemiešania sa považovala za kontraproduktívnu aj v samotných radoch opozície dokazuje list Občianskeho fóra predsedovi Najvyššieho Sovjetu z 21. 11. 1989, v ktorom sa táto politika odsúdila, keďže v konečnom dôsledku podporovala dogmatickú frakciu vo vedení KSČ: „*The silence over the august 1968 intervention constitutes real interference in the internal affairs of Czechoslovakia.*“ Telegram from the US Embassy in Prague to the US Department of State. Text of Letter to President Bush from the „Civic Forum“. Prague, November 22, 1989. [„Ticho okolo augusta 1968 predstavuje skutočný zásah do vnútorných vecí Československa.“ Telegram amerického veľvyslanectva v Prahe Štátnemu departementu USA. Znenie listu Občianskeho fóra prezidentovi Bushovi]. In: PREČAN, V.: (zost.), *Praha – Washington – Praha. Depeše veľvyslanectví USA v Československu v listopadu a prosinci 1989*. Praha 2004, s. 126 f.

64 [ČEJKA, J.]: *Aparát. Soumrak polobohu*. Praha 1991, s. 139–140.

65 Podobne sa vyjadril sovietsky chargé d'affaires v Prahe, Marat Kuznecov. Telegram from the US Embassy in Prague to the US Department of State, on Soviet Embassy officer's view of Czechoslovak developments, [Telegram veľvyslanectva USA v Prahe Štátnemu departementu USA o názore úradníka sovietskeho veľvyslanectva na vývoj v Československu]. Prag, 28. 11. 1989, A ÚSD.

týmto vyhýbavým postojom škodila sama sebe, najmä však proklamovanej línii zachovania socialistického systému. Pre „vec socializmu“ vyznela vtedy podpora Adamca rozhodne logickejšie, ako dosadenie málo známeho a nerozhodného Karla Urbánka na čelo KSČ. Ako je známe, Adamec o politickú podporu Moskvy viac krát žiadal.⁶⁶ Svojím postojom vlastne Moskva dopomohla napokon tým silám k moci, ktoré odmietali socializmus, a v ktorých radoch prevažovali protisovietske tendencie.

Nejasný postoj Moskvy v revolučných dňoch osvetľuje do istej miery tajná misia Valeria Musatova, zástupcu tajomníka Medzinárodného oddelenia ÚV KSSZ. Musatov bol poverený svojim nadriadeným, známym historikom Valentinom Falinom, aby v deň po rezignácii Jakeša vycestoval do Prahy, preskúmal tamojšiu aktuálnu situáciu a zozbieral pre sovietske vedenie potrebné informácie. Musatovovi bolo striktne uložené nezasahovať do priebehu udalostí. Zvláštnosťou jeho misie bol aj fakt, že sa mala vykonať bez vedomia sovietskeho veľvyslanca Viktora P. Lomakina, ktorého v Moskve upodozrievali so sympatií k dogmatickej frakcii. Musatov sa podľa vlastných spomienok mal stretnúť s Adamcom, ako aj jeho poradcami, zástupcami Občianskeho fóra a Verejnosti proti násiliu (VPN), zdržiaval sa však akýchkoľvek intervencií. Pri stretnutí s opozíciou mu bolo povedané, že jedným z programových bodov je aj požiadavka o úplnom odchode sovietskych vojenských jednotiek z územia Československa, čo sovietsky predstaviteľ pokojne vzal na vedomie.⁶⁷

Nová federálna vláda so staronovým predsedom Adamcom, ktorá bola zostavená na základe rokovaní s Občianskym fórom a VPN a dezignovaná 3. decembra, priniesla zásadnú zmenu československo-sovietskych vzťahov. Ešte v ten deň vydala vyhlásenie, že vojenská intervencia piatich štátov Varšavskej zmluvy 21. augusta 1968 porušila základné princípy medzinárodného práva o suverénite štátov. Zároveň požiadala vládu ZSSR, aby začala rokovania o odchode sovietskych

Prezident ČSSR
Gustáv Husák.

vojsk.⁶⁸ Nasledujúci deň vojenskú intervenciu odsúdila sovietska vláda, keď ju označila za „*neprimeraný zásah do vnútorných záležitostí spriateleneho štátu*“.⁶⁹ Napokon samotné vedenie KSČ s Karлом Urbánkom na čele v liste z 8. decembra určeného pre krajské stranické organizácie odsúdila intervenciu, dištancovala sa od stalinského ponímania socialistického modelu, ako aj predchádzajúceho vedenia strany a prikázala svojim radovým členom, aby sa zúčastňovali demokratického dialógu s opozíciou.⁷⁰

O tri dni pod tlakom opozície s jej neustále novými ultimátami a do značnej miery ovplyvnenej verejnosti padla Adamcova vláda. Adamec sa rozlúčil so slovami, že celý život pracoval na výstavbe socializmu a nebude sa teda podieľať na jeho demontáži.⁷¹ Známy reformný komunista Zdeněk Mlynář dal Adamcovi za pravdu, keď neskôr napísal, že žiadna vláda nemôže pracovať pod neustálym tlakom a strachom z nových

66 MUSATOV, V.: *Predvestniki buri: Političeskije krizisy v Vostočnoj Evrope*. [Predvesti búrky: Politické krízy vo východnej Európe]. Moskva 1996. Tuná citované podľa čiastočného českého prekladu *K vývoji sovětské politiky vůči státům Varšavské smlouvy. Dokumenty a materiály 1989–1990*, Sešit 7, Praha 1999, s. 123 f.

67 Tamže.

68 Tisková správa o stanovisku vlády ČSSR ke vstupu vojsk Varšavského paktu v roce 1968 do Československa, 4. 12. 1989. In: PECKA, J.: *Odsun sovětských vojsk z Československa 1989–1991. Dokumenty*. Praha 1996, s. 30–31.

69 Prohlášení sovětské vlády ke vstupu armád pěti států Varšavské smlouvy do Československa v srpnu 1968. In: PECKA, J.: *Odsun*, s. 32.

70 SUK, J., e. a.: *Chronologie zániku komunistického režimu v Československu 1985–1990*, Praha 1999, s. 106–107.

71 KREJČÍ, O.: *Proč to prasklo aneb Hovory o demokracii a „sametové revoluci“*. Praha 1991, s. 123.

ultimát. Adamcovej vláde sa podľa jeho slov mal poskytnúť dlhší čas na realizáciu svojho programu.⁷²

Rokovania o odchode sovietskych vojsk už viedla nová vláda národného porozumenia, dezinovovaná 10. decembra 1989. Premiér Marián Čalfa a minister zahraničných vecí Jiří Dienstbier rokovali 20. decembra o postupnom odsune 73 500 sovietskych vojakov, ako aj špecialistov z rezortov národnej obrany, vnútra a hospodárstva. Záležitosť sa prejednávala ako výlučne bilaterálna a nemala byť súčasťou multilaterálneho procesu celkovej redukcie konvenčných síl v Európe, čo sa udialo napriek určitým výhradám sovietskej strany. Počas stretnutia medzi novým československým prezidentom Václavom Havlom a Gorbačovom 27. februára 1990 sa obidvaja politici zhodli na tom, že zmluva o priateľstve a vzájomnej pomoci sa nebude predlžovať, vzájomné vzťahy medzi oboma štátmi budú postavené na princípe rovnosti a rešpektovania suverenity, spolupráca sa bude odvíjať v záujme zachovania mieru a bezpečnosti v Európe. Na základe dohody mali byť sovietske bojové oddiely spolu s výzbrojov odsunuté do jedného roka, ostatné jednotky do polovice roka 1991. V skutočnosti však už 20. júna 1990 opustil posledný sovietsky vojak ČSFR.⁷³

Na záver

Nástup proreformného generálneho tajomníka ÚV KSSZ Michaila Gorbačova v plnej miere odhalil závislosť československého normalizačného vedenia na mocensko-politických rozhodnutiach sovietskej vládnej elity. Neistota silnej dogmatickej frakcie vo vnútri

KSČ, ktorá vyplývala z možného prehodnotenia vojenskej intervencie z 21. augusta 1968 paradoxne urýchlila proces personálnych zmien na čele ÚV KSČ, ako aj federálnej vlády v neprospech umierneného krídla, podporujúceho myšlienku prestavby v okolí premiéra Lubomíra Štrougala a v menšej miere aj prezidenta Gustáva Husáka v rokoch 1987 a 1988. K prítvrdeniu tohto kurzu prispel v značnej miere aj postoj Moskvy, kategoricky odmietajúcej zásahy do vnútornej politiky spriatelenej socialistických krajín, v dôsledku čoho sa ČSSR koncom osemdesiatych rokov ocitla na strane s Honeckerovou NDR a Ceaușescovym Rumunskom. Úloha Michaila Gorbačova, napriek niektorým novým poznatkom v procese pádu komunizmu v Československu, preto naďalej zostáva nevyjasnená a bude si vyžadovať ďalší podrobný výskum. Nevyjasnený zostáva najmä jeho postoj k možným nástupcom na čelo ÚV KSČ, ktorých možno označiť za stúpenčov nového myslenia. Myslia sa tým najmä poslední dvaja federálni premiéri, Lubomír Štrougal a Ladislav Adamec, ktorí bez podpory Moskvy a bez vlastného stranícko-mocenského zázemia nemohli svoje pozície udržať a pokúsiť sa tak o program reforiem. Dejiny komunistického režimu v ČSSR v jeho poslednej fáze pred pádom nemožno teda vnímať v čierno-bielych farbách, čo by znamenalo, že tí, ktorí vládli pred 17. novembrom boli len tí zlí a naopak, nová porevolučná vládna garnitúra by si mala pripísať len všetky pozitíva. Naopak, medzi týmito extrémnymi pólmi je množstvo odtieňov, ktoré pre historickú vedu aj do budúcnosti zostávajú veľkou výzvou.

Summary

Mikhail Gorbachev and the Fall of Communism in Czechoslovakia

The election of Mikhail Gorbachev to a Secretary General of the Central Committee of the Communist Party of the Soviet Union in March 1985 did not change the policy of the Soviet Union towards Czechoslovakia. The ideopolitical as well as in economic changes were passed gradually and reached their climax at the XIX. Congress of the Communist party of the Soviet Union that was held in June and July 1988. The Congress confirmed the new soviet orientation. Even though there were reformists in the Czechoslovak communist party as well, especially around the prime minister Lubomír Štrougal, their programme to start economic and partially also political changes was turned down by the rigorous wing that controlled the Central Committee of the Communist Party of Czechoslovakia. However, the Czechoslovak – Soviet relations were marked by changes that were to come. The communist foremen that came to power after the suppression of the Prague Spring in 1968 were afraid that the reevaluation of the intervention of forces of the Warsaw pact would worsen their position. The role of Mikhail Gorbachev and his stance towards Czechoslovakia during the very difficult period at the end of the 1980s. has not been clarified in complex yet. Therefore the author of this study tries to describe and analyse some less known events.

72 SLÁDEK, Z.: Listopad a prosinec 1989 v Československu pohledem oficiálního tisku. *Sodobé dějiny*, roč. 6, 2000, č. 2-3, s. 177.

73 HOENSCH, J. K.: *Geschichte der Tschechoslowakei* [Dejiny Československa]. Stuttgart/Berlin/Köln 1992, 3. doplnené vydanie, s. 217.

Sviečková demonštrácia

Cirkev v Československu sa po komunistickom puči vo februári 1948 stala jedným z najotvorenejších kritikov komunistického režimu, a preto i jeho úhlavným nepriateľom.

História tohto zápasu medzi cirkvou na jednej strane a komunistickou mašinériou (aparáty Komunistickej strany Československa, Štátnej bezpečnosti, justície...) na strane druhej vystavila tomu zdanlivo slabšiemu tragický účet.

Jednotlivci a skupiny v cirkvi, ktorí nezostali pasívni alebo vystrašení sa po desaťročia snažili vystupovať proti porušovaniu náboženských práv a slobôd alebo jednoducho pestovali náboženský život, zaručený ústavou Československa (Československej socialistickej republiky) a cirkevnými zákonmi z roku 1949. Ba viac, nachádzali odvahu aktívne prejavovať svoje názory a snahy o slobodný duchovný život.

Od roku 1969 počas tzv. normalizácie sa cirkev znovu stáva jedným z nebezpečných oponentov a teda i nepriateľov obnoveného dogmatického režimu.

Rehole znovu nemohli slobodne fungovať, štát povolil vysvätenie len troch nových biskupov, obnovila sa činnosť prorezimných „mierových“ kňazov z Mierového hnutia katolíckeho duchovenstva v Združení katolíckeho duchovenstva Pacem in terris (ďalej ZKD PIT), bohoslovecká fakulta v Bratislave mohla prijímať len veľmi obmedzený počet bohoslovcov, kňazi potrebovali štátny súhlas na výkon svojej duchovnej služby, obávaná štátna bezpečnosť (ŠtB) kontrolovala náboženský život za pomoci svojich tajných spolupracovníkov medzi nimi, ba až vo vysokej hierarchii. Kňazi bez štátneho súhlasu pracovali ako robotníci (napr. i budúci biskupi Rudolf Baláž či Alojz Tkáč), režim ich nespravodlivo prenasledoval, väznil a trápil a niektorí boli aj zavraždení.

Aktívni laici a utajená časť cirkvi však neutíchali v „nekrvavom“ boji za náboženské práva. Tak začali rásť korene budúceho morálneho víťazstva veriacich občanov na Slovensku v marci 1988.

Význam tohto vystúpenia občanov proti totalitnému režimu sa odzrkadlil aj v dobovej a ponovembrovej publicistike. Už tri mesiace po demonštrácii vychádza v Rakúsku pod gesciou Alice Frühwaldovej kniha Bratislav-

ský veľký piatok s podtitulom Zbierka autentických dokumentov o zhromaždení veriacich 25. marca 1988. Za pseudonymom R. V. Tatran sa skrýval tajne vysvätený biskup Ján Chryzostom, Korec, ktorý s pomocou mnohých spolupracovníkov knihu zostavil. Kniha vyšla v druhom vydaní vo vydavateľstve Lúč v roku 1994 a v treťom vydaní v roku 2008.

Najucelenejšou syntézou o sviečkovej demonštrácii je kniha Jána Šimulčíka Čas svtania s podtitulom Sviečková manifestácia-25. marec 1988, ktorá vyšla vo vydavateľstve Michala Vaška v Prešove v dvoch vydaniach v roku 1998 a 2003.

Ján Šimulčík sa týmto vystúpením zaoberá i v ďalších publikáciách: Zápas o nádej (Z kroniky tajných kňazov 1969–1989), vydavateľstvo M. Vaška, Prešov 2000 a Katolícka cirkev a nežná revolúcia 1989, Vydavateľstvo M. Vaška, Prešov v spolupráci s Nadáciou Milana Šimečku 1999.

Témou tohto modlitbového zhromaždenia 25. marca 1988 sa zaoberá aj František Mikloško v knihe Nebudete ich môcť rozvrátiť s podtitulom Z osudov katolíckej cirkvi na Slovensku v rokoch 1943–89, Vydavateľstvo Archa, Bratislava 1991.

Dlhý prológ

V tejto súvislosti je potrebné spomenúť niektoré udalosti, ktoré predchádzali a podmienujú túto manifestáciu, neskôr nazvanú Sviečkovou demonštráciou alebo Bratislavským veľkým piatkom.

Od roku 1973 pod vedením Vladimíra Jukla a Silvestra Krčméryho, ale i Jána Beňa vznikajú malé spoločenstvá veriacich. Tento pohyb vyústil o rok do vzniku konzistentnejšieho spoločenstva Fatima. K dvom menovaným sa pridávajú Rudolf Fiby a Eugen Valovič.

Významným impulzom od roku 1977 bolo chartistické hnutie. Z duchovných zo Slovenska pripojili svoj podpis pod Vyhlásenie Charty 77 dvaja vtedajší kapláni Marián Zajíček a Róbert Gombík. Obaja sa následne dostali do pozornosti ŠtB a boli trestne stíhaní za rozširovanie jej textu. Pravdepodobne z politických dôvodov súdení neboli, no v roku 1978 im odobrali štátny súhlas.

Mgr. Patrik Dubovský

(1965) absolvent čsl. dejín a archívniectva na FF UK Bratislava, pracuje v Archíve Ústavu pamäti národa.

Tajný biskup Ján Ch. Korec.
Zdroj: ŠIMULČÍK, J.: *Čas svítania. Sviečková manifestácia – 25. marec 1988.*
Vydavateľstvo Michala Vaška Prešov, 1998.

Práce a návštevy kresťanských lídrov charty Josefa Zvěřiny a Ota Mádra značne povzbudzovali slovenský katolícky disent.

Tiež zvolenie pápeža Jána Pavla II v roku 1978 spolu s poľským hnutím Solidarita od roku 1980 mali veľký vplyv na prebudenie kresťanského i občianskeho disentu v 80. rokoch v Československu.

Od roku 1978 sa začala najmä z Poľska tajne dovážať náboženská literatúra na Slovensko. V tomže roku začína režim súdne stíhať veriacich aktivistov na základe § 178 Trestného zákona – marenie dozoru nad cirkvami a náboženskými spoločnosťami.

Takto v novembri 1978 boli stíhaní Oskar Formánek a Mária Kožárová, v auguste 1980 Emília Kesegová a Jozef Labuda, v novembri 1981 Günther Rompf, v roku 1982 Helena Gondová, František Novajovský a iní.¹

Na prelome 70. a 80. rokov minulého storočia v utajení žijúce rehole intenzívnejšie prijímajú nový dorast. Napríklad tajní františkáni si zriaďujú tajné rehoľné domy v Bratislave a Košiciach a tajné františkánky byty i na iných miestach po Slovensku.

ŠtB sa podarilo i za pomoci jej tajného spolupracovníka z radov františkánov² „odkryť“ rehoľu a na Kvetnú nedeľu 27. marca 1983 príslušníci ŠtB vnikli do týchto tajných domov a bytov. Prítomných františkánov a františkánky zadržali a viacerých vzali do vyšetrovacej väzby, zhabali im ich bohoslužobné predmety, literatúru, osobné veci, vkladné knihy a iné. Zadržaní strávili vo vyšetrovacej väzbe vyše tri a pol mesiaca a napokon boli prepustení. Pripravovaný súd za marenie dozoru nad cirkvami sa nekonal. Akcia ŠtB s názvom „VÍR“, ako bol tento zásah nazvaný, bola zrejme najvyššími orgánmi KSC zrušená. Vo februári 1987 bolo

trestné stíhanie františkánov zastavené. I to bol signál krízy proticirkevných represálií³.

V roku 1980 začalo niekoľko bohoslovcov na CMBF v Bratislave hladovku ako protest proti pôsobeniu a vôbec prítomnosti členov ZKD PIT na fakulte. Väčšina z hladovkárov bola zo štúdia vylúčená.⁴

V roku 1982 Charta 77 vydáva ďalší zo svojich dokumentov č. 11/82 s názvom „Prenasledovanie cirkvi a veriacich“. I to bol dôkaz širokého záberu tohto hnutia.

V tomže roku začína na Slovensku vychádzať prvý katolícky samizdat *Náboženstvo a súčasnosť* (NaS).

V roku 1983 sa F. Mikloškovi a R. Fibymu podarilo odovzdať pápežovi Jánovi Pavlovi II. dokument o tajnej cirkvi na Slovensku.

V decembri 1983 boli na slovensko-poľských hraniciach zadržaní traja študenti Tomáš Konc, Alojz Gabaj a Branislav Borovský, ktorí tajne prenášali cez hory náboženskú literatúru k nám. Komunistická justícia ich odsúdila na 14, resp. 12 mesiacov a dvaja z nich – vysokoškolskí študenti boli vyhodení z fakúlt.

V tomto období sa náboženská literatúra pašovala najmä zo spomenutého Poľska, od Antona Hlinku z Mníchova a z Ríma, zo slovenského Ústavu sv. Cyrila a Metoda.

Literatúru sa snažili aktivisti prepašovať aj do bývalého ZSSR. Takto bol v roku 1984 zadržaný na slovensko – ukrajinskej hranici Rudolf Fiby.⁵

Na 100. výročie smrti sv. Metoda sa 6.–7. júla 1985 konala púť na moravský Velehrad. Zúčastnilo sa na nej do 200 000 ľudí, medzi nimi množstvo kňazov, rehoľníkov v habitoch (napr. tajných františkánov),⁶ rehoľných sestier a niekoľko biskupov. Napriek tomu, že štátne orgány na čele s ministrom kultúry ČSR Milanom Klusákom a v spolupráci s prerožimným ZKD PIT plánovali demonštrovať túto púť ako manifestáciu mierového vlastenectva a dobrého stavu náboženského života v ČSSR, pútnici spontánne kriticky reagovali na prejavy štátnych funkcionárov, skandovaním kritizovali potlačanie náboženskej slobody a cirkevného života a púť nadobudla svoj pravý náboženský charakter. Na púti bol prítomný aj praž-

1 ČARNOGURSKÝ, J.: *Väznili ich za vieru*. Bratislava 1990, s. 35 an.

2 Išlo o agenta ŠtB s krycím menom „RUBENS“. Pozri DUBOVSKÝ, P.: *Akcia VÍR – zásah ŠtB proti tajným františkánom. Pamäť národa*, č. 2/2007, s. 32.

3 Viac pozri Archív ÚPN, f. KS ZNB Bratislava, Vyšetrovacie spisy, a.č. V-20352. K Akcii VÍR pozri AMV ČR, f. X. správa SNB.

4 ŠIMULČÍK, J.: *Zápas o svedomie. Hladovka študentov bohosloveckej fakulty v roku 1980*. Prešov 2001, s. 57.

5 KMEŤ, N.: *Slovenská opozícia za normalizácie*. In: *Slovenská a česká spoločnosť v období normalizácie*. Bratislava, 2003, s. 195.

6 Rozhovor autora s Bernardínom Antonom Šmídom, OFM. Trstená, 19. 4. 2007.

ský kardinál František Tomášek, ktorého pútnici prijali ako svojho ozajstného duchovného pastiera. Táto púť bola silným impulzom oživenia laického náboženského života i diskusií o cirkevnej politike v ČSSR.

Komunistický režim reagoval pritvrdením akcií najmä voči aktívnym kňazom, ktorí sa nechceli dať skorumpovať napr. členstvom a prácou v ZKD PIT alebo spoluprácou s ŠtB. Jedným z tragických dôsledkov tohto bola smrť farára v Borovciach Štefana Poláka, ktorého našli brutálne zavraždeného 8. októbra 1987⁷. Spôsob vraždy niesol rukopis ŠtB.

Onedlho, 30. októbra 1987 tajne vysvätený biskup Ján Chryzostom Korec napísal rozsiahly list novinám Rudé právo, v ktorom zosumarizoval prenasledovanie cirkvi v Československu za predošlých 40 rokov. Kópie tohto listu kolovali v stovkách a v spoločenskom vedomí bolo cítiť súhlas s jeho textom.

V novembri 1987 zomrel biskup Trnavskej arcidiecézy Mons. Július Gábriš, ktorý dokázal v medziach možného odolávať tlaku komunistického režimu a snažil sa o maximálne možný rozvoj náboženského života. Jeho pohreb 18. novembra 1987 sa stal tichou demonstráciou veriacich za náboženskú slobodu. Na pohrebe sa zúčastnilo približne 15 000 ľudí, vyslanec Svätej stolice arcibiskup Achile Silvestrini a tiež pražský kardinál František Tomášek. Pápež Ján Pavol II. udelil zosnulému titul arcibiskup. Ešte pred pohrebom biskupa Gábriša konzultori Trnavskej diecézy zvolili za administrátora diecézy dekana farnosti Sereď Jána Sokola.⁸ Kým štátne orgány s voľbou nesúhlasili, Vatikán ju uznal.⁹

Ďalšími aktivitami, vedenými najmä laickým apoštolátom, boli niekoľkotisícové púte na Levočskú horu, do Nitry, Turzovky, Marianky a 15. septembra na sviatok Sedembolestnej Panny Márie – Patrónky Slovenska do Šaštína.

29. novembra 1987 niekoľko moravských katolíckych laikov spustilo podpisovú akciu za náboženskú slobodu s 31 požiadavkami s názvom: *Podněty katolíků k řešení situace věřících občanů v ČSSR*. Akciu odsú-

hlasil kardinál František Tomášek. V ovzduší udávania a infiltrovania spoločnosti Štátnou bezpečnosťou (ŠtB), ale i stále narastajúcej odvahy veriacich prejavíť svoje práva ju podpísalo vyše pol milióna ľudí, z toho vyše 291 tisíc zo Slovenska. Táto podpisová akcia sa stala jedným zo silných inšpiračných zdrojov myšlienky verejného pokojného vystúpenia veriacich práve za niektoré práva, požadované touto podpisovou akciou.¹⁰ Zbieranie podpisov prebiehalo paralelne s prípravou pokojného vystúpenia v zahraničí i na Slovensku.

Totíž už od septembra 1987 začal výkonný podpredseda Svetového kongresu Slovákov, bývalý úspešný československý hokejový reprezentant Marián Šťastný organizovať na 25. marca 1988 protestné zhromaždenia pred zastupiteľskými úradmi ČSSR vo svete¹¹ za dodržiavanie náboženských práv a slobôd v ČSSR. Správu o tom poslal tajne aj Jánovi Čarnogurskému, jednému zo slovenských disidentov. Marián Šťastný uviedol nasledovné dôvody na zvolanie zhromaždení:

- brutálne vraždy predstaviteľov cirkvi na Slovensku;
- upieranie náboženských práv v praxi;
- upieranie ostatných práv.¹²

Utajená časť cirkvi na Slovensku – laici i biskup J. Ch. Korec začali prípravu, do ktorých však prišla nepriaznivá správa, že vo Švajčiarsku sa protestné zhromaždenie konať nebude a ostatné komunity Slovákov sa zo solidarity pripojili, takže slovenskí organizátori zostali v plánovanej akcii osamotení.¹³ Rozhodli sa však necúvnuť a v zmysle platných právnych noriem, najmä čl. 28 Ústavy ČSSR, ktorým sa zaručovala sloboda pouličných sprievodov a manifestácií a zákona č. 68/1951 Zb. o dobrovoľných organizáciách a zhromaždeniach, sa rozhodli ohlásiť 30-minútové pokojné zhromaždenie so zapálenými sviečkami v rukách.

Organizátori, medzi inými František Mikloško, Ján Čarnogurský, Rudolf Fiby, Vladimír Jukl, Silvester Krčmery, Ladislav Stromček, Eugen Valovič, Jozef Roman, Peter Mur-

7 A MV SR Levoča, f. Vyšetrovacie spisy, inv. č. VV-37/87 – Štefan Polák.

8 K okolnostiam voľby biskupa J. Sokola pozri DUBOVSKÝ, P.: *Pastieri v koži ŠtB I, II*. Domino fórum, roč. 2007, č. 25 a 26.

9 TATRAN, R. V (KOREC, J. CH. a spol.): *Bratislavský veľký piatok*. Zbierka autentických dokumentov o zhromaždení veriacich 25. marca 1988. Rakúsko, 1988, s. 8.

10 Po zásahu proti zhromaždeniu v Bratislave 25. marca 1988 začali i veriaci v Rakúsku zo solidarity zbierať podpisy pod túto podpisovú akciu. Pozri: TATRAN, R. V.: *Bratislavský veľký piatok*, s. 66.

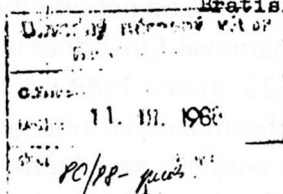
11 Malo ísť o Rakúsko, NSR, Taliansko, Francúzsko, Veľkú Britániu, Švajčiarsko, Austráliu, Argentínu, Kanadu, USA a Československo.

12 ŠIMULČÍK, J.: *Čas svitania. Sviečková manifestácia – 25. marec 1988*. Prešov, 2003, s. 28.

13 Dôvodom bolo oneskorené oznámenie konania zhromaždenia príslušnému úradu vo Švajčiarsku.

Obvodný národný výbor
Bratislava 1
Vajanského nábrežie
B r a t i s l a v a

Bratislava 10.3.1988

Vec: Verejné zhromaždenie v Bratislave na Hviezdoslavovom námestí dňa 25.3.1988 od 18⁰⁰ do 18³⁰ hod. - ohlásenie.

Na výzvu viacerých veriacich občanov Vám týmto oznamujem podľa § 10 vyhl. min. vnútra čí. 348/1951 Úr. v., že dňa 25.3.1988 od 18⁰⁰ do 18³⁰ hod. sa uskutoční pokojné verejné zhromaždenie občanov v Bratislave na Hviezdoslavovom námestí pred budovou Slovenského národného divadla.

Programom verejného zhromaždenia bude tichá manifestácia občanov za menovanie katolíckych biskupov pre uprázdnené diecézy na Slovensku podľa rozhodnutia Svätého Otca, za úplnú náboženskú slobodu v Československu a za úplné dodržiavanie občianskych práv v Československu.

Predpokladá sa, že účastníci zhromaždenia vyjadrí svoj súhlas s programom zhromaždenia držaním horiacich sviečok.

Uskutočnenie verejného zhromaždenia sa opiera o čl. 28 Ústavy a o § 6 Zák. čí. 68/1951 Zb. o dobrovoľných organizáciách a zhromaždeniach.

Prosím, aby ste toto ohlásenie zobrali na vedomie.

S pozdravom

František Mikloško
RNDr. František Mikloško
Bílikova 16
Bratislava

841 04

List Františka Mikloška
v ktorom oznamuje
konanie zhromaždenia
ObNV Bratislava I.
Zdroj: Šimulčík, J.: Čas svitania.
Prešov, Vydavateľstvo
M. Vaška 2003.

dza, Vladimír Ďurikovič a tiež Anton Selecký, sa rozhodli usporiadať polhodinové pokojné zhromaždenie dňa 25. marca 1988 v Bratislave na Hviezdoslavovom námestí.

10. marca 1988 František Mikloško zaslal Obvodnému národnému výboru (ďalej ObNV) Bratislava I ohlásenie o uskutočnení tohto pokojného verejného zhromaždenia občanov, ktorého programom mala byť tichá manifestácia za menovanie katolíckych biskupov do neobsadených diecéz na Slovensku podľa rozhodnutia Svätého otca, za náboženskú slobodu a úplné dodržiavanie občianskych práv v Československu.¹⁴

Ešte v ten deň telefonoval Ján Čarnogurský správu o pripravovanom zhromaždení do Vatikánskeho rozhlasu (VR) a do Hlasu Ameriky (HA) Antonovi Hlinkovi. VR odvysielal správu v ten večer, A. Hlinka rešpektoval prosbu J. Čarnogurského, aby s tým počkal do doručenia Mikloškovho listu. Aj tak však vznikol dojem, že demonstrácia je „drukovaná“ zo zahraničia. Anton Hlinka a HA sa stali hlavným informačným kanálom pripravovaného zhromaždenia.¹⁵ Antonovi Hlinkovi potom aktivisti tajnej cirkvi telefonovali všetky správy, ktoré sa vzápätí dostávali cez vysielanie HA do celého Slovenska. Tak aj bezprostredne po demonstrácii A. Hlinku oboznámil s jej priebehom a zásahom ZNB Ladislav Stromček.¹⁶

Režim (KSČ, ŠtB, VB) v proti-ofenzíve

ObNV Bratislava I listom zo 17. marca 1988 zakázal konanie manifestácie s odôvodnením, že organizátori nedokážu zabezpečiť verejný poriadok.¹⁷ Tak bolo naformulované rozhodnutie špičiek KSS, personifikované vedúcim tajníkom Mestského výboru KSS Gejom Šlapkom. Dokonca aj Sekretariát vlády SSR pre veci cirkevné, vedený Vincentom Máčovským zaslal

stanovisko, že, keďže ide o zhromaždenie bez súhlasu kompetentného rímsko-katolíckeho cirkevného orgánu, nesúhlasí s jeho konaním. Avšak zhromaždenie neorganizovala katolícka hierarchia, ale laici – občania a navyše nielen za náboženské práva.¹⁸

Už od doručenia ohlásenia sa do veci zapojila ŠtB. Začala rozpracovávať F. Mikloška a ďalších aktivistov tajnej cirkvi, vrátane biskupa J. Ch. Korca. Do celej akcie pred samotnou manifestáciou bolo nasadených 26 príslušníkov ŠtB.

ŠtB na Slovensku bola organizovaná v XII. Správe ZNB (správa kontrarozvedky), kto-

14 ŠIMULČÍK, J.: Čas svitania. Sviečková manifestácia - 25. marec 1988, s. 36.

15 Tamže, s. 36, 37.

16 ŠIMULČÍK, J.: Zápas o nádej. Z kroniky tajných kňazov 1969-1989. Prešov 2000, s. 182 an.

17 Tamže s. 58.

18 SNA, f. SNR - Komisia na prešetrenie zásahu..., šk. č. III, inv. č. 98 - Správa o cirkevno-politickej situácii v Bratislave za I. polrok 1988.

rej velil plk. Štefan Homola. Prvým zástupcom bol pplk. František Budavár. Sviečkovú manifestáciu rozpracovával II. odbor pod velením Antona Fačola, so zameraním na boj s vnútorným nepriateľom a jeho V. oddelenie, ktoré malo „na starosti“ cirkvi.¹⁹

V tejto súvislosti už 15. marca vydal minister vnútra ČSSR Vratislav Vajnar súhlas s vyhlásením mimoriadnej bezpečnostnej akcie (MBA) príslušníkov Verejnej bezpečnosti (VB) na deň 25. marca 1988 od 10:00 hod do 24:00 hod. Na základe MBA náčelník mestskej správy VB pplk. Ladislav Duduc vypracoval plán bezpečnostných opatrení v troch alternatívach, ktoré všetky mali charakter násilného potlačenia demonštrácie.²⁰ Príslušníkom VB velil náčelník Správy ZNB hlavného mesta SSR Bratislavy a Západoslovenského kraja plk. Štefan Mikula.

21. marca F. Mikloško zaslal list ObNV Bratislava I., v ktorom sa odvolal proti zákazu manifestácie a dôvodil, že organizátori verejný poriadok zabezpečiť dokážu a že oznamovateľ nemusí byť vyslovene nejaká organizácia.²¹ O deň neskôr dostal prokurátorskú výstrahu, aby nepokračoval v príprave manifestácie.

Správa o manifestácii sa však šírila najmä ústami Antona Hlinku rozhlasovými stanicami Hlas Ameriky a Slobodná Európa, prostredníctvom Rádia Vatikán a amatérskymi plagátkami a letákmi po celom Slovensku a na Morave.

Komunistický režim sa snažil, aby oficiálna cirkevná hierarchia – Zbor ordinárov Slovenska (ZOS) odsúdila organizovanie manifestácie vo vlastnom vyjadrení. 16. marca sa konalo zasadnutie ZOS, ktoré podľa režimných zdrojov manifestáciu odsúdilo. Naopak, niektorí ordinári tvrdili, že sa síce ohlásením manifestácie zaoberali, ale vyjadrili sa, že ide o záležitosť občanov voči štátnej správe a v takejto záležitosti ordinári nemajú čo riešiť, resp. že veriaci majú právo sa prejavíť, ale bez súhlasu príslušnej cirkevnej autority nech sa podujatie nenazýva „katolíckym“. Takto na základe Kódexu kanonického práva (CIC, kánon 216) napríklad argumentoval trnavský administrátor Ján Sokol.²²

Zbor ordinárov otvorene manifestáciu nepodporil. Veriaci na zhromaždení však

chceli žiadať to, čo hierarchia i predstavitelia ZKD PIT roky neúspešne žiadali schváliť režimom v zmysle vtedajších zákonov – teda obsadenie biskupských stolcov a základné náboženské slobody.

23. marca 1988 večer vystúpil vo vysielaní čs. televízie ThDr. Š. Záreczký ako bratislavský dekan. V tej dobe bol aj predsedom tlačovej komisie PIT. Od manifestácie sa dištancoval, prehlásil ju za „nekatolícku“ (teda neorganizovanú a nepovolenú hierarchiou). Vyzýval veriacich na vyššiu účasť na bohoslužbách, od ktorých ich údajne organizátori zhromaždenia odvádzajú. Záreczký spomenul rokovania s Vatikánom, ktoré majú byť platformou nastoľovania požiadaviek cirkvi. Prekryl tým žalostný stav náboženského života v ČSSR, o prirodzenú náplň ktorého sa v klasických demokraciách rokovania viesť nemuseli. Tieto slová možno chápať aj ako stanovisko ZKD PIT. Takto ono, Svätou stolicou zakázané, prejavilo servilnosť a predstavilo sa ako kolaborant ateistického režimu. Predstavitelia PIT vedeli, že nemajú prirodzenú autoritu u veriacich, preto dekan Záreczký vo vystúpení pomenoval snahu organizátorov o „dosahovanie osobnej popularity“.

Apelovanie na účasť na bohoslužbách vyznelo pokrytecky a akoby korešpondovalo s praktikami režimu vtesnať veriacich za múry kostolov. Príhovor vyjadril tiež neochotu minimálne kňazov v ZKD ísť spolu s veriacimi do otvorenej konfrontácie s politikou štátu. Jeho slová vlastne tlmočili neschopnosť či nevôľu veľkej časti duchovných zasaď sa aj za politické ciele, vedúce k plnej náboženskej slobode. Pestovať „úprimné náboženské čítanie statočných drobných ľudí“, ako povedal, bolo v čase dlhoročných perzekúcií cirkvi veľmi málo.²³ Štefan Záreczký sa tiež vyjadril, že manifestáciu odsúdil aj novozvo-

Plk. Štefan Homola.

Zdroj: Archív ÚPN Bratislava.

19 Archív ÚPN, f. Personálne spisy príslušníkov XII. správy ZNB, séria I.

20 SNA, f. SNR – Komisia na prešetrenie zásahu..., šk. č. III, inv. č. 33 – Plán bezpečnostných opatrení MS VB Bratislava na 25. marec 1988.

21 Tamže, inv. č. 17 – Odvolanie sa F. Mikloška proti zákazu demonštrácie.

22 TATRAN, R. V. (KOREC, J. CH.), *Bratislavský veľký piatok*, s. 59; Pozri ŠIMULČÍK, J.: *Čas svitania*, s. 63.

23 *Večerník*, 24. 3. 1988, roč. 1988, č. 59.

Pplk. JUDr. Anton Faťol.
Zdroj: Archív ÚPN Bratislava.

lený trnavský administrátor Ján Sokol.

24. marca Národný výbor (NV) hlavného mesta SSR Bratislavy oficiálne zamietol odvolanie F. Mikloška. Doručené mu bolo v deň, keď už bol zaistený na stanici VB, takže už nemohol podniknúť žiadne právne kroky. I v prípade zamietnutia odvolania existoval priamy vplyv KSS. O ovplyvňovaní prípravy zhromaždenia, no najmä o príprave silového potlačenia zhromaždenia bol informovaný aj ÚV KSSČ. V tom čase už bežala prí-

pečnostných opatrení na predpokladané tvrdé potlačenie zhromaždenia. Rátalo sa aj s krviprelieváním a zranenými, preto Ústav národného zdravia Bratislavy mal zabezpečiť mimoriadne zmeny, dostatok krvných konzerv a lôžok. Do úvahy prichádzali aj straty na životoch.²⁴ Do úplnej pohotovosti boli uvedené jednotky VB nielen z Bratislavy, ale rozkazom z 23. 3. 1988 i Pohotovostný útvar VB pre SSR v Pezinku²⁵, podobne aj príslušníci ŠtB. Malo byť, a napokon bolo, na potlačenie manifestácie nasadených 953 príslušníkov ZNB, z toho 54 príslušníkov ŠtB. Ďalej sedem pohotovostných motorových jednotiek na vytlačanie ľudí, štrnásť polievacích vozov, sedem čistiacich vozidiel technických služieb, tri autobusy, osem eskortných vozidiel na zaistených, tri obrnené transportéry a tri vodné delá.

Mali byť tiež vykonané opatrenia na zníženie počtu ľudí na zhromaždení. Študenti vysokých škôl dostali rektorské voľno, bolo im výslovne zakázané zúčastniť sa na zhromaždení pod hrozbou vylúčenia zo škôl a mali cestovať domov. VB mala kontrolovať prichádzajúce autá a autobusy a zdržiavať ich. Mestská hromadná doprava bola značne obmedzená, kiná a ČST mali ponúkať príťažlivé filmy. Po Bratislave sa zastrašujúco preháňali obrnené transportéry, polievacie autá Technických služieb jazdili po Hviezdoslavovom námestí i mimo neho a striekali na ľudí vodu. V zálohe boli pripravené ľudové milície a už spomenutý Pohotovostný útvar VB.

Ráno 25. marca boli postupne F. Mikloško, J. Čarnogurský i V. Jukl odvezení na VB, formálne vypočúvaní a zadržaní. Prepustení boli až po skončení zásahu proti manifestácii. Biskup J. Ch. Korec bol zaistený navečer a prepustený po manifestácii. S. Krčméry bol strážený príslušníkmi ŠtB doma.

Na konanie manifestácie kladne reagovali aj českí katolíci. V deň manifestácie vyšla Výzva pražských katolíkov, ktorá podporila tých slovenských a bratislavských. Českých disidentov Stanislava Devátého, Pavla Záleského a iných tvrdo postihol zásah ŠtB.

Demonstráciou sa zaoberalo aj predsedníctvo ÚV KSS a to 15., 22. a 29. marca 1988.²⁶ Na prvom z nich minister vnútra Štefan Lazar ústne predniesol „Informáciu o niektorých aktuálnych otázkach politickej a bezpečnostnej situácie v SSR“, konkrétne o pripravovaných opatreniach ministerstva vnútra proti konaniu zhromaždenia a teda de facto o silovom zásahu proti nemu. Nik z predsedníctva nenamietal. V podobnom duchu sa rokovalo i 22. marca. Na ňom referoval 1. tajomník MV KSS Bratislava G. Šlapka „Informáciu o niektorých aktuálnych otázkach politickej situácie v hlavnom meste SSR Bratislave“. Predsedníctvo ÚV KSS rozhodlo zriadiť politickú komisiu, ktorá bude sledovať a riadiť aktivity proti zhromaždeniu a prípadný zásah proti nemu. Členmi tejto komisie boli:

Gejza Šlapka, vedúci tajomník MV KSS Bratislava, tajomník ÚV KSS a člen Predsedníctva ÚV KSS,

Miroslav Válek, minister kultúry SSR a člen Predsedníctva ÚV KSS,

Štefan Lazar, minister vnútra SSR,

Ladislav Sádovský, vedúci oddelenia štátnej administratívy ÚV KSS,

Vincent Máčovský, námestník ministra kultúry SSR – riaditeľ Sekretariátu vlády SSR pre veci cirkevné,

Pavol Kováč, námestník primátora NV hl. mesta SSR Bratislavy,

dvaja vedúci oddelení ÚV KSS (Ján Šveda a Igor Škorica) a iní.

Okrem nich povely na zásah proti zhromaždeniu preberali členovia Operačného štábu Bratislavy a SSR, konkrétne Štefan Mikula, náčelník Správy ZNB hlavného mesta Bratislavy a Západoslovenského kraja. Prítomní boli aj Ladislav Horák, zástupca náčelníka Správy ZNB hl. mesta Bratislavy a Zsl. kraja a náčelník správy ŠtB, náčelník

24 SNA, f. SNR – Komisia na prešetrenie zásahu..., šk. č. IV, inv. č. 107 – Zdravotnícke opatrenia ÚNZ Bratislavy.

25 Tamže, inv. č. 118 – Informácia o nasadení PÚ VB pre SSR.

26 Tamže, inv. č. 133 – Uznesenia Predsedníctva ÚV KSS z 15., 22. a 29. 3. 1988.

mestskej správy VB Ladislav Duduc a iní. V priestore, kde zásah sledovala politická komisia sa nachádzal i I. námestník MV ČSSR Alojz Lorenc.²⁷

Priebeh zhromaždenia a zásah

Zhromaždenie sa aj napriek zastrašovacím manévrom VB konalo. Popoludní 25. marca sa Hviezdoslavovo námestie postupne zapíňalo a pred 17:30 hod. bolo na ňom podľa záverečnej správy komisie SNR približne 3 500 ľudí. VB približne o 17:30 hod. zatarasila prístupové cesty a ulice na námestie, takže v uličkách okolo námestia sa zhromaždilo ďalších približne 6 000 ľudí. Súčasné kritické historické pramene o počte ľudí, ktorí sa zámerne zúčastnili manifestácie na a v okolí Hviezdoslavovho námestia udávajú, že ich bolo do 10 000.²⁸

O 18:00 ľudia na námestí zaspievali štátnu hymnu, po nej pápežskú hymnu, začali sa modliť modlitbu ruženca a postupne si zapalovali sviečky. Zaistených organizátorov zastúpili ďalší aktivisti laického apoštolátu – Július Brocka, František Vikartovský a iní. Keďže veriaci nereagovali na minimálne počuteľnú výzvu z úst pracovníka Národného výboru Bratislavy a bývalého príslušníka ŠtB J. Čomaja, aby opustili námestie, politická komisia, sledujúca dianie na námestí z okien 4. poschodia hotela Carlton, vydala príkaz na rozohnanie davu veriacich. Na to boli pripravené autá VB, skriňové Avie VB na odvoz zaistených a polievacie autá Technických služieb.

Autá VB so zapnutými sirénami a majákmi začali prudko jazdiť po námestí, nabiehať a vrázať do ľudí. Príslušníci VB a niektorí civilisti s odznakmi kričali na ľudí, bili ich obuškami, päšťami a tých, čo padli, kopali na zemi. Viacerých odviekli do pripravených áut VB a odvážali na policajné stanice. Celkovo bolo predvedených 138 osôb,²⁹ z toho 12 cudzích štátnych príslušníkov, medzi nimi i zahraniční akreditovaní novinári. Aj počas predvedení na mestskú správu VB boli zaistení vystavovaní fyzickému násiliu a psychickému ponižovaniu.

Mnohí boli zranení potom, čo ich príslušníci VB bezdôvodne fyzicky inzultovali, bili

TAJNÉ 120-18/1490
Výtlačok č. 251. 1990
Počet listov: 5

ROZKAZ

veliteľa Pohotovostného útvaru VB pre SSR

Ročník: 1988 V Pezínku 23.3.1988 Číslo: 22

Článok č. 37
Mimoriadne bezpečnostné opatrenia - vyhlásenie.

Na základe rozkazu MV SSR č. 5 zo dňa 23.3.1988 v y h l a s u j e m na deň 25.3.1988 od 16,00 hod. do odvolania 100% pohotovosť príslušníkov stáleho stavu a frekventantov PÚ VB pre SSR.

V zmysle citovaného rozkazu vyčleňujem na posilnenie výkonu bezpečnostnej služby počas MBO v prospech S ZNB hl. m. Bratislavy a Zsl. kraja na deň 25.3.1988 od 14,30 do ukončenia MBO:

a/ 1+4+100 príslušníkov 4. roty a 1. roty PÚ VB pre SSR.
K vyčleneným frekventantom určujem:

kpt. MIŠKOLCI Karol - vel. vyčlenených príslušníkov
kpt. KORČÁK Stanislav
ppor. FIALA Miroslav
ppríp. HOLČÍK Pavol
ppríp. MATTERTAJ Milan

Náčelník TO vyčlení techniku s obsluhou:

2 autobusy na prevoz príslušníkov
2 vodné delá s obsluhou
3 OT 64 s veliteľmi vozidiel
5 eskortné vozidlá

Nástup vyčlenených príslušníkov a techniky vykonať dňa 25.3.1988 o 14,30 hod. na dvore MS VB Bratislava.

ich, kopali, vykrúcali im ruky, sácali ich, bili obuškami, striekali im slzotvorný plyn do očí, pripúťavali ich o sedadlá automobilov VB. Viacerí ľudia utrpeli poranenia a krvácania. VB a ŠtB nešetřila ani starcov a mladé dievčatá. Podobne autá VB vytláčali ľudí aj z bočných uličiek, niektorí príslušníci aj za pomoci služobných psov a slzotvorného plynu. Na vytlačenie ľudí z námestia a uličiek boli nasadené poriadkové jednotky VB v tmavých uniformách s bielymi prilbami, obuškami a prieľadnými štítmí. Podľa viacerých svedectiev boli mnohí príslušníci VB pod vplyvom alkoholu. Na definitívne rozohnanie manifestujúcich boli o 18:26 hod nasadené dve vodné delá. Zhromaždenie však vydržalo zotrvať

Rozkaz náčelníka Pohotovostného útvaru VB pre SSR plk Štefana Poláka o vyhlásení MBO na 25. marca 1988 (1. strana). Zdroj: SNA Bratislava.

27 ŠIMULČÍK, J.: *Čas svitania*, s. 89 a 90.

28 ŠKVARNA, D. a kol.: *Lexikón slovenských dejín*. Bratislava 1997, s. 169. Pozri aj RENNER, H., SAMSON, I.: *Dejiny Česko-Slovenska po roku 1945*. Bratislava 1993, s. 193.

29 SNA, f. SNR - Komisia na prešetrenie zásahu..., šk. č. V, inv. č. 173 - Záverečná správa o výsledkoch práce Komisie SNR na dohľad prešetrenia zásahu ZNB proti zhromaždeniu veriacich 25. marca 1988 v Bratislave. Podľa článku „Sviečka ako míľnik“ (Interview s J. Šimulčíkom) bolo zadržaných 141 ľudí. *Katolícke noviny* č. 12/2003 z 23. 3. 2003, č. 12.

RV PÚ VB č. 22

2. strana

Ročník: 1988

Výstroj: rovnošata OLIVA, služobný plášť, obuv vz. 60
 Výzbroj: Pi vz. 82, 12 nábojov, obušok, KASR, putá, svietilňa, písacie potreby, poznámkový blok,

b/ Do zálohovej jednotky na S ZNB Bratislava na deň 25.3. 1988 od 14,30 hod. do ukončenia MBO vyčleňujem:

2+50 príslušníkov 7. a 1. roty PÚ VB pre SSR

1 autobus na prevoz príslušníkov

1 vodné delo s obsluhou

K vyčleneným príslušníkom určujem:

kpt. JUDr. FILÍPEK Michal

npor. NOSKO Ivan

Nástup príslušníkov a techniky vykonať dňa 25.3.1988 o 14,30 hod. na dvore S ZNB v Bratislave.

Výstroj: rovnošata OLIVA, služobný plášť, obuv vz. 60

Výzbroj: prilba ZNB, ochranné okuliare, Sa vz. 61, 50 nábojov v zásobníkoch, 2 signálne pištole, 20 ks nábojov NSL, 20 ks RGSL, KASR, 16 ochranných štítov / 1 štít na 3 príslušníkov /, obušok gumový dlhý, obušok gumový krátky, putá RALK, svietilňa, obväzový balíček.

Odjazd príslušníkov a techniky stanovujem z PÚ VB o 13,30 hod. dňa 25.3.1988. Techniku pristaviť o 13,15 hod. v uvedený deň.

Výkonní práporčiaci rôt zabezpečia pre frekventantov vyčlenených k posilneniu výkonu služby vydanie suchej večere pri obede dňa 25.3.1988.

Príslušníkom stáleho stavu zaradených do pohotovosti prináleží zvláštna odmena, frekventantom prináleží zvláštna odmena len za priamy výkon služby v zmysle čl. 37 N MV ČSSR č. 8/87.

Rozkaz náčelníka Pohotovostného útvaru VB pre SSR plk Štefana Poláka o vyhlásení MBO na 25. marca 1988 (2. strana).
 Zdroj SNA Bratislava.

na Hviezdoslavovom námestí do ohláseného skončenia o 18:30 hod.

Z predvedených osôb obvodná prokuratúra na pokyn Generálnej prokuratúry podala na 17 osôb návrh na potrestanie Obvodnému súdu Bratislava I za prečin proti verejnému poriadku. Trom osobám bol trest uložený, deväť osôb podalo odpor voči trestnému rozkazu, avšak amnestiou prezidenta z októbra 1988 bolo trestné stíhanie zastavené. Jedna osoba žiadala o pojednanie, súd ju uznal vinnou, ale trest nebol uložený. Napokon jeden účastník bol odsúdený na nepodmienečný trest, vo väzbe strávil jeden deň.³⁰

Nik z členov spomenutej politickej komisie predsedníctva ÚV KSS, ktorá riadila

zásah, nevyslovil nejaké výhrady proti charakteru zásahu, ani pri jeho následnom vyhodnotení.

Na spomenutom rokovaní Predsedníctva ÚV KSS štyri dni po demonstrácii bola správa o nej prijatá bez námietok. O pár dní ju predložili na rokovanie predsedníctva ÚV KSČ, kde bola prijatá podobne.

Slovenská dobová tlač o zhromaždení

Dobová tlač sa vyjadrovala k demonstrácii poplatne režimu. Titulky a texty článkov plne zodpovedali propagandistickému štýlu režimných novinárov. Ich hlavným cieľom bolo zastrieť hlavný motív demonstrácie – pokojné poukázanie na neúnosný stav náboženských a občianskych práv v ČSSR.

Večerník, vychádzajúci v Bratislave 23. marca 1988 v článku bez udania autora „Cirkev sa distancuje“ hovorí o stanovisku ZOS, ktoré akciu nepovažuje za organizovanú a schválenú hierarchiou, a teda podľa autora článku ju odsúdil. Tiež, že národné výbory na území Bratislavy zhromaždenie nepovolili.

Večerník 24. marca 1988 v článku „Kto chce zneužiť veriacich“ reprodukuje vystúpenie dekana Bratislavy Štefana Záreczkého v čs. televízii z predchádzajúceho dňa.

V deň konania zhromaždenia Večerník v článku „Kto stojí v pozadí“ tendenčne a obviňujúco opisuje dvoch hlavných organizátorov podujatia, Mikloška a Čarnogurského.

26. marca 1988 uverejnili všetky denníky krátku správu Československej tlačovej kancelárie „Neúspech pokusu o zneužitie náboženského citenia“. Správa bola napísaná v duchu „snáh demonštrantov a organizátorov o narúšanie spolunažívania socialistického štátu a cirkvi“.

V pondelok 28. marca Večerník uverejnil článok „Akcia nevyšla podľa scenára“ a Pravda redakčnú poznámku „Spľasla bublina provokácie“. Oba charakterizovali akciu ako neúspešnú, podporovanú a organizovanú zahraničnými emigrantskými organizá-

30 Tamže, šk. č. IV, inv. č. 165 – Výpoveď zadržaného S. Kopčeka pred komisiou.

ciami a „štvavými“ rozhlasovými stanicami Hlas Ameriky a Slobodná Európa.

Poslednou správou – úvahou s názvom „Klamstvá nezaclonia pravdu“ uverejnenou v Pravde 2. apríla 1988 mediálna propaganda skritizovala činnosť zahraničných médií a novinárov (J. Naegele, A. Hlinka), referujúcich o potlačení demonštrácie. Autor, podpísaný ako Štefan Dinko, zosumarizoval všetky dovtedy používané argumenty socialistickej žurnalistiky: narušanie prestavby, nesúhlas ordinárov, vplyv klérofašistických diverzných centier v zahraničí, starostlivosť štátu o veriacich, provokácie ilegálnych cirkevných štruktúr, snahu PIT o „*prácu pre dobro spoločnosti a život v mieri*“, zneužívanie veriacich. Úvaha argumentuje mnohými nepravdami o priebehu zhromaždenia a o cirkevnej politike v ČSSR.

Týždenník Katolíckej noviny z 27. marca priniesol článok, referujúci o pracovnom zasadnutí Zboru ordinárov Slovenska. Noviny informovali, že tento zbor prijal stanovisko k „*ojedinelým akciám, ktoré poriadajú nikým nepoverení jednotlivci bez schválenia územnej cirkevnej autority*“. ZOS sa na zasadnutí údajne dištancoval od zhromaždenia.

O mesiac, 24. apríla 1988, priniesli Katolíckej noviny článok „*V ovzduší vzájomného porozumenia*“, ktorý opisoval spomenuté prijatie slovenských hierarchov a iných duchovných u predsedu vlády SSR P. Colotku a ministra kultúry M. Válka dňa 12. apríla 1988. Odznela „kritika nelegálnych nátlakových akcií, podporovaných zlovoľnou propagandou zo zahraničia“. Malo prísť k „zneužitiu náboženského ctenia na politické a protičeskoslovenské ciele“ s úmyslom „postaviť občanov proti politike štátu a komplikovať riešenie aktuálnych otázok medzi štátom a cirkvou“. Predseda ZOS a člen „mierového“ ZKD PIT biskup Jozef Feranec podľa novin povedal, že „*stretnutie je prejavom dobrej vôle tvoriť dobré vzťahy, nie demonštračne a naplňať náš život mierovým ovzduším*“. Svoje slová údajne zakončil konštatovaním, že „*riešenie otázok v celospoločenskej sfére je veľkým príspevkom k mierovým aktivitám a k paralyzovaniu zloomyseľných domácich a zahraničných farižejov*“. Ak tieto slová odzneli, boli prejavom vrcholicej servility cirkevných hodnostárov voči ateistickému režimu v tom čase, a to i napriek desiatkam svedectiev o hrubom

RV PÚ VB č. 22

3. strana

Ročník: 1988

K zabezpečeniu úloh ukladám:

a/ 1. zástupcovi veliteľa a NŠ PÚ VB:

- preveriť realnosť dokumentácie MBO,
- vykonať kontrolu uloženia a zabezpečenia zbraní stáleho stavu,
- zintenzívniť kontrolu výkonu strážnych v objektoch PÚ VB a ĽM ÚV KSS cestou zodpovedného a operačného dôstojníka PÚ VB, posilniť službu ĽM ÚV KSS.

b/ zástupcovi veliteľa pre výcvik:

- zabezpečiť režim života jednotiek PÚ VB počas MBO v súlade s N MV ČSSR č. 9/82,
- preveriť uloženie, zabezpečenie a vydávanie zbraní a streliva na rotách PÚ VB,
- vykonať precvičenie činnosti frekventantov pri vyhlásení MBO

c/ zástupcovi veliteľa pre tyl:

- vykonať kontrolu uloženia a zabezpečenia zbraní, streliva a chemikálií v skladoch PÚ VB,
- zabezpečiť kontrolu PHE,

d/ hlavnému lekárovi zdravotného strediska PÚ VB:

- zabezpečiť uloženie liekov proti zneužitiu nepovolnými osobami,

e/ všetkým náčelníkom a veliteľom:

- nepovolíť v dobe opatrení čerpať dovolenky a náhradné voľno.

Za správnosť:
práp. TulejováVeliteľ PÚ VB pre SSR
plk. JUDr. Štefan N o v á k

zásahu brachiálneho aparátu proti veriacim spreď mesiaca. Viditeľne „pastieri v koži ZKD PIT“ na Hviezdoslavovom námestí v ten deň pri svojom stádočku chýbali.

Po demonštrácii

Sviečková demonštrácia, resp. brutálny zásah proti nej vyvolali solidárne i protestné reakcie doma i za hranicami.

Počet podpisov pod petíciu „31 požiadaviek“ sa zvýšil o 200 tisíc.

Na viedenskej následnej schôdzke Konferencie pre bezpečnosť a spoluprácu v Európe (ďalej KBSE) 15. apríla 1988 rakúsky zástupca kritizoval zásah i stav náboženských slobôd v ČSSR hovoriac, že išlo o elementárne porušenie náboženských slobôd a ducha samotného záve-

Rozkaz náčelníka Pohotovostného útvaru VB pre SSR plk Štefana Poláka o vyhlásení MBO na 25. marca 1988 (3. strana). Zdroj SNA Bratislava.

N Á Č E L N Í K
SPRÁVY ZBORU NÁRODNEJ BEZPEČNOSTI
HLAVNÉHO MESTA BRATISLAVY A ZS KRAJA

plk. JUDr. Štefan MIKULA

Bratislava dňa 14.3.1988
C.p.KS-0099/OV-88

PRÍSNE TAJNE

výtlačok č. 1

Vážený súdruh minister,

dňa 25.3.1988 o 18.00 hod. v hl.m.SSR Bratislave na Hviezdoslavovom nám. plánujú predstavitelia nelegálnej cirkvi a Laického apoštolátu uskutočniť demonštráciu obyvateľov k uvoľneniu cirkevného života v ČSSR.

Prípravovaná demonštrácia si vyžiada zvýšené nároky na plnenie úloh jednotlivých zložiek útvarov Zboru národnej bezpečnosti na území hl.m.SSR Bratislavy. Na vykonanie potrebných opatrení bude potrebné posilniť bezpečnostné služby aj o sily a prostriedky Pohotovostného útvaru VB pre SSR.

Za účelom zamedzenia pripravovanej demonštrácie v hl.m. SSR Bratislave Vás v súlade s ustanovením článku 49, ods.1, písm.b/ Nariadenia MV ČSSR č.9 zo dňa 1.7.1982 žiadam o udelenie súhlasu k vyhláseniu mimoriadnej bezpečnostnej akcie v dobe od 10.00 hod. do 24.00 hod. dňa 25.3.1988.

Do mimoriadnej bezpečnostnej akcie budú zaradení príslušníci útvarov Správy ZNB hl.m.Bratislavy a Západoslovenského kraja a v potrebnom rozsahu vyčlenené sily a prostriedky Pohotovostného útvaru VB pre SSR.

So súdružským pozdravom

Vážený súdruh

Vratislav VAJNAR
minister vnútra ČSSR

P R A H A

J. Kulík
Jolán
ku spr

publ.
k. byjar
11/2/88

Vyhodnotenie
1. ad. miené a tal...
2. spis zúčast...
sam...
k...
794

Protestné vyjadrenia vydali či poslali Charta 77, Výbor na ochranu nespravodlivo stíhaných, 512 podpísaných bratislavských veriacich pod list predsedovi vlády ČSSR L. Štrougalovi, kňazi košického biskupstva v liste predsedovi vlády SSR Petrovi Colotkovi, biskup Ján Ch. Korec v liste P. Colotkovi, katolícky disident Josef Zvěřina listom Slovenskej národnej rade³¹ a napokon i kardinál Tomášek v liste vláde ČSSR z 23. apríla 1988.³²

29. marca 1988 sa zhromaždením zaoberalo predsedníctvo ÚV KSS. Ústne referovali minister vnútra Š. Lazar a G. Šlapka. Predsedníctvo to prijalo bez kritických pripomienok.

31. marca 1988 vypracoval mestský prokurátor (Bratislavy) JUDr. Alexander Socháň správu o činnosti mestskej prokuratúry v čase manifestácie. Okrem iného konštatoval, že náčelník Správy ŠtB Ladislav Horák a náčelník Správy vyšetrovania ŠtB Tibor Stača žiadali prokuratúru o súhlas na trestné stíhanie a väzbu na Františka Mikloška. Keďže nepredložili potrebné dokumenty, prokuratúra súhlas nevydala, a preto F. Mikloško bol 25. marca 1988 zadržaný na základe zákona o ZNB, ale trestne stíhaný nebol.³³

Je evidentné, že rozhodnutia štátnych orgánov boli priamo podmieňované a určované orgánmi a funkcionármi KSS, ktoré mali v spoločnosti monopolné postavenie.

V apríli 1988 pripravili predseda vlády SSR Peter Colotka a tajomník ÚV KSS Ignác Janák pre Schôdzku Predsedníctva ÚV KSČ Informatívnu

správu o demonštratívnom zhromaždení dňa 25. marca 1988 v Bratislave.

Súčasťou správy bola Informácia o prijatí predstaviteľov rímskokatolíckej cirkvi v SSR u predsedu vlády SSR dňa 12. apríla 1988. Jedným z jej cieľov bolo „ubezpečiť o seri-

Oznámenie o pripravovanej demonštrácii určené ministrom vnútra ČSSR Vratislavovi Vajnarovi.
Zdroj: SNA Bratislava.

rečného aktu KBSE z roku 1975. Protestovala Veľká Británia, pretože jej novinár bol zbitý VB. Viedenský arcibiskup Franz König sa solidarizoval s katolíckmi „v štáte, v ktorom úradnou zásadou je ateizmus“.

31 TATRAN R. V.: Bratislavský veľký piatok, s. 174 a n.

32 Kardinál Tomášek zdôraznil, že súčasná cirkevná politika bola koncipovaná v 50. rokoch a v súčasnosti môže pokračovať len za cenu násillia; ďalej že petícia s 31 požiadavkami vyjadrovala neúspech doterajších pokusov o dialóg a rešpektovanie náboženských práv; tiež že katolíci sú si vedomí svojich práv, budú ich vyžadovať a sú pripravení priniesť obety a že nie je možné diktovať obsah náboženského života.

33 SNA, f. SNR - Komisia na prešetrenie zásahu..., šk. č. III, inv. č. 26 - Vyhodnotenie činnosti a zásahov Mestskej prokuratúry v Bratislave v súvislosti s udalosťami 25. 3. 1988 na Hviezdoslavovom námestí v Bratislave.

ózných zámeroch čs. štátnych orgánov k riešeniu problémov rímskokatolíckej cirkvi a veriacich... napriek snahe niektorých jednotlivcov a skupín z radov nelegálnych cirkevných štruktúr zneužiť... proces predstavby...". Podľa tejto Informácie, ktorú zapísal PhDr. Pavel Jurkovský, vedúci oddelenia katolíckych cirkví, „všetci prítomní veľmi rozhodne a otvorene odsúdili demonštratívne vystúpenie 25. 3. 1988“ a biskup Feranec „sa dištancoval od akcií nátlakového charakteru“.³⁴

V správe sa nachádza aj dokument s nadpisom Požiadavky rímskokatolíckeho duchovenstva, ktoré mienia predložiť

Dr. Colotkovi, predsedovi vlády SSR pri jeho stretnutí s predstaviteľmi ZKD Pacem in terris. Išlo o 13 požiadaviek o naplnenie niektorých základných náboženských práv a potrieb, požiadavka obsadenia prázdnych biskupských stolcov však absentovala. V správe sa však konštatovalo, že „zo strany predstaviteľov (cirkvi) neboli nastolené nové požiadavky“.

Celkový materiál obsahuje aj zoznam pozvaných duchovných, medzi nimi oboch slovenských biskupov (Jozefa Feranca a Jána Pásztoru), administrátora trnavskej diecézy Jána Sokola, gréckokatolíckeho ordinára z Prešova Jána Hirku, skupinu predstaviteľov ZKD Pacem in Terris a režimom dosadených vikárov, dekanov a vedúcich cirkevných ustanovizní, celkom 23 osôb.

Napokon súčasťou správy je aj Informácia o demonštratívnom zhromaždení dňa 25. marca 1988 v Bratislave, ktorú 20. apríla 1988 pripravili ministri M. Válek a Š. Lazar. Manifestáciu zhodnotili ako výsledok aktív Vatikánu na oslabovanie režimu v ČSSR a priebeh zásahu proti podľa nich cca 2 000 manifestujúcim vykreslili ako adekvátny. Sekretariát vlády SSR pre veci cirkevné dostal za úlohu „zamedziť vplyv nelegálnych cirkevných štruktúr na cirkevných zhromaždeniach“.

Už necelý mesiac po brutálnom zásahu proti Sviečkovej manifestácii, 20. apríla 1988, ZKD PIT usporiadalo jubilejné zasadanie. Jedným z hlavných rečníkov bol minis-

ter kultúry SSR M. Válek. Zásah pomenoval ako potrebný, ktorý ak by nebol, nepriatelia režimu by slávili úspech a „veriaci by zvíťazili nad štátom“. Klamal, že neboli použité policajné psy, slzotvorný plyn a obušky. V podobnom duchu odznali aj prejavy predstaviteľov ZKD PIT.³⁵

6. júla 1988 šéf Inšpekcie náčelníka Správy ZNB Jozef Zrnek vo svojej správe píše, že boli použité mierne donucovacie prostriedky v súlade so zákonom o ZNB, vytlačanie ľudí autami použité nebolo a vodné delá použili len na „postrekovanie“ manifestujúcich. Správa je plná vyjadrení o dodržiavaní tzv. socialistickej zákonnosti. Špičky režimu s uspokojením pozorovali, ako je rozruch okolo zásahu znova pokrývaný ideologickým balastom.

Napriek tomu Sviečková demonštrácia akcelerovala pohyb v disente. Odpor proti režimu sa zvyšuje pri spomienke na august 1968 a na výročie vzniku ČSR. 8. novembra 1988 vzniká Čs. helsinský výbor. V januári 1989 sa konajú spomienkové stretnutia na Jana Palacha a Jana Zajca. Koncom júna 1989 úspešne prebehla podpisová akcia pod výzvou „Několik vět“, ktorá kritizovala skostnatelosť čs. režimu.

V auguste 1989 ŠTB vykonala domové prehliadky u piatich odporcov režimu, a síce u Jána Čarnogurského, Hany Ponickéj, Miroslava Kusého, Vladimíra Maňáka a Antona Seleckého v súvisi s ich výzvou na uctenie si obetí invázie vojsk v roku 1968. J. Čarno-

Demonštranti na Hviezdoslavovom námestí v Bratislave. Vľavo hotel Carlton.

Zdroj: ŠIMULČÍK, J.: Čas svitania. Sviečková manifestácia - 25. marec 1988. Vydavateľstvo Michala Vaška Prešov, 1998.

34 Tamže šk. č. IV, inv. č. 116 - Informačná správa o demonštračnom zhromaždení dňa 25. 3. 1988 v Bratislave.

35 ŠIMULČÍK, J.: Čas svitania, s. 158.

Demonštranti na Hviezdoslavovom námestí.

Zdroj: ŠIMULČÍK, J.: Čas svitania. Sviečková manifestácia – 25. marec 1988.

Vydavateľstvo Michala Vaška Prešov, 1998.

gurský a M. Kusý boli zatknutí, ostatní stíhaní na slobode. Vo verejnosti sa pre túto päťicu sformuloval názov „Bratislavská päťka“.

14. novembra bol M. Kusý odsúdený na 8 mesiacov podmenečne. Proces s J. Čarnogurským prebiehal ešte aj po 17. novembri. Demonštrácie pred bratislavským Justičným palácom, ktorých sa zúčastnil aj Alexander Dubček napokon vyústili v prepustenie stíhaného J. Čarnogurského.³⁶

Vyjadrenie generálneho tajomníka ÚV KSČ Miloša Jakeša „*stojím tu jak kůl v plotě*“ symbolizovalo, že nevzdelaná a dogmatická garnitúra českých a slovenských komunistov stratila koncom 80. rokov politickú súdnosť, ktorú čiastočne prejavovali napr. komunisti v Maďarsku alebo Poľsku.

Samotná Sviečková demonštrácia predznamenala pád tejto garnitúry po 17. novembri 1989.

Po novembri 1989 (komisia SNR na prešetrenie zásahu)

30. novembra 1989 zriadila SNR svojim uznesením č. 120 Komisiu SNR na dohľad prešetrenia zásahu ZNB proti zhromaždeniu veriacich 25. marca 1988 v Bratislave.

Jej členmi boli 4 členovia KSS, jeden člen Strany slobody, jeden člen Strany slovenskej obrody a zároveň predseda komisie a podpredseda SNR Ján Majer, Ján Zabák (posledný predseda ZKD PIT) a dvaja členovia opozičného občianskeho hnutia Verejnosti proti násiliu (VPN), ktoré vzniklo v novembri 1989 – ponajprv František Mikloško

a Ján Čarnogurský, neskôr Marek Šmíd a Dušan Pálka, ktorých neskôr doplnil Tibor Böhm. Toho po tom, čo sa stal generálnym prokurátorom, vystriedal Július Porubský.

Komisia pracovala od 11. decembra 1989 do 27. marca 1990 a zasadala celkom dvadsaťjedenkrát. Zhromažďovala dokumentačný materiál od príslušných orgánov štátnej správy, ZNB (VB a ŠtB), prokuratúry, funkcionárov KSS i osôb, ktoré boli postihnuté zásahom proti demonštrácii. Celkovo komisia vypočula 97 osôb. Pre plénum SNR potom komisia pripravila záverečnú správu o výsledkoch svojej práce.

30. 11. 1989 generálny prokurátor SSR Pavol Kis vydal pokyn na prešetrenie trestných stíhaní zadržaných osôb z 25. marca 1988 a podal vo všetkých trestných veciach proti zadržaným účastníkom sťažnosť pre porušenie zákona.³⁷ Generálny prokurátor sa pred komisiou SNR vyjadril, že podľa vyhlášky MV SSR č. 348/1951 bolo samo ohlásenie zhromaždenia legálne.³⁸

P. Kis potom povedal, že organizátor ako jediná fyzická osoba nemohol dokázať zabezpečiť verejný poriadok, na čo mu F. Mikloško ako člen komisie za hnutie VPN, oponoval, že veriaci počas komunizmu dokázali veľmi dobre dodržiavať a zabezpečiť verejný poriadok napr. počas desaťtisícových púti.

Medzi F. Mikloškom a generálnym prokurátorom vznikla potom polemika ohľadne zákazu zhromaždenia. Podľa P. Kisa mal sám Mikloško dokázať oznámiť zhromaždeniu, že je nepovolené, čo Mikloško vyvrátil faktom, že v tom čase bol zaistený Štátnou bezpečnosťou. Napriek tomu P. Kis trval na tom, že zhromaždenie samotné bolo nelegálne podľa príslušných zákonov z roku 1951 a 1968.

Ďalej P. Kis uviedol, že u Antona Seleckého ako jediného prišlo k dočasnému poškodeniu zdravia potom, čo mu príslušníci ŠtB nastriekali do oči slzotvorný plyn.

Bývalý posledný predseda ZKD PIT a zároveň člen komisie ako poslanec SNR Ján Zabák povedal na adresu tejto polemiky, že veriaci mali právo zhromaždiť sa za náboženské práva.

³⁶ KMEŤ, N.: Slovenská opozícia za normalizácie, s. 202.

³⁷ SNA, f. SNR – Komisia na prešetrenie zásahu, šk. č. III, inv. č. 100 – List Generálneho prokurátora predsedovi SNR.

³⁸ Tamže, šk. č. I, inv. č. 154 – Výpoveď P. Kisa pred komisiou.

Bratislavský dekan Štefan Záreczký, ktorého televízny príhovor dva dni pred zhromaždením značne naštrbil reputáciu oficiálnej cirkvi, sa pred komisiou snažil vysvetliť pohnútky svojho vtedajšieho konania.

Uviedol, že ordinári sa od akcie dištancovali, pretože v jej pozadí boli údajne neisté politické motívy. Pokračoval, že nik z ordinárov nemal námietky voči jeho príhovoru v televízii. Záreczký ďalej povedal, že neodsúdili požiadavky manifestácie, ale spôsob jej konania, pretože bola zaká-

zaná národným výborom (ObNV Bratislava I). Tu v ňom síce prehovoril bývalý vysoký predstaviteľ ZKD PIT, no na záver svojho predvolania pred komisiou povedal, že predmetný príhovor v televízii bola jeho „jediná chyba“. Závažné sú jeho vyhlásenia na adresu dvoch najvyšších hierarchov. Trnavský administrátor Ján Sokol nepovedal, aby ľudia šli do ulíc a biskup Feranec – predseda ZOS sa vyjadril, že zásahy bezpečnosti neboli adekvátne.³⁹

Člen komisie za VPN Dušan Pálka pomenoval rolu Záreczkého príhovoru tak, že poslúžila štátnym orgánom ako legitimácia zákazu zhromaždenia a zásahu ZNB.

Koordinátor politickej komisie Gejza Šlapka pred komisiou povedal, že vedenie KSS hodnotilo zhromaždenie ako politicky opozičné,⁴⁰ pretože zahraničné médiá pred 25. marcom 1988 hlásili, že má ísť o najväčšiu konfrontáciu medzi štátnou mocou a časťou obyvateľstva od Pražskej jari (odhad do 70 000 účastníkov). Z tohto vyplynul aj charakter opatrení, ktoré režim proti tomuto zhromaždeniu pripravil, resp. použil.⁴¹

Vyjadril sa tiež, že zhromaždenie malo byť údajne odvetou disentu za 6. marec 1988, kedy pri blahorečení Anežky Přemyslovny v Prahe ZNB značne úspešne rozložila dav a jeho snahu o demonštrovanie za náboženskú slobodu.

Napriek tomu, že niesol najväčšiu politickú zodpovednosť, presúval ju na ministra

vnútra Lazara, resp. veliteľa zásahu Štefana Mikulu. Naopak šéf ZNB Bratislavy a Západoslávského (Zsl.) kraja Š. Mikula prevaľoval zodpovednosť na stranické vedenie a hovoril o tom, že zásah riadili vedúci tajomník MV KSS G. Šlapka a minister vnútra Š. Lazar.⁴² Ten zasa prenášal zodpovednosť na Š. Mikulu a uviedol, že politickú komisiu v Carltone riadil G. Šlapka. Š. Lazar zhodnotil prítomnosť 1. námestníka MV ČSSR A. Lorenca v komisii ako jeho oficiálnu úlohu.

Podľa výpovedí pred komisiou možno usudzovať, že reťazenie priamych príkazov na zásahy až po použitie vodných diel šli z kolektívnej diskusie v politickej komisii, no ústne ich prikazoval náčelníkovi ZNB Š. Mikulovi po dohovore s ministrom vnútra Š. Lazarom práve G. Šlapka. To dokazuje aj zodpovednosť predsedníctva ÚV KSS za zásah. Toto konštatovanie umocňujú výpovede dvoch pracovníkov sekretariátu ÚV KSS, ktorí pred komisiou objasnili podiel ideologického tajomníka ÚV KSS Ludovíta Pezlára. Ten bol zodpovedný aj za kultúrnu politiku KSS a v rámci nej aj za politiku cirkevnú. Podľa nich tiež L. Pezlár po zásahu žiadal potrestať organizátorov a kritizoval generálneho prokurátora P. Kisa za nečinnosť. Naproti tomu, otázka kolektívneho rozhodovania v predsedníctve ÚV KSS o postoji k zhromaždeniu sa dá zodpovedať personifikovaním konkrétneho rozhodnutia na zákaz zhromaždenia a zásah. Tým potom politická

Policajný zásah.

Zdroj: ŠIMULČÍK, J.: Čas svítania. Sviečková manifestácia – 25. marec 1988.

Vydavateľstvo Michala Vaška Prešov, 1998.

39 SNA, f. SNR – Komisia na prešetrenie zásahu..., šk. č. II, inv. č. 160 – Výpoveď Štefana Záreczkého pred komisiou.

40 Tamže, šk. č. I, inv. č. 157 – Výpoveď G. Šlapku pred komisiou. Správa Sekretariátu pre veci cirkevné NVB o cirkevno-politickej situácii v Bratislave za prvý štvrtrok 1988 podobné snahy ako Sviečková manifestácia hodnotila ako „premenu cirkvi na politickú opozíciu“.

41 Tamže, inv. č. 157.

42 Tamže, šk. č. III, inv. č. 42 – Vyhodnotenie celkovej situácie použitia sil a prostriedkov ZNB počas MBA.

I n f o r m á c i a

o prijatí predstaviteľov rímskokatolíckej cirkvi v SSR u predsedu vlády SSR dňa 12.4.1988

120-16/1990
25. 1. 1990

Prijatia sa zúčastnili pozvaní biskupi, ordinári, predstavení cirkevných zariadení a Združenia katolíckeho duchovenstva Pacem in terris v SSR okrem rožňavského kapitulného vikára Beláka, ktorý bol odcestovaný na pozvanie berlínskej konferencie v Holandsku. Cieľom prijatia bolo informovať o súčasných medzinárodnopolitických a vnútro-politických udalostiach. Ubezpečiť o serioznych zámeroch čs. štátnych orgánov k riešeniu problémov rímskokatolíckej cirkvi a veriacich v našich podmienkach napriek snahe niektorých jednotlivcov a skupín z radov nelegálnych cirkevných štruktúr zneužiť prebiehajúci proces prestavby a demokratizácie našej spoločnosti k vyvinutiu sústredného tlaku proti nášmu štátu. Dať jednoznačne najavo, že čsl. štát nebude týmto snahám ustupovať. Ubezpečiť prítomných, že čsl. štát si váži veriacich spoluobčanov, ich podiel pri procese prestavby a plnenia budovateľských úloh. Vyjadril presvedčenie, že riešenie otvorených problémov je možné jedine na základe seriózneho prístupu oficiálnych predstaviteľov cirkvi pri presadzovaní opodstatnených požiadavok.

V prvej časti pozvaných prijal minister kultúry SSR s. Válek informoval prítomných o postoji čsl. štátnych a politických orgánov k provokatívno-politickému zhromaždeniu veriacich na Hviezdoslavovom nám. 25. 3. 1988. V tejto súvislosti požiadal prítomných, aby prijali príslušné opatrenia k zamedzeniu možnosti zneužitia cirkevných slávností v závere Mariánskeho roku na protispoločenské výpady a zneužívanie veriacich na demonštratívne prejavy.

Zároveň boli požiadaní, aby prijali opatrenia k presumu bohoslužieb 1. 5. 1988 nedeľa - tak, aby tieto nekolidovali s májovými oslavami.

Všetci prítomní veľmi rozhodne a otvorene odsúdili demonštratívne vystúpenie 25. 3. 1988, ktoré zorganizovala nelegálna cirkev.

Vyjadrili súhlas s opatreniami, ktoré prijali orgány št. správy a orgány bezpečnosti i keď sa západné oznamovacie prostriedky snažia postoj čsl. orgánov dramatizovať.

V druhej časti prijal prítomných predseda vlády SSR Dr. Peter

Priamy veliteľ zásahu, náčelník správy Verejnej bezpečnosti (VB) pre Bratislavu pplk. Ladislav Duduc sa pred komisiou vyjadril, že ZNB mala obavy z niekoľko desiatok tisícového davu z celého Slovenska, z násilných reakcií zhromaždených, akcií provokátorov, možných teroristov, a preto VB mala pripravené tie donucovacie prostriedky, ktoré použila. Podľa neho impulzom na silový zásah, a teda i zásah vodných diel bolo napadnutie jedného príslušníka ZNB. Meno dotyčného príslušníka však nevedel uviesť, pretože ten sa do dňa jeho výsluchu neprihlásil. Po otázke z komisie, prečo VB nezasiahla proti vodičom polievacích áut, ktorí evidentne zasahovali chodcov, čím rušili verejný poriadok, L. Duduc odmietol ďalej odpovedať.

Veľmi významná je výpoveď Štefana Homolu, v tom čase náčelníka XII. správy ZNB, de facto správy ŠtB pre Slovensko. Potvrdil, že aktivít na ObNV Bratislava I sa zúčastňovali traja príslušníci ŠtB, že mjr. Dušan Mikuš z XII. správy ZNB prejednával s mestskou prokuratúrou udelenie výstrahy F. Mikloškovi a videonahrávku zo zhromaždenia a zásahu urobila ČST pre ZNB (ŠtB).⁴³ Na druhom poschodí hotela Carlton bol v skupine aj jeho zástupca Emil Ninčák. Napokon ŠtB mala nasadených pred zhromaždením a počas brutálneho zásahu dohromady päťdesiatštyri svojich príslušníkov.⁴⁴

Správa pre ÚV KSČ o demonštrácii a o prijatí predstaviteľov Katolíckej cirkvi u predsedu vlády SSR. Zdroj: SNA Bratislava.

zodpovednosť prechádza na 1. tajomníka ÚV KSS Jozefa Lenárta.

Predvolaný Jozef Lenárt označil činnosť ZNB a prítomnosť dvoch ministrov v politickej komisii za „prevenciu pred konfrontáciou“. Zásah síce s odstupom času zhodnotil ako neprimeraný, ale zodpovedajúci vtedajším zákonom. Podľa neho prípravy MBA boli v rozpore s uzneseniami predsedníctva ÚV KSS z 22. marca 1988. Tiež povedal, že štátne orgány sa mali seriózne zaoberať petíciou tridsaťjeden požiadaviek „Podněty věřících...“.

V súvislosti s nasadením „ťažkoodencov ZNB“, teda pohotovostného útvaru VB pre SSR, jeho veliteľ Štefan Novák pred komisiou o. i. povedal, že frekventanti (študenti) Strednej odbornej školy ZNB v Pezinku do zásahu neboli nasadení. To korešponduje s inou výpoveďou, kedy túto úlohu mali robiť tzv. poriadkové oddiely VB.

Zaujímavá je výpoveď druhého z ministrov v politickej komisii ministra kultúry Miroslava Válka, do rezortu ktorého spadali aj otázky cirkevnej politiky ČSSR. Povedal, že politická komisia oficiálne v predsedníctve ÚV

43 Archív ÚPN, f. XII. správa ZNB, Sekretariát náčelníka správy, č.j.: KR-6/Sekr.-90 - Stanovisko k účasti pracovníkov XII. S ZNB na udalostiach z 25. 3. 1988.

44 SNA, f. SNR - Komisia na dohľad prešetrenia zásahu..., šk. č. IV, inv. č. 119 - Stanovisko k počtu nasadených príslušníkov S-ŠtB Bratislava.

KSS zriadená nebola, iba ak nejaká ústne dohodnutá krízová komisia. K stavu náboženského života, konkrétne k dlhodobu neobsadeným biskupským stolcom sa vyjadril, že to bolo v kompetencii predsedníctva vlády ČSSR. Údajne po demonstrácii navrhol prijatie zákona na ochranu ústavných práv veriacich. Na záver paradoxne povedal, že zásah síce nebol nevyhnutný, no urýchlil riešenie cirkevných záležitostí, ako ich on sám navrhoval.

K cirkevným aspektom pred komisiou vypovedal aj Vincent Máčovský, námestník ministra kultúry a riaditeľ Sekretariátu vlády SSR pre veci cirkevné (SpVC). Mal zistiť názor ordinárov na zhromaždenie, na základe ktorého sa vyjadril, že to nebola „cirkevná záležitosť“ v zmysle kanonického práva (CIC), avšak podľa iného kánonu veriaci mali právo iniciatívne zhromaždenie organizovať. Spolu s ministrom Válkom boli údajne proti zásahu.⁴⁵ Naproti tomu priznal, že SpVC dal podnet bratislavskému dekanovi Š. Záreczkému na jeho príhovor v Čs. televízii 23. marca 1988.

Obhajoval sa tiež tým, že boli proti termínu i praktikám „dozor štátu nad cirkvami“ a za svoje praktické kroky boli často z vyšších úrovní kritizovaní. Na otázku, prečo sa SpVC nezaoberal petíciou „*Podněty věřících*...“ odpovedal, že to sa riešilo „v Prahe“. Každopádne ani Máčovský, ani minister Válek ako zodpovední za štátnu cirkevnú politiku sa otvorene nevyjadrili proti silovým opatreniam a zásahu.

Predvolaný bol aj I. námestník MV ČSSR a zároveň posledný šéf ŠtB Alojz Lorenc. Na 7. zasadnutí komisie sa okrem iného vyjadril, že v marci 1988 ako I. námestník ministra vnútra ČSSR V. Vajnara nemal v kompetencii Štátnu bezpečnosť. Túto právomoc získal neskôr za ministra vnútra ČSSR K. Kincla. Takisto podľa neho nemohol nariadovať ministromi vnútra SSR Lazarovi. Z Carltonu údajne odišiel ešte pred zásahom.

Povedal, že náčelník Správy ZNB Bratislavy a Zsl. kraja Š. Mikula vydával rozkazy v rámci svojej „veliteľskej“ skupiny na základe pokynov z politickej komisie zo 4. poschodia hotela Carlton.

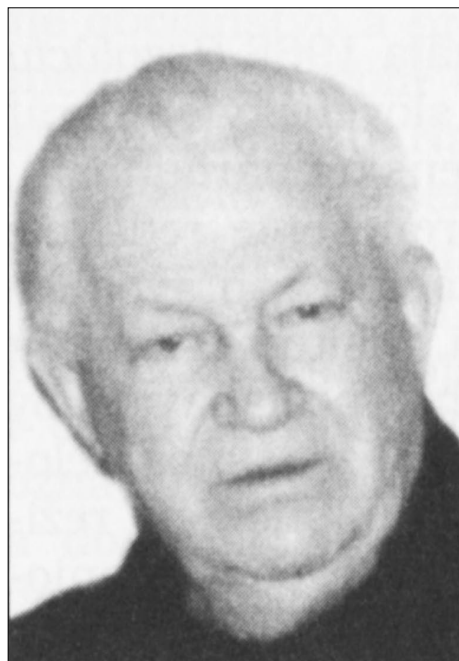
Tvrdil, že z Carltonu odišiel ešte pred zásahom a že nevydával žiadne pokyny. Posudzoval prácu politickej komisie podľa svojich slov ako trápnu, a preto s riadením akcie ZNB nechcel nič mať. Manévry polie-

vacích áut považoval za nechutné a neprofesionálne, pretože veriaci sa na námestí napokon predsa len zhromaždili. Manévry techniky ZNB považoval za odstrašujúci prostriedok, aby k samotnému zásahu nemuselo dôjsť a aby zákaz zhromaždenia národným výborom bol presadený.

Na otázku komisie, aký bol vzťah orgánov KSS k štátnej správe a ZNB A. Lorenc odpovedal, že nebol normálny a boli v ňom tendencie priameho riadenia. Doplnil, že veliace orgány ZNB museli poslúchať príkazy z politických orgánov KSC (KSS), no mohli aj odmietnuť, pretože viackrát sa stalo, že velenie ZNB malo opačný názor na zásah (napr. na Národní třída v Prahe v novembri 1989). Po neuposlúchnutí by však takýto veliteľ bol suspendovaný. Podľa A. Lorenca na konečné rozhodovanie národných výborov v takýchto otázkach častejšie vplývali územné orgány KSC ako orgány ZNB, i keď tieto dokázali kompetentnejšie zhodnotiť tú-ktorú akciu z hľadiska bezpečnosti. Ohľadne opodstatnenosti vyhlásenia MBA a prípravy ZNB na zhromaždenie A. Lorenc povedal, že v príslušnom pláne MBA mala byť zahrnutá aj alternatíva aktivít ZNB v prípade, že by ObNV Bratislava I zhromaždenie povolil a zhromaždenie by prebehlo bez narušenia verejného poriadku.⁴⁶ Tiež sa vyjadril, že federálny minister popri schválení MBA nepredpokladal nejaký tvrdý zásah proti zhromaždeniu.

A. Lorenc potvrdil, že ŠtB (XII. správa ZNB a Krajská správa ZNB hlavného mesta Bratislavy a Zsl. kraja – Správa ŠtB) sa museli na realizácii MBA, a teda aj na zásahu zúčastňovať.

Lorenc zásah hodnotil ako primitívny, prehnaný a v podstate zbytočný, porovnávajúc ho s praxou ZNB v Prahe pri podobných aktivitách disentu. Príčinu videl v neskúsenosti slovenských bezpečnostných orgánov s takýmto druhom manifestácie a s určitou netrpezlivosťou veliacich zložiek zoči-voči vývoju situácie.⁴⁷ Výpoveď

Štefan Záreczký.

Zdroj: Pešek, J.: *Aktéri jednej éry na Slovensku 1948–1989. Personifikácia politického vývoja*, Vydavateľstvo Michala Vaška, Prešov 2003.

45 Toto konštatovanie si protirečí s vystúpením ministra Válka na jubilejnom zasadnutí ZKD PIT 20. 4. 1988.

46 V pláne MBA boli však len alternatívy silové.

47 SNA, f. SNR – Komisia na prešetrenie zásahu..., šk. č. I, inv. č. 158 – Výpoveď A. Lorenca pred komisiou.

Miroslav Válek.
Zdroj: Pešek, J.:
*Aktéri jednej éry na
Slovensku 1948–1989.*
*Personifikácia politického
vývoja, Vydavateľstvo
Michala Vaška, Prešov
2003.*

Štefan Lazar.

Alojza Lorenca pôsobí veľmi opatrne a zároveň odborne. Evidentne ako jeden z mála, kto mal prístup k tým najdelikátnejším spravodajským informáciám pochopil, že komunistický dogmatický režim skončil.

Ako reakciu na výpoved' Alojza Lorenca pomenoval člen komisie, poslanec E. Kucharovic manévre a činnosť ZNB ako oveľa väčšie narušenie verejného poriadku, ako ono domnelé, vykonané demonštrujúcimi. VB a ŠtB totiž napádali a zaisťovali aj nezainteresovaných chodcov.

Predseda komisie a podpredseda SNR Ján Majer zhrnul pohľad na zásah slovami, že ten nemožno posudzovať a právne ospravedlňovať v zmysle zákonov platných v roku 1988, pretože šlo o porušenie elementárnych práv obyvateľov, ktoré sa po novembri 1989 musí posudzovať aj z morálneho hľadiska.⁴⁸

Člen komisie za VPN JUDr. Dušan Pálka zdôraznil, že zahraničný faktor (pôsobenie Hlasu Ameriky, Slobodnej Európy, Svetového kongresu Slovákov...) bol zo strany režimu preceňovaný, pretože organizátori a účastníci dokázali vlastnými kapacitami zhromaždenie zvolať a uskutočniť.

Poukázal nato, že počas režimu KSC boli vedené procesy proti kňazom, veriacim za skutky, ktoré by si civilizovaná spoločnosť cenila. V takom poňatí prebehol aj zásah proti sviečkovej demonštrácii. D. Pálka poukázal na politickú zodpovednosť ÚV KSS, resp. jeho 1. tajomníka Jozefa Lenárta⁴⁹ a na prvého tajomníka MV KSS G.

Šlapku a ministra vnútra Š. Lazara. Porovnal to so zásahom v Prahe 17. novembra 1989, kde ju niesli generálny tajomník ÚV KSC Miloš Jakeš a vedúci tajomník mestského výboru KSC v Prahe Miroslav Štěpán⁵⁰.

D. Pálka dodal, že podľa vyhlášky MZV ČSSR č. 120/1976 o Medzinárodnom pakte o občianskych a politických právach je obhajoba zásahu ZNB neopodstatnená.

Na Slovensku nebol nik za zásah ZNB 25. marca 1988 potrestaný. Jediný, voči ktorému bolo začaté trestné stíhanie, bol príslušník Správy vyšetrovania ŠtB Bratislava kpt. Alexander Kysucký. Stíhaný bol za zneužitie právomoci verejného činiteľa, ktorého sa mal dopustiť nezákonným zaistením F. Mikloška v čase demonštrácie. Dňa 7. februára 1990 F. Mikloško a J. Čarnogurský otvoreným listom ČTK žiadali toto stíhanie zastaviť. Komisia SNR, ktorá šetrila zásah ZNB, sa s tým stotožnila a požiadala prezidenta V. Havla o udelenie milosti A. Kysuckému. Komisia i obaja hlavní organizátori sviečkovej demonštrácie vyjadrili stanovisko, že akýkoľvek trestný postih v súvisi s demonštráciou by nebol vhodný.⁵¹

Záverečná správa o výsledkoch práce Komisie SNR na dohľad prešetrenia zásahu ZNB proti zhromaždeniu veriacich 25. marca 1988 v Bratislave z marca 1990 konštatuje, že zásahom bezpečnosti proti Sviečkovej manifestácii boli hrubo zasiahnuté občianske práva a slobody, najmä sloboda zhromažďovania, zaručená Ústavou ČSSR z roku 1960.

Bol porušený aj Medzinárodný pakt o občianskych a politických právach, ktorý ČSSR prijala v roku 1976 a tiež boli porušené závery helsinského Záverečného aktu KBSE z roku 1975 a Záverečného dokumentu následnej madridskej konferencie z roku 1983.

25. marec 1988 v Bratislave – prológ k 17. novembru 1989

Represia a politické násilie pri potlačovaní Sviečkovej demonštrácie znamenali vlastne odmietnutie požiadaviek lídrov kresťanského disentu a tiež 31 požiadaviek podpisovej akcie „*Podnety katolíkov...*“.

48 Tamže, inv. č. 158 – Komentár predsedu komisie J. Majera.

49 Je zaujímavé, že už v apríli 1988 bol J. Lenárt z funkcie 1. tajomníka ÚV KSS uvoľnený. Pozri: PEŠEK, J. a kol.: *Aktéri jednej éry na Slovensku 1948–1989*. Prešov, 2003, s. 205.

50 Podľa portálu www.totalita.cz bol M. Štěpán odsúdený na 2,5 roka nepodmienečne za zneužitie právomoci verejného činiteľa práve za nasadenie síl na potlačenie demonštrácií v roku 1988 a 1989.

51 SNA, f. SNR – Komisia na prešetrenie zásahu..., šk. č. IV, inv. č. 141 – Žiadosť komisie SNR prezidentovi V. Havlovi o udelenie milosti príslušníkovi ŠtB Alexandrovi Kysuckému.

Stratégovia režimu v politických špičkách KSČ (KSS) volili metódu stáleho potláčania prejavov nespokojnosti a odmietania požiadaviek, naplnenie ktorých by prirodzene negovalo legitimitu ich moci. A robili to tak dlho a intenzívne, až sa to stalo pre nich zničujúce. Ukázalo to, že metódy, založené na neslobode a monológu majú obmedzenú politickú životnosť.

Toto zhromaždenie v Bratislave možno považovať za najdôležitejšie protirežimné vystúpenie počas husákovskej normalizácie. Jeho značné ideové zázemie možno vidieť v pozitívnych vplyvoch pontifikátu pápeža Jána Pavla II., ale tiež i v postupnej degenerácii brežnevovského komunizmu v ČSSR, respektíve v neschopnosti týchto komunistických špičiek prijať výzvy gorbačovovskej perestrojky.

Bratislavská demonštrácia za náboženské i za občianske slobody z marca 1988 bola začiatkom vyvrcholenia aktivít utajenej časti cirkvi na Slovensku, laického apoštolátu i niektorých pokusov oficiálnej cirkevnej hierarchie v 80. rokoch minulého storočia.

Sviečková manifestácia Bratislavského veľkého piatku vznikla z podnetu veriacich, vyjadřila však aj požiadavku za úplné dodržiavanie občianskych práv v Československu pre všetkých občanov. Vyrástla z koreňov náboženského a občianskeho disentu, tzv. tajnej cirkvi, laického apoštolátu, samizdatov, zavraždených kňazov a rehoľníkov, stoviek rokov nespravodlivo väznených, utrpenia intelektuálov a z pôdy pontifikátu Jána Pavla II. a jeho výzvy „Nebojte sa!“.

Kvalitou občianskeho odporu, šírkou záberu požiadaviek, odvahou vzoprieť sa monolitnej moci a reálnym utrpením ju možno považovať za systémový začiatok definitívneho pádu komunistickej totality v ČSSR.

Jozef Lenárt.

Zdroj: Pešek, J.: *Aktéri jednej éry na Slovensku 1948 - 1989. Personifikácia politického vývoja*, Vydavateľstvo Michala Vaška, Prešov 2003.

Summary

The Candle Demonstration.

The peaceful gathering of believers took place in Bratislava on March 25th, 1988. They demanded religious and civic freedom and the gathering itself was the climax of the activities carried out by the underground ecclesiastical and secular movement against the communist regime in Slovakia in the 1980s. Burning candles that people were holding in their hands became the symbol of this struggle.

The gathering demanded to appoint Catholic bishops to the vacant seats, religious freedom and total adherence to the civil rights. One of the major sources of inspiration was the campaign to collect signatures to support a set of 31 demands entitled "Incentives of the Catholic to solve the situation of the believers in ČSSR".

The request at the municipal authorities for permission to organise the gathering was turned down. The Czechoslovak Ministry of the Interior incited an emergency security operation giving green light to the police to prevent the rally. The communist regime launched a series of countermeasures and imprisoned the leading activists and organisers before the gathering even started. The Central Committee of the Communist Party set up a political committee to hamper the demonstration and the committee used both the police and the secret service in effort to hinder the preparation and the course of the rally.

Some 10 000 people gathered spontaneously at the arranged time (6 p. m.) carrying burning candles, singing and praying. This peaceful demonstration was brutally suppressed by the police and the secret service supported by emergency units, which did not hesitate to use batons, shields, dogs and even water cannons.

Tens of people, including accredited foreign journalists, were injured, taken to police stations and interrogated. This brutal intervention was condemned by the Charta 77, clergy, Cardinal František Tomášek, Bishop Ján Chryzostom Korec, as well as many international organizations, political forums and Church authorities.

The moral winners of this confrontation were the believers. Due to the nature of their resistance, demands, courage and their suffering the "Candle Demonstration" which is also known as "Bratislava's Good Friday", constitutes the prologue to the later fall of communism in Czechoslovakia in November 1989.

Hektický marec 1939 v kronikách Hlinkovej gardy

PhDr. Peter Sokolovič

(1981), absolvent
Filozofickej fakulty UCM
v Trnave, odbor
história – slovenský jazyk,
doktorand na Trnavskej
univerzity, pracuje v ÚPN.

Marec 1939 bol pre Slovákov časom veľkých spoločenských a politických zmien. Od získania autonómie 6. októbra 1938 prešlo územie Slovenska hlbokým spoločensko-politickým a územno-právnym vývojom. Vyhlásenie Slovenskej krajiny bolo však pre radikálov z Hlinkovej slovenskej ľudovej strany (HSLS) len stupienkom na ceste k úplnému samourčeniu, len nevyhnutnou a čo možno najkratšou epizódou na ceste k samostatnosti.¹ Hlinkova garda (HG) z úzko chápanej idey strážkyne slovenského majetku a životov sa postupne prepracovala na vplyvnú moc na Slovensku a zasahovala prakticky do každej sféry spoločensko-politického života. Gardisti pritom vyjadrovali svoju nespokojnosť so štátoprávnym usporiadaním Československej republiky (ČSR) už od konca roka 1938. Situáciu v Československu pozorne sledovali i Nemci, ktorí postupne čoraz viac podporovali radikálov zoskupených prevažne v Hlinkovej garde v úsilí akcentovať myšlienky vytvorenia samostatného štátneho útvaru Slovákov. Praktická činnosť gardy sa však do februára 1939 obmedzovala zväčša len na demonštratívne protičeské pochody popri kasárňach a menšie násilnosti na českom obyvateľstve. Terčom sa pritom v tomto období stávali najmä českí obchodníci, učitelia, ale i vojaci, ktorí boli „vďačným“ objektom nenávisť gardistov.²

Vo februári 1938 sa udalosti pohli značne vpred. Zo začiatku sa aktivizovali najmä radikálnejší predstavitelia Hlinkovej slovenskej

ľudovej strany a HG. Alexander Mach už 5. februára 1939 na gardistickom nástupe v Rišňovciach vyslovil slová, ktoré sa stali symbolom neskorších marcových udalostí. Svojím vyhlásením, v ktorom deklaroval, že prežitie národa je možné len pod vlastnou štátnosťou, poukázal na snahy Slovákov o spravodlivejšie postavenie slovenského národa voči národu českému.³ Nemci, ktorí vedeli o záujme niektorých slovenských politikov na vyhlásení slovenskej štátnosti už v októbri 1938 správne pochopili, že v ich politike, sledujúcej podmanenie českých zemí, sa práve Slováci mohli stať dôležitým jazýčkom na váhach.⁴ Už 12. februára 1939 sa v Berlíne stretol Vojtech Tuka s Adolfom Hitlerom a za prítomnosti vodcu slovenských Nemcov Franza Karmasina vložil „osud svojho národa“ do jeho rúk.⁵ Na stretnutí Hitler apeloval na Tuku, že jedine vyhlásenie slovenskej štátnosti môže dopomôcť Slovákom k východisku zo zložitej situácie, ktorá sa vykryštalizovala v súvislosti s nemeckými nárokmi na české územie a snahami Maďarov o rozšírenie svojich severných hraníc.

Presne v deň rokovaní Tuku s Hitlerom sa zišli v Unhošti v Nouzovských lesoch niektorí československí ministri. Organizátor stretnutia, generál Alois Eliáš navrhol, aby sa pokúsili vývoj na Slovensku zvrátiť vojenským zákrokom.⁶ Eliáš, minister dopravy v Beranovej vláde z českých pozícií správne pochopil, že proces, ktorý prezentovali začiatkom roka slovenskí radikáli, je pre zachovanie integrity

1 Z radov ľudovej strany sa za takéto vízie vyslovovali predovšetkým funkcionári ideovo zoskupení okolo Vojtecha Tuku, ako Alexander Mach, Karol Murgaš, ale aj Ferdinand Ďurčanský a ním vedená generácia tzv. Nástupistov. Hlinkova garda stála v prvých šikoch tohto boja prakticky už od vyhlásenia autonómie. Už v prvý deň po jej vyhlásení na mnohých miestach oslávila stupienok na ceste k samostatnosti, avšak vyjadřila svoj vzťah k Čechom ničením nielen židovského, ale i českého majetku. Pozri ŠIMONČIČ, J., PINKAVOVÁ, M.: *Okresný úrad (OÚ) v Trnave 1923–1945. Katalóg revolučného hnutia a Komunistickej strany Československa (RH a KSČ)*. Bratislava 1967. Spis 1868, 2083/1938 prez. Katalóg je uložený v Štátnom archíve Bratislava (ŠA Bratislava) – pobočka (pob.) Trnava.

2 Pozri napr. ŠA Bratislava – pob. Trnava, fond (f.) OÚ v Trnave 1923-1944, 371-1939, 162, 117/ prez., BYSTRICKÝ, V.: Vystáňovanie českých štátnych zamestnancov zo Slovenska v rokoch 1938–1939. In: *Historický časopis*, ročník (roč.) 45, 1997, číslo (č.) 4, strana (s.) 596–611.

3 Mach sa vyslovil v tom zmysle, že „mať svoj štát znamená život, nemať svoj štát znamená smrť slovenského národa“. *Slovák*, roč. 21, 7. 2. 1939.

4 BYSTRICKÝ, V., DEÁK, L.: Od Mníchova k rozbitiu Československa. In: ZEMKO, M., BYSTRICKÝ, V. (zost.): *Slovensko v Československu 1918–1939*. Bratislava 2004, s. 208.

5 Slovenský národný archív (SNA) Bratislava, f. Národný súd (NS), 13/46 Otomar Kubala, mikrofilm II. A-920. Záznam zo stretnutia Adolfa Hitlera s Vojtechom Tukom v Berlíne 12. 2. 1939.

6 BYSTRICKÁ, B.: Homolov puč v českej a slovenskej historiografii. In: CSÉFALVAY, F., PÚČIK, M. (zost.): *Slovensko a druhá svetová vojna*. Bratislava 2000, s. 118.

spoločného štátu nebezpečný. V záujme jeho spacificovania preto navrhol pristúpiť k snahám niektorých skupín slovenských politikov radikálne. Stretnutie však bolo potrebné pre zamedzenie úniku informácií a prezradenia konšpiračného plánu čo najlepšie utajiť. Bolo preto oficiálne prezentované ako spoločná prechádzka ministrov a ich rodín spojená s posedením v reštaurácii. Eliáš sa ho odhodlal zorganizovať najmä preto, že sa obával reakcii ostatných krajín, ktoré by mohli pri rozpade Československa vcelku logicky uvažovať, že proces osamostatnenia sa Slovenska prebehol z vôle slovenského ľudu. Ako veľká časť Čechov totiž predpokladal, že vôľa väčšiny slovenského národa je naklonená zotrvaníu v spoločnom štáte a autonómia je preň to najlepšie riešenie.⁷ V tejto súvislosti počítal Eliáš s tým, že Hlinkova garda by sa mohla okolitému svetu snažiť dokazovať, že volanie HG po samostatnosti je vôľou širokých mas.⁸ Bolo preto podľa neho nutné zabezpečiť, aby sa gardisti a slovenskí Nemci nepostavili po plánovanom odvolaní vlády za predsedu autonómnej vlády Jozefa Tisa a nepokúsili sa o prevrat. Ten by totiž mohol zásah zdiskreditovať pred zahraničím ako potlačenie vôle národa.⁹ Na druhej strane aj mnohým Slovákom prekážali aktivity ľudovej strany, smerujúce k postupnému rozbitiu spoločného štátu. Pred vyhlásením autonómie sa tribúnom týchto tendencií

stal napríklad denník A-zet, ale i mnohé ďalšie noviny podporované stranami, ktoré sa v konečnom dôsledku po 6. októbri 1938 vliali v prevažnej miere do HSLS – Strany slovenskej národnej jednoty. Aj preto, že separatistické tendencie zaznievali z úst predstaviteľov tejto strany, bola animozita k nej ako k relatívne jedinej reprezentatívnej inštitúcii Slovákov z českej strany sčasti pochopiteľná, i keď treba priznať, že aj viacerí jej čelní predstavitelia nesúhlasili s unáhleným postojom k slovenskému emancipačnému procesu.

Aj Eliáš si však uvedomoval, že na scéne je ešte jeden hráč, ktorý by mohol jeho plány znemožniť. Aj preto pozval na stretnutie zástupcu ministerstva zahraničných vecí Huberta Masařika, znalca zahraničnopolitickej situácie, ktorý informoval prítomných o zaručenom nezaujme Nemecka na osamostatnení sa Slovenska spod spoločného štátneho útvaru. Napriek tomuto uisteniu ale Eliáš správne predpokladal, že nemecká intervencia vzhľadom na vrcholiace napätie je viac ako možná. Nemecký zásah však pova-

Karol Sidor pri prejave na manifestácii HSLS dňa 5.6.1938 v Bratislave za Pittsburgskú dohodu (30.5.1918).

Zdroj: Archív Múzea SNP.

7 Podobné vyjadrenia nachádzali oporu i na stránkach českej tlače, ktorá často skryte poukazovala na to, že v prípade osamostatnenia sa by Slováci nemuseli farchu vlastnej štátnosti zvládnuť. Pri schvaľovaní rozpočtu hlavného mesta Prahy napríklad už v titulku dali pocitíť, že je o polovicu väčší, než celý rozpočet Slovenskej krajiny. Pozri *Večerní noviny*, roč. 1, 13. 3. 1939, č. 60.

8 FEIERABEND, L. K.: *Politické vzpomínky 1*. Brno 1994, s. 112.: „Hlinkova garda s pomocí nacistů se již postará, aby pravá vůle národa nemohla být zjištěna. Česko-Slovensko se rozpadne a svět bude věřit, že se tak stalo z vůle slovenského lidu.“

9 Tamže, s. 113.

Prvé slávnostné zasadanie Slovenského snemu v Bratislave (dnešná Právnická fakulta Univerzity Komenského) 18. 1. 1939. Zúčastnili sa na ňom členovia ústrednej vlády. Rudolf Beran (s rukou na klobúku) a Jozef Tiso
Zdroj: Archív Múzea SNP.

žoval spolu s niektorými kolegami za lepšie riešenie: „*Druhý prípad – rozpad štátu vnejším zákrokom je pro nás výhodnejší, musíme-li už volit mezi dvěma zly. Svět se přesevďčí, že Hitler donutil Slováky, aby se prohlásili samostatnými a odtrhli se od Čechů, ani nacistická, ani ľudácká propaganda to nebude moci vyvrátit a sympatie světa zůstanou s námi.*“¹⁰

Obavy centrálnej vlády neboli neopodstatnené. Potvrdil ich už onedlho sám Jozef Tiso, ktorý im tak dodal punc oficiálnosti. Jeho prejav ako predsedu vlády z 21. februára 1939 naznačil, že i umiernenější predstavitelia HSLS kalkulovali s myšlienkou úplného odčlenenia Slovenska od Čiech, hoci i evolučnou cestou, ale predsa len s tým istým výsledkom, ako si to predstavovali prívřenci urýchleného vyhlásenia samostatnosti a v tomto čase čoraz viac i Adolf Hitler.¹¹

Tiso sa za koncepciu radikálov postavil vyhlásením, v ktorom tvrdil, že „*na pôde snemu budujeme si svoj vlastný štát, svoj slovenský štát. Pestujeme ideológiu suverenity národa slovenského.*“¹² V čase prednesu týchto slov samozrejme nevedel, že predstavitelia ústredných orgánov už pred vyše týždňom na tajnej porade podrobne rozpracovali plán na jeho odstavenie a spacifikovanie „slovenského separatizmu“. Svojím prejavom však podporil snahy niektorých slovenských predstaviteľov na plnoprávne postavenie Slovenska v zatiaľ ešte spoločnom štáte s bratským národom, ktoré sa dostávali do popredia najmä vo februári 1939. Šlo najmä o otázky hospodárskeho charakteru ako financovanie autonómnych výdavkov a snahy českej strany propagandisticky poukázať na to, že Česi na Slovákov v hospodárskej oblasti doplácali.¹³ Slovenskí predstavitelia

¹⁰ Tamže.

¹¹ Karol Sidor a Jozef Tiso razili politiku neunáhlenia sa pri vyhlásení slovenskej štátnosti ešte i pár dní pred konštituovaním slovenského štátu. Pozri SIDOR, K.: *Takto vznikol slovenský štát*. Bratislava 1991, s. 68–69. Sidorove spomienky na obdobie vzniku slovenskej samostatnosti možno nájsť ešte pod názvom *Moje poznámky k historickým dňom* v SNA, f. NS, 8/46 Alexander Mach, mikrofilm II. A-898, 34/47 Karol Sidor, mikrofilm A-941 a predchádzajúcich edíciách, napr. SIDOR, K.: *Moje poznámky k historickým dňom*. Middletown 1971.

¹² *Slovák*, roč. 21, 22. 2. 1938.

¹³ *Večerní noviny*, roč. 1, 13. 3. 1939, č. 60.

žiadali najmä zníženie príspevku do štátneho rozpočtu a rozšírenie právomocí slovenských štátnych sekretárov na ministerstve zahraničných vecí, národnej obrany a financií.¹⁴ Zároveň oprášili staršie snahy o vlastné armádne velenie, ktoré presadzoval Karol Sidor ešte v roku 1938.¹⁵

Dobová tlač na titulných stranách takmer každodenne informovala o poradách slovenských a českých ministrov, ktoré mali prispieť k vyjasneniu situácie vo vzájomných vzťahoch. Názory oboch strán sa pritom diametrálne rozchádzali. Nešlo len o hospodárske otázky, najviac odmietanou sa stala požiadavka vlastného armádneho velenia, respektíve slovenských plukov, ktorá bola pre českú stranu úplne neprijateľná.¹⁶ Osobitne sa zišla začiatkom marca slovenská ministerská rada i predsedníctvo HSLS, ktoré mali prerokovať spoločný postup pre bránenie slovenských záujmov v spoločnom štáte. Ako poznamenal denník *Slovák*, uzniesli sa na tom, že „*línia slovenskej vlády je rovná a nekompromisne sa drží najvyšších záujmov slovenského národa, ktorý si tu buduje svoj samostatný domov na slobodnom Slovensku*“.¹⁷ Zároveň poukázal na to, že osud strednej Európy, a teda ani Slovenska sa nedá „*určovať bez veľkého nemeckého národa*“.¹⁸ A „*nemecký národ*“ nezaháľal. Vidiac historickú možnosť nastolenia požiadavky odtrhnutia sa Slovenska od Čechov prišiel do Bratislavy na rokovanie rakúsky miestodržiteľ Arthur Seyss-Inquart, ktorý sa v Sidorovej vile snažil štátneho ministra a Tisa ako predsedu krajinskej vlády presvedčiť, že Hitlerov návrh na okamžité odtrhnutie sa od Čechov a tým pádom rozbitie spoločného štátu by nevyhovovali len Nemecku, ale aj Slovákom, pre ktorých je práve toto jediným správnym riešením.¹⁹ Sidor a Tiso sa však rozhodli neskíznuť zo svojich pozícií zástan-

cov evolučného procesu na ceste k štátnosti a rozhodli sa nepodstúpiť riziko rýchleho osamostatnenia sa, nakoľko agresívna politika Hitlera v nich vyvolala isté nie neopodstatnené obavy o osud Slovenska.²⁰

V tomto čase však muselo byť každému triezvo uvažujúcemu politikovi v Československu jasné, že ďalšia existencia spoločného štátu je i v súvislosti s tlakom Nemecka v dovedajšej podobe prakticky neudržateľná. Vyjadrenia slovenských predstaviteľov o slovenskej štátnosti tento proces síce radikálne neovplyvnili, nakoľko hlavnú úlohu v ňom hralo Nemecko a jeho snahy o podmanenie si českých území, urýchlili však obavy Čechov o integritu spoločného štátu a tým de facto aj nemeckú intervenciu.²¹ Vláda Slovenskej krajiny síce deklarovala, že považuje štátoprávne postavenie Slovenska za vyriešené na základe ústavného zákona o autonómii, avšak, ako poukázala Slovenská politika, „*tým pravda nie je povedané, že prestáva azda budovanie slovenského štátu*“.²² Trefne to vystihol jeden z ministrov vlády Rudolfa Berana Ladislav Karel Feierabend slovami, že slovenská vláda síce deklarovala jednotu spoločného štátu, avšak z českej strany jej slovám prakticky nik neveril.²³

V napätej situácii vyslala ministerská rada na pražské porady Karola Sidora, Pavla Tepelanského a Jozefa Tisa s tým, aby obhajovali slovenské záujmy.²⁴ Vo štvrtok 9. marca 1939 začali rokovania, ktoré sa pre náhle udalosti nestihli dokončiť. Pod vplyvom napätej situácie sa česká vláda na čele s Beranom rozhodla uskutočniť takmer mesiac starý plán na vojenské spacifickovanie slovenských radikálov. Počítala totiž s tým, že nemecká strana nepodporí proces osamostatňovania sa Slovenska. Ako sa však ukázalo, Nemcom rozbroje v štáte nahrávali do

14 GEBHART, J., KUKLÍK, J.: *Druhá republika 1938–1939*. Praha 2004, s. 232.

15 *A-zeť*, roč. 4, 31. 6. 1938, č. 178

16 GEBHART, J., KUKLÍK, J.: *Druhá republika 1938–1939*, s. 232.

17 *Slovák*, roč. 21, 8. 3. 1939, č. 56.

18 Tamže.

19 SIDOR, K.: *Takto vznikol slovenský štát*, s. 68–69.

20 KÁZMEROVÁ, L., KATUNINEC, M.: *Dilemy Karola Sidora*. Bratislava 2006, s. 89.

21 Vplyv na nemecký zákrok pri dlhšie plánovanom rozbití Československa mali viaceré skutočnosti, nielen česká intervencia na Slovensku. Dôležitým bol napríklad i postoj Stalina, ktorý 10. marca prakticky vyslovil Hitlerovi svoje dobrovdzanie na expanzívnu politiku. Pozri ĐURICA, M. S.: Vznik a trvanie prvého Slovenského štátu. In: BOBÁK, J. (zost.): *Slovenská republika 1939–1945*. Martin 2000, s. 21.

22 *Slovenská politika*, roč. 20, 8. 3. 1939, č. 56.

23 FEIERABEND, L. K.: *Politické vzpomínky I.*, s. 118. Českí predstavitelia pokladali vyhlásenie slovenskej vlády len za pretváрку a krytie slovenskej iředenty.

24 *Slovák*, roč. 21, 8. 3. 1939, č. 56. Jozef Tiso nakoniec do Prahy necestoval. Neskôr mu Česi jeho nevycestovanie na porady vyčítali. Najmä po tom, ako sa dozvedeli o jeho rokovaníach s nemeckými emisármi ho obviňovali z nezáujmu a z toho, že keď si nájde čas na Nemcov, mohol si ho nájsť aj na nich.

Gen. Bedrich Homola.
Zdroj: *Vojenské osobnosti
československého odboje
1939–1945, Praha, 2005.*

karát a zainteresovaní ministri precnili informáciu tajomníka nemeckého vyslanectva v Prahe, ktorý ich ubezpečil, že podpora ľudákov v boji za samostatnosť je len záležitosťou malej frakcie nacistickej strany, nie oficiálnou politikou Ríše. Minister zahraničných vecí ČSR František Chvalkovský mylne predpokladal, že v otázke Slovenska príde ešte k rokovaniam medzi Prahou a Berlínom, ktoré vyjasnia vzájomné postoje a Nemci osamostatňovanie sa Slovákov nepodporia.²⁵ Plán generála Eliáša však prezieravo počítal i s takýmto scenárom, ktorý by viedol k rozbitiu ČSR. Dá sa predpokladať, že viacerí ministri s nemeckým zásahom kalkulovali, napriek tomu sa však rozhodli vyriešiť „slovenský problém“ radikálne.²⁶ Tomu, že bol plán známy pod menom „Homolov puč“²⁷ relatívne dobre naplánovaný svedčí i to, že v hlavných rysoch svoje úlohy splnil. Za pomoci četníctva a vojska začal v noci z 9. na 10. marca 1939. Česko-slovenská vláda a propaganda sa ho snažili odobriť tvrdeniami, že vývoj v Slovenskej krajine bol v rozpore so zákonmi o autonómii Slovenska a ústavou republiky, ktoré vytyčovali ako základnú zásadu „*státní jednotu a nerozdílnost všech územních celků, jejichž soudržnost nemůže a nesmí býti zeslabena*“.²⁸ Naproti tomu veľký počet Slovákov pokladal puč za protiústavný: „*To, čo sa stalo včera bolo poľutovaniahodným porušením suverénnych práv slovenského*

národa i ústavného zákona o autonómii Slovenska. Slovenskú vládu sosaďovať má právo jedine slovenský snem ...“²⁹

Aj keď dodnes u niektorých historikov prevláda názor, že cieľom akcie bolo „*odmontovanie autonómie a reštaurácia pražskej hegemonie*“³⁰, ministri centrálnej vlády pritom na stretnutí v Nouzovských lesoch o „odmontovaní autonómie“ nehovorili. Tá mala trvať i naďalej. V skutočnosti hovorili najmä o výmene vlády Jozefa Tisa. Slovenská autonómia mala byť zachovaná, len s určitými zmenami v jej ideologickom smerovaní. U viacerých aktérov však možno predpokladať i tendencie na úplnú centralizáciu moci v štáte, zostali však v pláne potlačené do úzadia.

Otázka autonómie a právomocí slovenskej vlády sa pritom stala bodom najväčších rozporov medzi oboma stranami. Česká tlač prinášala na prvých stranách správy, ktorými sa snažila položiť všetku vinu na plecia niektorých slovenských činiteľov, z ktorých úst „*se šířila tvrzení, která ohrožovala myšlenku soudržnosti všech autonomních zemí našeho státu. Nekalé živly pracovali i proti zákonu o slovenské autonomii. To vzbuzovalo obecné překvapení, jež zvláště vzrůstalo proto, že ze strany některých činitelů slovenské vlády nebylo vidět rázného odporu proti těmto podvatným snahám*“.³¹ K vojenskému zásahu sa museli odhodlať, pretože „*šlo o celistvost republiky*“.³² Poukazovali propagandisticky i na to, že slovenský separatizmus bol len otázkou hrstky horlivých ľudákov a slovenský národ v maximálne možnej miere stojí za celistvosťou spoločného štátu s Čechmi.³³ Slovenská tlač bola 10. marca 1939 prakticky znefunkčnená. Četníci a vojsko obsadili redakcie Slováka, ako i iných významných denníkov. V redakcii Slovenskej pravdy poprestríhali telefónne vedenia, ba okrem redaktorov zaistili v samostatnej miestnosti i upratovačku a administratívnu pracovníčku denníka.³⁴ Akokoľvek, udalosti, o ktorých sa popisalo už množ-

25 GEBHART, J., KUKLÍK, J.: *Druhá republika 1938–1939*, s. 163.

26 FEIERABEND, L. K.: *Politické vzpomínky I.*, s. 113.

27 Homolov puč je pomenovaný po gen. Bedřichovi Homolovi, ktorý bol veliteľom pozemného vojska na Slovensku so sídlom v Banskej Bystrici. Hladký priebeh akcie v Bratislave a na západnom Slovensku mal na starosti gen. Vojsa.

28 *Večerní noviny*, roč. 1, 10. 3. 1939, č. 58.

29 *Slovenská politika*, roč. 20, 12. 3. 1939, č. 59.

30 VNUK, F.: *Dedičstvo otcov*. Toronto; Bratislava 1991, s. 59.

31 *Večerní noviny*, roč. 1, 10. 3. 1939, č. 59.

32 *Večerník Národní práce*, roč. 1, 11. 3. 1939, č. 70.

33 Tamže.

34 PAUČO, J.: *Tak sme sa poznali*. Middletown, Pennsylvania, s. 23.

stvo prác,³⁵ dopomohli Hlinkovej garde získať prestíž, o ktorú sa snažila opierať počas celého trvania Slovenskej republiky.

Pred marcovými udalosťami reflektovali Česi organizáciu HG ako relatívne silnú, snažili sa ju preto vtiesnať do zákonných medzí a vytvorili z nej organizáciu, ktorej úlohou by bola najmä branná výchova.³⁶ Vzhľadom na jej nedostatočnú výzbroj ju však z vojenskej stránky podceňovali, čo sa im stalo sčasti osudným počas obsadenia Slovenska vojskom a četníkmi. Začiatkom marca nebola totiž Hlinkova garda prakticky ozbrojená. V súkromnej držbe mohlo byť niekoľko zbraní, najmä revolverov a starších pušiek z prvej svetovej vojny, skutočná sila HG by však nemohla postačovať na postavenie sa proti kvantitatívne i kvalitatívne lepšie vyzbrojenému českému vojsku. Napriek tomu sa však v mnohých bodoch predstaviteľia centrálnej moci stretli už pri príchode na Slovensko s odporom. Neboli to len miestne ženy idúce z trhu, ktoré vítali prichádzajúcich četníkov ohadzovaním nakúpenou zeleninou a pľuvancami.³⁷ Aktivizovala sa i garda, v ktorej už dlhšie rástol odpor proti českej prítomnosti na Slovensku.³⁸ Jej akcieschopnosť a konkrétna úloha v marcových dňoch závisela vo veľkej miere od angažovania sa miestnych veliteľov, sily četníkov a vojska, ktoré sa samozrejme sústreďovalo najmä na väčšie mestá a dôležité podniky či úrady. Gardisti sa na viacerých miestach podľa svojich možností skutočne snažili postaviť sa vojakom, ktorým chceli zabrániť v príchode z Čiech napríklad i prípravami na podmínavanie železničných tratí.³⁹ Hlavnou náplňou práce však bolo organizovanie akejkoľvek domobrany vytváraním hliadok HG ozbrojených súkromnými zbraňami, ktoré mali poukázať na odhodlanie gardistov a tým pádom i národa, ktorý v ich očiach zastupovali, nepodať sa. Vo viacerých mestách boli gardisti

práve tými, čo organizovali demonštračné pochody, často za aktívnej podpory nemeckej menšiny. Práve tá sa v posledných dňoch existencie ČSR snažila vytvoriť dojem destabilizácie pomerov v štáte a tým fakticky odobriť jeho rozpad, ktorý nahrával ich Vodcovi.⁴⁰

Proti zbraňam a organizovanej armáde však len oduševnenie nestačí. Gardisti potrebovali kvalitnú a najmä početnú výzbroj, ktorou by mohli „českým samozvancom“, ako zvykli v tomto období nazývať vojakov a četníkov, aspoň ako-tak konkurovať. Niektoré zbrane vlastnila garda ešte z roku 1938, kedy prešiel pod jej správu majetok Národnej gardy.⁴¹ Okrem zbraní v súkromnej držbe mohli gardisti v prípade potreby použiť i rozličné nože, palice či boxery, podobne ako u Rodobrany⁴², ktoré mohli nájsť uplatnenie najmä v pouličnom boji, ku ktorému sa na mnohých miestach schyľovalo. Obsadením Slovenska sa však situácia veľmi zmenila. Na priebeh udalostí neskôr spomínaný Karol Murgaš, ktorý na tú dobu typickým propagandistickým protičeským tónom o „začiatku slovenskej revolúcie“ povedal: „Kasárenskí generáli nerátali so slovenskou mentalitou, ktorá bola vždy taká ako hlboká tichá voda. Musel do nej padnúť veľký kameň, aby rozčiril jej hladinu. Do hlbokého jazera slovenskej trpezlivosti hodili pražskí páni v podobe generálskeho puču ozrutný kameň

Gen. Hugo Vojta.
Zdroj: *Vojenské osobnosti československého odboje 1939-1945*, Praha, 2005.

35 K historickým prácam o danej problematike pozri BYSTRICKÁ, B.: *Homolov puč v českej a slovenskej historiografii*, s. 117-121. Zo spomienkovej literatúry poukazujem na zaujímavú prácu Pavla Čarnogurského. Pozri ČARNOGURSKÝ, P.: *14. marec 1939*. Bratislava 1992.

36 Vojenský historický archív (VHA) Bratislava, f. KVV dôverné. Pridelený generál do 15. 3. 1939. KVV 3-8-3 4020, 3-22-12 4041, 3-26-4 4050. Porovnaj s ČAPLOVIČ, M.: *Branné organizácie v Československu 1918-1939*. Bratislava 2001, s.73-82.

37 *Trnavské noviny*, roč. 3, 6. 4. 1940, č. 14.

38 ŠA Bratislava – pob. Trnava, f. OÚ v Trnave 1923-1944, 371-1939, 162, 117/ prez.

39 *Trnavské noviny*, roč. 3, 20. 4. 1940, č. 16.

40 Aktivita nemeckej menšiny sa vystupňovala najmä 12. a 13. marca, kedy v mestách organizovala dokonca bombové útoky. SNA, zbierka (zb.) SNP, škatuľa (šk.) číslo (č.) 18, spis (sp.) 21, fascikel (f.) 1, s. 5-6, SIDOR, K.: *Takto vznikol slovenský štát*, s. 160. V Bratislave dokonca internovali štyroch Nemcov usvedčených z príprav útoku na Sidora, na nemecký zákrok však museli byť prepustení.

41 *Úradné noviny*, roč. 1, 1938, nariadenie č. 70 z 28. 10. 1938.

42 UHRIN, M.: Výzbroj Hlinkovej gardy v marci 1939. In: PEKÁR, M., PAVLOVIČ, R. (zost.): *Slovensko medzi 14. marcom a salzburskými rokovaniami*. Prešov 2007, s. 344.

a vody rozčerenej hladiny slovenskej duše zmietli ich z povrchu.⁴³ Gardisti museli však na podopretie svojej akcieschopnosti získať lepšiu výzbroj, ktorú im zabezpečila najmä zahraničná HG a Freiwillige Schutztaffel.⁴⁴ Zbrane prúdili na Slovensko najmä z územia bývalého Rakúska. Celkovo bolo na naše územie za relatívne krátky čas prevezených či prepašovaných rozličnými cestami niekoľkotisíc kusov zbraní.⁴⁵ Okrem pomoci „nemeckých kamarátov“ a Zahraničnej HG však v regiónoch získavali gardisti zbrane najmä zo skladov okresných úradov a príležitostných prepádov skupiniek českých četníkov.⁴⁶ 12. marca Karol Sidor zakázal odzbrojovanie četníkov a vojska, jeho praktický dosah na udalosti bol však už prakticky veľmi obmedzený, nakoľko mnohí gardisti zastávali názory, ktorými sa prezentovali Karol Murgaš a Ferdinand Ďurčanský. Na strane druhej, ne jeden četník slovenskej národnosti sa tiež odhodlal i so zbraňou prejsť na „slovenskú“ stranu. Pre správnosť treba dodať, že sa puču zúčastnilo tiež množstvo slovenských četníkov či vojakov, poväčšine však bola veľká časť Slovákov už vopred izolovaná od vplyvu na chod udalostí. Napríklad v Bratislave boli vojaci slovenskej národnosti zaraďovaní do zvláštnych čiat, ktoré v prípade poplachu nemali vôbec nastupovať.⁴⁷ 10. marca boli v hlavnom meste vytvorené tiež ženijné čaty, ktoré mali obsadiť cesty idúce z mesta a do mesta a vytvoriť zátarasy s guľometmi. Ich veliteľmi boli síce Slováci, nevedeli však vôbec, proti komu majú bojovať, ako si počínať v prípade ohrozenia a mysleli si, že opatrenia sú namierené proti miestnym Nemcom, prípadne nemeckým teroristom spoza hraníc.⁴⁸

Situácia v pohnutých dňoch bola iná v mestách a iná na vidieku. Kým vo väčších mestách bolo nasadených viac četníkov,

ktorí obsadili dôležité budovy a úrady, na vidieku šlo prevažne o menšie skupiny, ktorých náplňou práce bolo pre prípad potreby zaistiť zachovanie poriadku a postarať sa o to, aby sa k občanom dostala správa o vyhlásenom stannom práve. Túto správu dali lepiť na stĺpy a nárožia domov,⁴⁹ gardisti sa však na viacerých miestach postarali o ich odstránenie.⁵⁰ Taktiež podľa svojich možností i členovia HG na dedinách organizovali demonštračné pochody, ktoré za spevu gardistických piesní končili zväčša pred četníckymi stanicami.⁵¹ Najmä gardisti boli proti českým predstaviteľom moci značne motivovaní, nakoľko na veliteľov miestnych veliteľstiev gardy boli vydané zatykače a četníci zaberali ich písomnosti, hotovosť či vkladné knižky.⁵² V nadväznosti na vopred stanovené inštrukcie mali tiež zhabať rádioaparáty, aby nemohli byť gardisti a obyvateľstvo radikalizovaní najmä vysielaním viedenského rozhlasu. To sa im však nie všade darilo do bodky naplniť. Podľa rozkazov bola na miestnych veliteľstvách HG zavedená pre prípad potreby pohotovostná služba a podobne ako v mestách tvorené hliadky HG. Všetko však záviselo, ako vždy, na veliteľoch a konkrétnej dedine. Mnohé obce napriek tomu, že v nich bola garda organizovaná, nepodnikli nijaké akcie a obmedzili sa na spoločné stretnutia pri počúvaní rozhlasu.⁵³

Razantný postoj gardy a podpora nemeckej menšiny, ktorá na mnohých miestach aktívne pomáhala gardistom pri organizovaní odboja proti pučistom boli pre armádu a četníctvo prekvapením, nakoľko počítali s tým, že sa proti vojsku pre prevahu zbraní neodhodlajú postaviť. Eliáš vo svojom pláne počítal, že sa uskutoční ešte pred mobilizovaním nových ročníkov, čím by si zabezpečil lojalnosť armády, kde mali byť slovenskí dôstojníci a mužstvo pridelení na miesta, z kto-

43 MURGAŠ, K.: *Národ medzi Dunajom a Karpatmi*. Turčiansky Svätý Martin 1940, s. 124–125.

44 Pozri STRIEŽENEC, R.: *Stráž na Východe*. Bratislava 1939, s. 22; MURGAŠ, K.: *Národ medzi Dunajom a Karpatmi*, s. 126.

45 Do Bratislavy mohlo byť prepašovaných celkovo okolo 6 tisíc zbraní. Pozri SIDOR, K.: *Takto vznikol slovenský štát*, s. 138; UHRIN, M.: *Výzbroj Hlinkovej gardy v marci 1939*, s. 344.

46 SNA, f. NS, 13/46 Otomar Kubala, mikrofilm II. A-920. Zápisnica z 31. 5. 1946. UHRIN, M.: *Výzbroj Hlinkovej gardy v marci 1939*, s. 345; SUŠKO, L.: *Hlinkova garda od svojho vzniku po salzburské rokovania*. Banská Bystrica 1969, s. 223.

47 LACKO, M.: *Obraz vzniku Slovenského štátu vo vojenských kronikách*. In: PEKÁR, M., PAVLOVIČ, R. (zost.): *Slovensko medzi 14. marcom a salzburskými rokovania*, Prešov 2007, s. 231.

48 Tamže.

49 Četníci dali plagáty starostom obcí, ktorí sa mali postarať o ich vylepenie. Archív Ústavu pamäti národa (A ÚPN), f. B 9/II, inventárne číslo 4, šk. č. 20. Kronika obce Oravský Podzámok.

50 Tamže, Kronika obce Veličná.

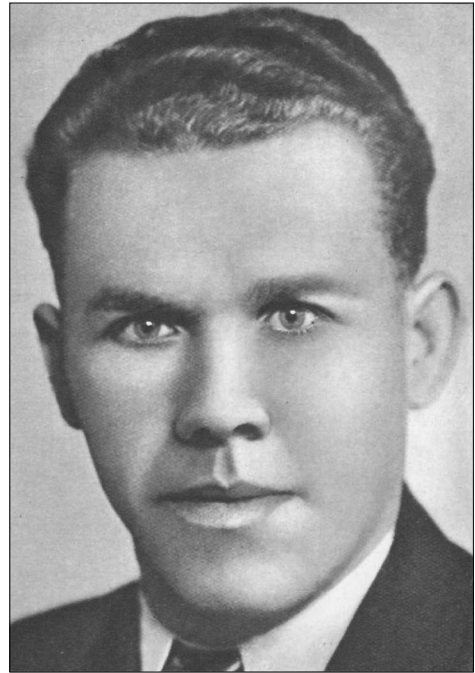
51 Tamže, Kronika obce Oravský Podzámok.

52 Prax zaistiť veliteľov HG bola bežná takmer všade, niekde sa však zaistenie nezrealizovalo často zo zaujímavých príčin. Veliteľ HG v obci Zázrivá bol pripútaný údajne na lôžko a zaisteniu sa vyhol. Pozri Tamže, Kronika obce Zázrivá. Na druhej strane, podľa slov kronikára v Oravskom Podzámku musel síce veliteľ odovzdať písomný materiál a peniaze, četníci však dovolili gardistickým funkcionárom voľný pohyb do 19:00. Porovnaj Tamže, Kronika obce Oravský Podzámok.

53 Tamže, Kronika obce Zázrivá.

rých by nemali dosah na prekazenie vojenského zásahu. Ešte na schôdzke v Nouzovských lesoch uistil ministrov, že sa „*ani gardisté ani slovenští Němci neopovázia nič podniknúť proti československé vojenskej síle, ježto se sesazení Tisova režimu potká se souhlasem velké většiny Slováků a bude pozdravena s radostí*“.⁵⁴ Opak bol však pravdou. Bezpečnostným zločkám sa síce podarilo obsadiť Bratislavu, zatknúť vyše 250 najexponovanejších sympatizantov myšlienky slovenskej samostatnosti, medzi inými i Alexandra Macha, Vojtecha Tuku, či Otomara Kubalu,⁵⁵ na východe i predstaviteľov maďarskej menšiny,⁵⁶ avšak situáciu nezvládli celkom podľa svojich želaní. V hlavných bodoch boli síce úspešní, gardistom sa však na viacerých miestach podarilo odzbrojiť menej početné jednotky. Ulice mnohých miest boli plné tisícov ľudí, organizovaných prevažne prostredníctvom HG a nemeckej menšiny. Hrozilo, že menšie roztržky môžu prerásť do krviprelievania,⁵⁷ k väčším násilnostiam napriek tomu nedošlo. Na viacerých miestach však prišlo i k strelbe do davu, pričom bolo zranených viacero ľudí.⁵⁸ V súvislosti s Hlinkovou gardou sa najviac diskutovanou stala smrť gardistu Antona Kopala. 27-ročný „*slovenský junák plný sily a slovenského povedomia, ktorý ako tisíce ostatných statočných gardistov postavil sa v piatok 10. marca na obranu Slovenska proti vpádu samozvancov a klesol zasiahnutý guľkou z četníckej pušky*“⁵⁹ sa neskôr stal symbolom boja za slovenskú samostatnosť a jeho smrť bola opakovane propagandisticky využitá. Je šťastím, že k väčším stratám na ľudských životoch nedošlo, i keď sa predstavitelia moci údajne vyhrážali zabitím internovaných gardistických veliteľov na Morave.⁶⁰

Aj zabitie mladého gardistu ukázalo, že pokus o „puč“ mal mnohé negatívne stránky, vyplývajúce okrem iného i z podcenenia organizácie HG. Podarilo sa mu však splniť to, čo si zaumienil. Už 9. marca bola podľa plánu odvolaná vláda Jozefa Tisa, ktorému vyčítali politickí oponenti nezáujem rokovať s Čechmi a dávali mu za vinu stav, v akom sa ocitli spoločné vzťahy po vytvorení autonómnej slovenskej vlády. Za nového predsedu bol vymenovaný Jozef Sivák. Stal sa predsedom vlády Slovenskej krajiny, bol však poverený i zastavaním postu ministra školstva a národnej osvety, ministerstiev vnútra, dopravy a verejných prác, priemyslu, obchodu a živností, ako i poľnohospodárstva a pravosúdia.⁶¹ Z množstva funkcií priradených jedinému predstaviteľovi je zrejmé, že naplánovanie priebehu reorganizácie moci na Slovensku nieslo znaky chaotickosti a bolo naplánované najmä po vojenskej stránke. Jozef Sivák bol v tom období nadôvažok na ceste do Ríma na inauguráciu nového pápeža Pia XII. a pravdepodobne nemal ani najmenšej potuchy o svojom menovaní.⁶² Jeho zástupcom sa mal počas jeho neprítomnosti stať Pavel Teplanský, minister financií, ktorý u Hlinkovej gardy ako bývalý predstaviteľ agrárnej strany nepožíval prílišnú dôveru⁶³ a situáciu nedokázal zvládnuť.⁶⁴

Anton Kopal.

Zdroj: BEŽO, G., BOHÚŇ, E.: *Hlinkova garda a Slovenská revolúcia (Na trvalú pamäť hrdinskej epochy Slovenskej histórie)*, Bratislava, 1940.

54 FEIERABEND, L. K.: *Politické vzpomínky I.*, s. 114.

55 MURGAŠ, K.: *Národ medzi Dunajom a Karpatmi*, s. 125; SNA, f. NS, 13/46 Otomar Kubala, mikrofilm II. A-920, Zápisnica z 31. 5. 1946; SIDOR, K.: *Takto vznikol slovenský štát*, s. 89. Niektorí autori hovoria o 200 – 300 zaistených. Porovnaj ĎURICA, M. S.: *Vznik a trvanie prvého Slovenského štátu*, s. 21. Zatknutie Macha a Tuku pri úteku do Maďarska, ktorí boli podľa Čechov hlavnými hlásateľmi „podvratných snah“, bolo chápané ako boj proti myšlienke slovenskej samostatnosti, ktorá ohrozovala zákon o slovenskej autonómii. *Večerní noviny*, roč. 1, č. 58, 10. 3. 1939.

56 PEKÁR, M.: *Východné Slovensko 1939 – 1945*. Prešov 2007, s. 60.

57 „Četníci obsadili policajnú budovu a rádiožurnál, akademici chodia po uliciach, HG demonštruje, generál Homola vydal vyhlášku o štatáriu ...“ Takto si na udalosti spomínal neskôr Karol Sidor. SIDOR, K.: *Takto vznikol slovenský štát*, s. 89. Niekoľkotisícový dav sa okrem Bratislavy zhromaždil na uliciach Trnavy, podobne v Spišskej Novej Vsi, Prešove, prakticky po celom Slovensku. Pozri LACKO, M.: *Obraz vzniku Slovenského štátu vo vojenských kronikách*, s. 230–239.

58 Tamže, s. 234.

59 *Slovenská pravda*, roč. 4, č. 65, 19. 3. 1939.

60 MURGAŠ, J.: *Národ medzi Dunajom a Karpatmi*, s. 139.

61 *Slovák*, roč. 21, č. 59, 11. 3. 1939. Porovnaj SIVÁK, J.: *Z mojich pamätí*. Martin 2003, s. 320.

62 Tamže.

63 ŠA Bratislava – pob. Trnava, f. OÚ v Trnave 1923–1944, 371-1939, 502, 102/ prez. 11. marca 1939 dokonca ozbrojený gardisti s revolvermi „navštívili“ jeho dom v Suchej nad Parnou a jeho manželke sa vyhrážali zatknutím.

64 Teplanský nemal najmä u Hlinkovej gardy pre údajné čechoslovakistické zmýšľanie rešpekt, preto sa i pre ukľudnenie situácie veľmi neosvedčil.

Hlavná ťarcha udalostí teda padla na hlavného veliteľa HG Karola Sidora, ktorý sa v kritických dňoch nachádzal na porádach v Prahe. Rozhodol sa po váhaní prijať ponuku predsedníctva HSLS na horúci post predsedu vlády Slovenskej krajiny, dal si však požiadavky, bez splnenia ktorých by ho nebol ochotný prijať. Žiadal najmä stiahnutie českých vojakov a četnikov a prepustenie všetkých internovaných gardistických veliteľov.⁶⁵ 11. marca 1939 bol vymenovaný predsedom slovenskej vlády. Svojimi rozhlasovými prejavmi sa snažil uklidniť rozbúrenú situáciu. Apeloval v nich najmä na gardistov, ktorých vyzýval zostať na strážii, lebo „*Hlinkova garda bdie, nerobí neporiadky, ale naopak, dáva sa k dispozícii všade tam, kde sa ujímajú moci naši ľudia aby spravila poriadok a uskutočnila a dokázala to, že Slováč je svojho slovenského a samostatného života hoden*“.⁶⁶ Odsúdil neprístupnosť medzi vojskom, četníctvom a políciou na jednej strane a gardou na strane druhej, ktoré sa stali podľa neho z prílišnej horlivosti a nabádal gardistov k tomu, aby sa nedali zviať heslami nezodpovedných ľudí.⁶⁷ Mal tým na mysli najmä rozhlasové prejavy Ďurčanského, ktorý z viedenského vysieláča horlil za okamžité vyhlásenie slovenskej štátnosti. Nie všetci gardisti privítali Sidorove prejavy s nadšením. Politický náčelník HG Karol Murgaš v mene radikálov neuznal novú vládu a z viedenského rozhlasu sa vyslovil za samostatný štát pod ochrannou rukou „*veľkého ochrancu Adolfa Hitlera*“.⁶⁸ Rozpor medzi umierneným a radikálnym krídlom v strane a HG bol predzvesťou rozkolu, ktorý na pozadí riešenia židovskej otázky vyvrcholil salzburskými rokovaniami z leta 1940. Sidor odvolal Murgaša hneď po prejave z postu náčelníka HG, na ktorý dosadil Pavla Čarnogurského.⁶⁹ To však už českí generáli pomaly začali opúšťať územie Slovenska.

V kritických dňoch zobrať na seba ťarchu predsedníctva slovenskej vlády napokon

Karol Sidor, ktorý sa ako veliteľ HG snažil usmerňovať horkokrvných gardistov. Nevyhlásil samostatný štát, čím sa pre budúcnosť politicky zlikvidoval. Odmietol totiž nátlak Hitlerových emisárov Wilhelma Keplera a Arthura Seyss-Inquarta na vyhlásenie slovenskej samostatnosti poukazovaním na svoju nekompetentnosť a neústavnosť celého aktu.⁷⁰ Podľa vlastných slov tak neurobil najmä z obáv o budúcnosť takto konštituovaného štátu, v čom mu dali nasledujúce udalosti sčasti zapravdu, na druhej strane však politické kroky, ktoré sa priecili Hitlerovým plánom, nemali v tom čase veľkú šancu na úspech.⁷¹ Proces, ktorý mal vyriešiť štátoprávne postavenie Slovenska bol už totiž neodvratiteľný. Z českej strany sa však ešte i po vytvorení Sidorovej vlády ozývali hlasy o nerozlučiteľnej súdržnosti bratských národov.⁷² Vyjadrovali presvedčenie, že „*slovenský lid ve spojení s Čechy se v posledních deseti letech vyvíhl kulturně i hospodářsky*“.⁷³ Preto podľa nich nemala takzvaná tukovština opodstatnenie a autonómii chápať ako také zriadenie, ktoré Slovákom zabezpečovalo ich práva najprimeranejším spôsobom. Aj po intervencii na Slovensku tvrdili, že „*Čech nebyl nikdy Slovákovi nepřitelem*“.⁷⁴ Hlinkova garda mala však na zásah iný názor.

Väčšina vojenských opatrení bola zrušená 12. a 13. marca. Na mnohých miestach aj slovenskí vojaci, aby sa odlišili od českých kolegov, začali nosiť na rukávoch gardistické, respektíve autonomistické pásky.⁷⁵ Garda sa tak aj u viacerých slovenských vojakov stala symbolom boja za slovenskú samostatnosť. O pevnosti jej postavenia svedčil i fakt, že napríklad v Trnave prebral slovenský veliteľ armádne kasárne od českého predchodcu za prítomnosti ozbrojenej jednotky HG.⁷⁶ Bohužiaľ, postavenie, ktoré si získala v marcových dňoch, si nedokázala neskôr udržať. Aktivitu si udržiavala najmä v oblasti zásahov proti židom. Nový impulz

65 SIDOR, K.: *Takto vznikol slovenský štát*, s. 89–90.

66 *Slovák*, roč. 21, č. 60, 12. 3. 1939.

67 Tamže.

68 MURGAŠ, K.: *Národ medzi Dunajom a Karpatmi*, s. 149.

69 *Slovák*, roč. 21, č. 61, 14. 3. 1939.

70 *Národohospodár Peter Zaťko spomína* (ed. Š. Teren). Liptovský Mikuláš 1994, s. 73; SIDOR, K.: *Takto vznikol slovenský štát*, s. 117–122.

71 KÁZMEROVÁ, L., KATUNINEC, M.: *Dilemy Karola Sidora*, s. 94.

72 *Národní práce*, roč. 1, č. 71, 12. 3. 1939.

73 Tamže.

74 *Večerník národní práce*, roč. 1, č. 61, 13. 3. 1939.

75 LACKO, M.: *Odras vzniku slovenského štátu vo vojenských kronikách*, s. 232.

76 SNA, zb. SNP, šk. č. 18, spis 21, f. 1.

prišiel až v roku 1944, kedy sa po vypuknutí Povstania zreorganizovala a vytvorila pohotovostné oddiely.⁷⁷ V marci 1939 si však ešte užívala pobyt na výslní slovenského politického života, umocnený ešte vznikom samostatného slovenského štátu 14. marca 1939. Pre Slovákov však platili prorocké slová generála Eliáša, ktorý už vo februári počítal s tým, že nemecký zásah de facto bude znamenať, že československá štátoprávna kontinuita zostane po vojne a prípadnej porážke Nemecka akceptovaná.⁷⁸ Slovenský štát, aj keď nevznikol priamym nemeckým nariadením, hoci objektívne treba poznamenať, že vzišiel z vôle Adolfa Hitlera, konštituoval sa v dobe vrcholu nemeckej expanzie v strednej Európe, čo naň malo v mnohom negatívne dôsledky. Gardistom to však vôbec neprekážalo. Organizovali masové pochody mestami, na ktorých vyjadrovali radosť nad zavŕšením svojho úsilia o podľa nich spravodlivejšie štátoprávne usporiadanie. Na obzore sa však už vynáral nový konflikt s Maďarskom, vo všeobecnosti známy ako Malá vojna.⁷⁹

V neskoršom období po vyhlásení slovenskej samostatnosti bola účasť gardy na marcových udalostiach propagandisticky využitá, čoho dôkazom sú i predkladané kroniky. Treba poukázať na to, že v nich skutočne zohrala dôležitú úlohu, najmä vo väčších mestách, kde organizovala pochody, demonštrácie a zakladala akúsi formu domobrany. Na výsledný koniec udalostí však reálny vplyv nemala, nakoľko by sa s najväčšou pravdepodobnosťou skončili s rovnakým výsledkom – rozbitím ČSR. Dokázala však v krátkom čase zmobilizovať relatívne veľký počet svojich členov, ktorí sa rozhodli postaviť za spoločnú vec. Pre posilnenie spolupatričnosti nielen HG, ale prakticky i celého národa však mali väčší význam až udalosti okolo maďarského vpádu na Slovensko krátko po vyhlásení samostatnosti. Priebeh vojenského konfliktu s Maďarskom sa objavuje i v niektorých kronikách HG v závislosti od toho, ako sa ho jednotliví gardisti zúčast-

nili. Hlinkova garda a jej účasť v Malej vojne je však ako celok vnímaná rozporuplne nielen historikmi, ale i súčasníkmi.

Predkladané Kroniky Hlinkovej gardy uložené v škatuli č. 20 vo fonde B9/II archívu ÚPN vznikali na objednávku pre propagandistické účely v súvislosti s druhým výročím marcových udalostí. Miestne veliteľstvá v pôsobnosti dolnokubínskeho okresného veliteľstva ich mali posielat' nadriadenej inštancii s tým, aby zdokumentovali udalosti z marca 1939. Majú rozličnú historickú i literárnu hodnotu. Niektoré veliteľstvá pristúpili k ich vypracovaniu svedomitejšie, iné sa zmožili len na strohé fakty. Aj časový záber v jednotlivých spomienkových prácach je iný. Niektoré načreli do dlhšieho obdobia a okrem udalostí spojených s Homolovým pučom, konfliktom s Maďarskom či vznikom samostatnosti sa venujú aj obdobiu po 14. marci 1939. Keďže ide o oravské obce, v niektorých rezonoval i konflikt s Poľskom o severné oblasti Slovenska. Nie sú teda len kronikami HG ako takej, dokumentujú v širšom kontexte situáciu, ktorá nastala na severnom Slovensku (nielen) v marci 1939. Odrážajú špecifiku oblasti svojho vzniku. Orava bola totiž od priamych udalostí okolo puču, ktoré sú spomínané vyššie, prakticky odrezaná a spojená len prostredníctvom rozhlasového vysielania. O to cennejšie sú zmienky o priebehu udalostí na slovenskom vidieku, i keď „veľká“ politika sa odohrávala mimo nich. Až začiatok konfliktu s Maďarskom spojil tunajšiu gardu s organizáciami HG prakticky po celom Slovensku. Paradoxne sa tak konflikt s Maďarskom, ktorý rezonuje i na stránkach predkladaných kroník, stal stmefujúcim faktorom mladého štátu, ktorý o svoje územie musel bojovať už v prvých dňoch existencie. Pocit ohrozenia však okrem negatív jednoznačne znamenal nielen pre budovanie slovenského povedomia a súdržnosti, ale i pre samotnú gardu pozitívny impulz, od ktorého sa snažila neskôr odraziť. Dôkazom toho sú i predkladané kroniky. Vo všeobec-

77 SOKOLOVIČ, P.: Pohotovostné oddiely Hlinkovej gardy. In: *Pamäť národa*, roč. 4, č. 4/2007, s. 4 – 30.

78 O právnej akceptovateľnosti 1. Slovenskej republiky pozri napríklad PODOLEC, O.: Ústavné provizorium. In: PEKÁR, M., PAVLOVIČ, R. (zost.): *Slovensko medzi 14. Marcom a salzburskými rokovaniami*, Prešov 2007, s. 26; KUKLÍK, J.: *Londýnský exil a obnova československého štátu 1938–1945*. Praha 1998.

79 KORČEK, J.: Účasť nevojenských jednotiek a dobrovoľníkov pri obrane Východného Slovenska. In: DEÁK, L. (zost.): *Malá vojna*. Bratislava 1993, s. 34–45. Niektorí autori pojem Malá vojna odmietajú a nahradzujú ho inými ekvivalentmi. Pozri CSÉFALVAY, F.: Začiatok maďarsko-slovenského ozbrojeného konfliktu v marci 1939 (o mýtoch a nepresnostiach). In: PEKÁR, M., PAVLOVIČ, R. (zost.): *Slovensko medzi 14. marcom a salzburskými rokovaniami*, s. 241–250; BAKA, I.: Spolupráca a vzťahy medzi Hlinkovou gardou a slovenskou armádou (1939–1941). In: *Vojenská história*, roč. 6, 2002, č. 1, s. 110–122; ŠUMICHRASŤ, P., BAKA, I.: Dokumenty o činnosti slovenského letectva v maďarsko-slovenskom ozbrojenom konflikte v marci 1939. In: *Vojenská história*, roč. 7, 2003, č. 1; CSÉFALVAY, F.: Predohra a priebeh maďarsko-slovenskej konfrontácie v marci 1939. In: *Vojenská história*, roč. 6, 2002, č. 2, s. 39–58; DEÁK, L.: Predohra a priebeh maďarsko-slovenskej ozbrojenej konfrontácie v marci 1939 (názor a polemika). In: *Vojenská história*, roč. 6, 2002, č. 3, s. 128 – 133.

nosti možno skonštatovať, že Hlinkova garda sa ich prostredníctvom snažila o znovuoživenie „revolučných tradícií“, o pripomenutie udalostí, v ktorých bola podľa tvrdení gardistov hlavným aktérom, ktorý sa „zaslúžil o slovenský štát.“ Po 14. marci a konsolidácii režimu⁸⁰ už totiž ako organizácia prakticky upadala. Bohužiaľ, uvedené dokumenty sú len torzom spomienkových prác miestnych veliteľstiev Hlinkovej gardy. Niektoré sa zachovali v tlačenej podobe na stránkach periodík,⁸¹ väčšina však bola spálená pred koncom vojny priamo gardistickými veliteľmi alebo boli zničené spolu s ostatnými písomnosťami HG a POHG pri nálete na Holíč 4. apríla 1945.⁸² Je možné, že ďalším výskumom sa objavia ďalšie kroniky HG z marcových dní. Ich zrekonštruovanie by bolo významným príspevkom k regionálnym dejinám pohnutého obdobia vzniku prvého samostatného slovenského štátneho útvaru. Predkladané kroniky boli na viacerých miestach upravené podľa požiadaviek slovenského pravopisu, nakoľko v mnohých prípadoch by ponechanie pôvodných tvarov mohlo pôsobiť rušivo. Štylistika, ako i prípadné archaizmy či bohemizmy zostali zachované. Zmeny, ktoré v nich nastali nemali na ich obsah žiadny vplyv.

Dokument č. 1

H. G. 30 Kraľovany
10. III. 1941

MARCOVÉ UDALOSTI Z ROKU 1939

V ľudskej pamäti zostáva vždy dlho každá zvláštna udalosť a my v Kraľovanoch taktiež ľahko nezabudneme na marcové dni 1939. Boli to dni, ktoré rozhodovali o bytí a nebytí nás všetkých ako slobodných Slovákov a len naša disciplína rozhodla o tom, že sme tu a že sme na večné veky zapísaní do dejín ľudstva ako národ schopný a hodný slobody. Mapa sveta sa zmenila; na nej bol medzi iným zakreslený „Slovenský štát“, domov

to všetkých Slovákov, o ktorý usilovali naši predkovia vyše tisíc rokov.

Obec Kraľovany, ktorá leží pri vtoku Oravy do Váhu má niečo vyše 600 obyvateľov. Hoci je so svetom železnicou spojená, predsa marcové dni 1939 doliehali na nás tak, ako by sme boli v najzapadlejšom kúte Slovenska. Príčina bola v tom, že udalosti sa tak rýchle vyvíjali, že sme ani nestačili ich sledovať.

Od 6. októbra 1938 do marca 1939 nestali sa tu žiadne zvláštne udalosti. Autonomiu Slovenska prijalo občianstvo s veľkým oduševnením a len málo ľudí sa tu našlo, čo sa nevedeli vžiť do behu dejinných udalostí. Tak na pr.[íklad] jeden štátny zamestnanec zdráhal sa vyvesiť štátnu zástavu slovenskú, avšak na jeho dome do rána bol nápis: Keď slovenskú zástavu vešať nebudeš, do rána celého okna mať nebudeš! To bolo známkou, že väčšina obyvateľstva je za autonómiu Slovenska.

10. marec 1939 už o 6 hod.[ine] vyrušil obyvateľstvo z kludu. Dôstojníci čsl.⁸³ armády na aute doniesli vyhlášky voj.[enského] sborového veliteľstva v Ban.[skej] Bystrici⁸⁴, ktorá oznamovala, že na Slovensku sa zavádza mimoriadny stav a že vojsko preberá na Slovensku moc. V tom čase bolo v Kraľovanoch asi 44 českých obyvateľov. Ich radosť bola veľká, tým menšia bola na strane Slovákov. Česi dovoľovali si o mnoho viac ako kedykoľvek predtým. Jeden Čech, ktorý v Kraľovanoch žil zo slovenských mozoľov, prehlásil, že Slováci 20 rokov drevo rúbali a že teraz budú 20 rokov „hajzle pucovať“. Na rozkaz českých pánov bol zatknutý a odvedený do Dolného Kubína miestny veliteľ HG Karol Baňary a brat Vojtech Ludvigh. Na žandárskej stanici nastúpili opäť službu dvaja českí četníci, ktorí od decembra 1938 službu nekonali, nakoľko boli daní k dispozícii Prahe.⁸⁵ Udalosti tieto pôsobili na obyvateľstvo zdrcujúcim dojmom. Garda zachovala klud a všetkými možnými prostriedkami pripravovala sa na útok, na ktorý bol daný roz-

80 SOKOLOVIČ, P.: Vzostup a pád Hlinkovej gardy v Trnave na pozadí pomoci vláde pri konsolidácii režimu. In: PEKÁR, M., PAVLOVIČ, R. (zost.): *Slovensko medzi 14. marcom 1939 a salzburskými rokovaniami*. Prešov 2007, s. 326–341.

81 Pozri napr. Kroniku marcových udalostí HG v Trnave. In: *Trnavské noviny*, roč. 3, 30. 3. 1940, č. 13, 6. 4. 1940, č. 14, 20. 4. 1940, č. 16, 4. 5. 1940, č. 18.

82 KARPÁTÝ, V.: Pohotovostné oddiely Hlinkovej gardy 1944–1945. (Organizácia a aktivity). In: *Vojenská história*, roč. 8, 2005, č. 4, s. 59; SOKOLOVIČ, P.: *Pohotovostné oddiely Hlinkovej gardy*, s. 29.

83 Československej.

84 Generál Bedřich Homola.

85 Podľa vládneho nariadenia č. 382 z 23. 12. 1938 bolo na základe predchádzajúcich dohôd ponúknutých 9 000 štátnych zamestnancov českej národnosti. Bližšie pozri BYSTRICKÝ, V.: Vysťahovanie českých štátnych zamestnancov zo Slovenska v rokoch 1938–1939. In: *Historický časopis*, roč. 45, 1997, č. 4, s. 607.

kaz ministrom Ďurčanským z Viedne. Došli však dobré správy o priaznivom vývine udalostí, čo končilo víťazstvom gardy prehlásením Slov.[enského] štátu.

Teraz nastala pre nás dôležitá povinnosť. Neprestajne dňom i nocou boli sme na stráží. Služba sa konala na rozcestí hradských Dolný Kubín – Ružomberok. Mali sme len jedného žandára Slováka a to strážmajstra Harkabusa, s ktorým sme konali službu pri kontrolovaní bežencov, zabráňoval sa vývoz zlata, skvostov a peňazí. Už prvý deň zabavili sme Ks 4 050.-. Ďalej prevádzali sme vlakové prehlídky na trati Kraľovany – Žilina. I tu sme zabavili veľké množstvo peňazí.

15. marec 1939 bol pre Kraľovany opäť rušný. Rozniesol sa chýr, že po hradskej od Žiliny ide nemecké vojsko. Na rozkaz veliteľa zástavy z Ľubochnie, zhromaždilo sa obyvateľstvo a HG pred hostincom Karola Baňáryho a tam sme očakávali príchod vojska. Čakali sme však nadarmo aj druhý deň, lebo nemecké vojsko neprišlo.

Dňa 15. marca 1939 zabavila HG 5 nákl.[adných] áut zo Zlína, a na rozkaz odoslala okr.[esnému] úradu v Dolnom Kubíne. Neskôr sme zabavili jedno auto záchranej stanice, ktoré bolo na ceste z Podkarpatskej Rusi. Dňa 17. marca boli odzbrojení českí četníci a týmto dňom prestalo i posledné české panstvo v Kraľovanoch. Dňa 18. marca vykonala HG tiež významnú službu udržovaním poriadku pri zavedení pravosmernej premávky po cestách.

Načim spomenúť mená tých pár gardistov v Kraľovanoch, ktorí pre národ a pre obyvateľov Kraľovian prispeli svojimi silami k udržaniu poriadku, bezpečnosti a hladkému prechodu prevratu. Boli to miestny veliteľ HG Karol Baňáry, jeho zástupca Gusto Simonides, miestny predseda HSĽS Karol Zrník, Vojtech Ludvigh, Peter Bobula, Vincenc Strnisko, Ondrej Žitko, Jozef Zelenák, Jozef Štrifler, Emil Okoličány, Ján Holiga, Ján Had-Prostredný, Karol Tatár, Alexander Pástor, Karol a Alex.[ander] Gróf. Tiež treba spomenúť s uznaním prácu veliteľa HDG⁸⁶ hl.[avného] adjunkta slovenských železníc Petra Batiza, ktorý v tesnej spolupráci s HG a žandarmi usiloval sa za krajšiu budúcnosť slov.[enského] národa.

Po týchto dňoch, keď sa už pomery začali konsolidovať bola HG vyrozumená

fonogramom okr.[esného] vel.[iteľstva] HG z Ružomberka, že Maďarsko napadlo náš štát na východe, aby HG nastúpila na obranu vlasti. Hoci väčšina z nás boli sme ženatí a otcovia detí, predsa vyhovelí sme s radosťou tomuto rozkazu a odišli na východ a to: Gusto Simonides, P. Bobula, O. Calik, J. Kubinda, Joz.[ef] Had-Horný, Ján Had-Calik, O. Holiga, O. Žitko, F. Gallo, O. Šefčík-Mancel a Joz.[ef] Balko-Korčiak.

Východné hranice nezanechali v nás pocit ako víťazov, ale náš nepriateľ pre budúcnosť vie, že sme odhodlaní kedykoľvek postaviť sa so zbraňou v ruke, aby sme čelili jeho nepriateľským úmyslom.

Okrúhle razítko
Miestny veliteľ HG
(nečitateľný podpis)
Hlinkova garda Kraľovany

Dokument č. 2

Miestne veliteľstvo HG v Krivej.
Kronika marcových udalostí.

ÚVOD:

Historický mesiac marec, v roku 1939 je v dejinách národa slovenského význačným medzníkom, hlboko vtlačený do srdca každého slobodného slovenského života. V týchto dňoch bola sledovaná vtedajšia tlač s väčšou pozornosťou ako inokedy. No, vycítili sme z toho len to, že Praha so závistlivým okom pozerala na vývin Slovenskej autonómie, začala sa pretvárať a pokúsila sa od východu, svoju zhubnú prácu, tou nádejou, že po odmontovaní vlády v Užhorode, čo sa im skutočne aj skvele vydarilo bez akýchkoľvek ťažkostí a otrasov, trúfali si to previesť aj na Slovensku a hovorili si: „Teraz po Užhorode, odmontujeme Bratislavu a postavíme českého profesora, sudcu, četníka, vojaka na staré miesto. Pravda tun.[ajší] gardisti sme boli informovaní len z polohodnoverných prameňov o týchto udalostiach a preto začiatok je nám nie istý. Avšak garda v tun.[ajšej] obci vždy bola po boku Vodcu národa.

PUČ ČESKÝCH GENERÁLOV

Na to prišiel 10. marec, puč českých generálov, dôstojníkov, četníkov, policajtov a celej menažerie českej, ktorá sa presne

dostavila 10. marca o 8. hod. ráno na svoje opustené miesta. Keď sme sa o tom dozvedali, čo sa stalo v Bratislave, nastalo medzi obyvateľstvom veľké rozhorčenie nad počinaním našich českých bratříčkov, najmä gardisti, ktorí sledovali tieto udalosti s väčšou napatosťou, keďže dostávali častejšie rozkazy, v ktorých boli vyzývané zriadené častejšie nástupy a pohotovostná služba.

ZABAVENIE ADMINISTRATÍVY A RÁDIOPRIJÍMAČA

V tých nespokojných dňoch prišli četníci, aby vyhovelí rozkazu zhora zabaviť celú administratívu HG. Len čo sa jedna novinka odbavila, už prišla nová správa zabaviť rádioprijímač, ktorý užívala miestna HG. Zase bola vsadená tým nová rana do srdca. Tieto zákroky spôsobili nemilo na občanoch, gardisti sa nad tým počinaním pohoršovali. No, ale našťastie boli sme posilňovaní obežníkmi, ktoré nám zasielalo OVHG⁸⁷ a OOHSLŠ⁸⁸ v Dolnom Kubíne.

Miestna HG pochopila vážnu situáciu, každý jeden bol naplnený neohrozenou láskou ku svojej, čakali sme len na povel so zaťaženými päsťami, plniť rozkaz najvyššieho veliteľa. Doba, ktorú sme museli prežívať bez rádia boli sme o veci informovaní rozkazmi a obežníkmi, ktoré bohužiaľ museli byť doručované len osobami spoľahlivými.

ZATKNUTIE GARDISTOV :

Spillberk, ten slávny zámok, v ktorom naša Slovenská „Elita“ bola umiestnená v historickom mesiaci marci sa stal ostrým trňom v očiach každého verného Slováka a to najmä vtedy, keď sme sa dozvedeli, že naši pracovníci na poli národa boli v nočnej hodine násilne odvedení do neznámeho sveta - do „Spillberka“. No tento čin vyvolal ešte väčšiu nenávisť proti bratříčkom Čechom.

SAMOSTATNOSŤ SLOV. NÁRODA

14. III. 1939.

Konečne došiel deň 14. III. 1939, kedy zasvitol deň radosti. Od ránejších hodín sledovali sme rozhlas, ktorý nám mal oznámiť tú zvesť, ktorú sme čakali. 12.⁸⁹ III. do 3. hod. ráno z Viedne šéf úradu propagandy Šaňo Mach nám konečne vyhlásil výsledok zasa-

dania snemu slovenského. O 14. hod. vyhlásil národu, že sme si utvorili samostatný Slovenský štát pod vedením predsedu vlády Dr. Jozefa Tisu. Hneď za tým vyhlásil aj členov slovenskej vlády v samostatnom Slovenskom štáte. Bola to neopísateľná radosť, akej slovenská duša nikdy nevidela. Po tom vyhlásení sa zišli všetky korporácie, aby sa zúčastnili slávnosti a pochodu po uliciach, aby ohľadnili každému, že sme slobodným národom.

PREHLIADKA ÁUT - POVOZOV.

Akonáhle svet sa dozvedel, že my Slováci sme si utvorili samostatný suverénny štát, niektorí príživníci začali za hranice odnášať nespravodlivým spôsobom nadobudnuté majetky, no ale naši gardisti im prešli cez rozum, čo mohli im zhabali. To všetko však prevádzali na rozkaz HVHG. Slováč nezná milosrdenstva pre škodcov národa, ako sú Izraeliti, Aziati a pod.

DOBROVOLNÍCI HG - NA VÝCHODNÉ HRANICE

14. III. 1939 na európskom kontinente vznikol nový štát v srdci Európy. Naš južný sused, priševší kedysi z Mongolska - kočovný národ, obdarený vlastnosťou - kleptomániou - nemohol sa nijakým spôsobom s tým uspokojiť, že nás nemohli dostať do pazúr, že sa im teraz nepodarilo dostať podľa hesiel: - „Mindent vissza“⁹⁰, na čo si zuby ostrili. „Szabat csapatok“⁹¹ začali prekračovať arbitážou⁹² učené krvavé hranice ako hladní vlci, pre ktorých neplatia ani hranice ani cestovný pas s tým heslom až po Poprad. Aziati sa nevedeli nijako uspokojiť, až keď sa naša garda objavila na Východe, ktorá im chuť na Poprad pokazila. HVHG v Bratislave vyzvalo HG, že prišiel čas skúšky. Bohužiaľ ešte sme sa nezabudli tešiť, už prišiel čas skúšky, keď sa radosť musela meniť na odhodlanosť a zmužilosť, ktorá mala byť raz korunovaná víťazstvom. Gardisti sa hufom hlásili ako dobrovoľníci na obranu mladistvého štátu. Do našej obce prišiel rozkaz 24. III. o 2. hod. v noci. Naši gardisti pochopili vážnu situáciu, odhodlali sa na boj za svoju milú vlasť a šli nočnou hodinou do Dol.[ného] Kubína počtom 23. Tam ich prijali v posádke, vystrojili na Východ. No naša obec bola v tom čase veľmi rozhorčená nad počinaním južného suseda a preto sa naši gardisti v takom

87 Okresné veliteľstvo Hlinkovej gardy.

88 Okresná organizácia Hlinkovej slovenskej ľudovej strany

89 Preklep v origináli.

90 V preklade „všetko späť“.

91 Maďarské polovojenské jednotky.

92 Viedenská arbitráž 2. 11. 1938.

počte prihlásili, aby mohli svoju rozhorčenosť previesť aj skutkom. Nevinné obeť v Spišskej Novej Vsi vyzývali každého verného Slováka do boja proti krvižnivému kočovnému susedovi, ktorý nehľadá len to, ako by sa mohol pomstiť. Čierna zlomyselnosť „Vitezov“ bola vlnami éteru roznesená po celom svete, ktorý sa práve teraz mohol presvedčiť o Svätoštefanskej korune, v akých spravodlivých rukách je vložená.

PRÍCHOD NAŠICH GARDISTOV Z HRANÍC.

Dňa 6. apríla 1939 vrátili sa naši gardisti z východných hraníc. Miestne korporácie pripravili im slávne privítanie. Postavená bola slávnobrána s heslom „Vitame Vás, ktorí ste bojovali za nás“. Keď nákladné auto došlo do obce, bolo to nadšenie. Každý hľadal svojho, či sa vrátili všetci. Bohu vďaka ani jeden nechyboval. Miestny farár ich slávnostne privítal, domajší gardisti zaspevali piesne. Po tom všetkom nastalo spoločné a vzájomné privítanie. Najväčšia radosť bola nad tým, že sa všetci nám vrátili.

Na stráž!

V Krivej dňa 5. marca 1941

Baláž, v. r.

Okrúhle razítko

Miestne veliteľstvo HG v Krivej.

Dokument č. 3

KRONIKA HG V ORAVSKOM PODZÁMKU

Po vyhlásení autonómie Slovenska bolo zvolané valné zhromaždenie HSLŠ v Oravskom Podzámku na 10. októbra 1938 do miestnosti štátnej ľudovej školy, kde sa založila miestna organizácia HSLŠ. Hneď po utvorení tejto prišlo sa k organizovaniu HG. Toho samého dňa prihlásilo sa do HG 12 členov. Neskôr po príchode od vojenskej služby prihlasovali sa ďalší.

Dňa 24. novembra 1938 zažil Oravský Podzámok rušný deň. Ráno asi o 6. hodine dozvedel sa miestny veliteľ, že príde do Oravského Podzámku poľská delimitačná komisia a že Poliaci požadujú celú Hornú Oravu až po Oravský Podzámok. Hranicu má vraj tvoriť Račovský potok, takže i hrad by pripadol k Poľsku. Miestny veliteľ o tomto upovedomil susedné obce a v nich miestnych veliteľov a požiadal ich, aby čím skôr prišli vo väčšom počte do Podzámku demonštrovať spoločne proti Poliakom. Chýr o tomto rozniesol sa skoro po všetkých obciach Oravy. Toho

istého dňa skutočne prišiel do Podzámku veľký poľský autobus s poľskou zástavou, ktorý vojsko pred hotelom pristavilo, preto, že z Dolného Kubína telefonovala vojenská posádka, že menovaní fotografujú vojenské objekty. Ľudia z okolitých obcí sa začali schádzať. Miestny veliteľ a správca školy na to ihneď odišli do Dolného Kubína upozorniť okresný úrad, čo sa chystá v Oravskom Podzámku. Menovaní vrátili sa naspäť do Oravského Podzámku s komisárom pol.[itickéj] správy Geburom, četníkmi a okresným četníckym veliteľom. Po príchode do Podzámku hlásil starosta obce, že autobus poľský je už rozbitý. Okresný četnícky veliteľ pomocou vojska chcel pohnúť ľudí k tomu, aby delimitačnú komisiu prepustili do Trstenej. Zhromaždený ľud však o tom nechcel ani počuť. Ani po zákroku p.[ána] kanonika Ignáca Grebáča-Orlova nepodarilo sa ľudí donútiť k tomu, aby poľskú komisiu prepustili. Komissár pol.[itickéj] správy Gebura podľa telefoničných informácií zistil, že podobným spôsobom očakávajú Poliakov ostatné obce, ba čo viac, niekde po cestách boli pripravené prekážky, aby zamedzili priechod delimitačnej komisie. Zástupcovia Slovenska v delimitačnej komisii vysvetlili miestnemu veliteľovi na mape, ako má vyzeráť nová hranica Slovensko-Poľská. Upozornili ho, aby komisiu na žiaden pád neprepustili a donútili ju vrátiť sa naspäť.

Poliaci keď videli, že ani za asistencie četníctva a vojska nemôžu ďalej postupovať, vrátili sa naspäť smerom na Čadcu. Pri odchode delimitačnej komisie z Oravského Podzámku zavendžalo posledné okno na autobuse od kameňa vyhodeneho z davu ľudí.

Dňa 18. januára 1939 zúčastnili sa slávnosti otvárania prvého zasadnutia slovenského Snemu v Bratislave 3 členovia HG s miestnym veliteľom.

Po príchode z Bratislavy bolo už badať určitú nervozitu. Začiatkom februára prišiel k miestnemu veliteľovi čet.[nícky] strážmajster Jaroslav Novotný a žiadal ho, aby mu predložil zoznam gardistov, odvolávajúc sa na dôverný rozkaz veliteľa četníctva, ktorý chce vedieť počet gardistov, aby mohli spolupracovať. Dňa 16. februára 1939 boli zavolaní do Ružomberka k zloženiu prisahy funkcionári miestneho veliteľstva HG, pri ktorej príležitosti miestny veliteľ František Mender hlásil náčelníkovi pol.[itického] štábu Karolovi Murgašovi horespomenutý prípad četn.[ického] strážmajstra Novotného. Karol Murgaš vysvetlil túto vec tak, že Česi chcú

týmto spôsobom zistiť celkový stav HG a nariadil, aby podobné prípady ihneď boli hlásené hlavnému veliteľstvu HG.

Po tomto došlo k puču generála Homolu. Dňa 10. marca 1939 ráno zistilo obyvateľstvo, že je vyhlásaná vojenská diktatúra podľa vyvesených vyhlášok /litografované/. Miestny veliteľ s ostatnými členmi HG po prečítaní spomenutej vyhlášky usilovali sa vyšetriť stav vecí v Dolnom Kubíne a v ostatných mestách. Na to prišlo nariadenie okresného úradu na četnícku stanicu, aby všetky rádio-aparáty boli odovzdané. Medzi tým bola z rozhlasu vypočutá zpráva krajského prezidenta Dr. Šimku, ktorý prehlásil, že všetky nariadenia vydávané nepovolanými osobami budú zrušené a osoby tieto budú brané na zodpovednosť. Miestny veliteľ upozornil četníctvo na spomenutý prejav Dr. Šimku, na čo dostal odpoveď od strážm.[ajstra] Valentu: „Ono je to len nedorozumenie, to sa všetko vysvetlí, ale poďte len s nami do Vašej kancelárie /notársky úrad/. Príjdu do úradu žiadali četníci Františka Mendera, notára, miestneho veliteľa HG, aby odstránil z kancelárie pomocnú kanc.[elársku] silu, po čom mu predostrel jeden z četníkov zatykač podpísaný plukovníkom Vašátkom, veliteľom dolnokubínskej posádky na funkcionárov miestneho veliteľstva HG. Na to v mene zákona četníci vyzvali miestneho veliteľa, aby odovzdal písomný materiál HG. Miestny veliteľ na to im odpovedal, že síce prichádzajú v mene zákona, ale protizákonne, nakoľko moc je v ich rukách – poslúchol a písomný materiál odovzdal. Ďalej požadovali tiež od HG. aj peniaze. Pri odchode četníkov miestny veliteľ pýtal sa aké majú dispozície ohľadne funkcionárov, na ktorých je vydaný zatykač. Četníctvo ho upozornilo, že môžu sa do 7 hodiny večer pohybovať. Na poludnie zišli sa viacerí členovia HG u br.[ata] J. Taraja, aby vypočuli z rozhlasu zprávy preto, že tento ešte rádio-aparát neodovzdal. Práve v ten čas prišli k nemu četn.[icki] strážmajstri a vyzvali ho v mene zákona, aby odovzdal v majetku HG nachádzajúcu sa pokladničnú hotovosť, alebo vkladné knižky. Br.[at] J. Taraj proti tomuto zákroku ostro protestoval, ale nakoniec vkladnú knižku na ktorej hotovosť bola uložená, proti potvrdeniu odovzdal. Pri tom ho vyzvali, aby ihneď rádio-aparát podľa nariadenia odovzdal. Neskôr dozvedeli sme sa, že okr.[esný] vel.[iteľ] HG Ján Maxian, riaditeľ gymnázia J. Potocký, riad.[iteľ] Tatra banky Št.[efan] Gallas a iní; členovia HG z Dolného Kubína sú zatknutí. Večer odovzdalo četníctvo starostovi obce

vytlačené vyhlášky o stannom práve od gen.[erála] Homolu s nariadením, aby boli ihneď 11. marca 1939 ráno vyvesené. K tomu v našej obci ale nedošlo. Preto, že br.[at] Juraj Taraj i na druhé upozornenie četníkov rádio-aparát neodovzdal, schádzali sa u neho viacerí členovia HG a miestni občania, kde spoločne vypočúvali správy až do neskorých hodín nočných. Br.[at] J. Taraj vypočúval správy do 4-tej hodiny rána a vypočul prejavy K. Sidora, Dr. Ďurčanského a Karola Murgaša. O obsahu týchto prejavov informoval miestnych členov HG.

Dňa 11. marca 1939 o 8 hod. ráno zhromaždilo sa obecnstvo a členovia HG tiež v uniformách na námestí, odkiaľ odpochodovali v sprievode smerom k četn.[ickej] stanici za spevu gardistických pochodov. Pre četníckou stanicou zaspievali hymnu „Hej Slováci“. Odtiaľ šiel sprievod naspäť prevolávajúc všetkým slovenským predstaviteľom na slávu a nakoniec zaspievajúc „Kto za pravdu horí“ – sprievod sa rozšíril. Na to četníctvo vyšetruvalo, kto túto manifestáciu zorganizoval, v čom ale nič nezistili preto, že miestny veliteľ im ohlásil, že manifestáciu organizovali všetci občania. Veľkú pomoc pre sledovanie týchto rušných chvíľ v miestnej obci pomáhal rádio-aparát br.[ata] Juraja Taraja, ktorý sa ho odvážil držať vo svojom byte až do 11. hodiny predpoludním dňa 11. marca 1939.

V týchto udalostiach v miestnej obci Česi, ktorí ešte ostali veľmi ožili, ba stali sa i prípady, že niektorí pozbavení služby pred 10. marcom vracali sa naspäť na svoje bývalé miesta, aby znovu prevzali úrady. Na príklad býv.[alý] prednosta žel.[ezničnej] stanice v Or.[avskom] Podzámku Ján Fischer, ktorý bol niekoľko dní v Čechách, prišiel dňa 10. III. 1939 ráno a žiadal slovenského prednostu tejto stanice Júliusa Uredyho, aby mu úrad odovzdal. Tento však vo svojom úrade vydržal celý deň a odmietol mu úrad odovzdať. V sobotu popoludní dňa 11. marca o 5. hod. prišiel z D.[olného] Kubína br.[at] Juraj Jaraj a hlásil miestnemu veliteľovi, že jedného člena od HDG, Váradyho zadržala vojenská asistancia. Na to odobrali sa z O.[ravského] Podzámku 4 členovia HG s miestnym veliteľom do Dolného Kubína, aby tohoto vyslobodili.

Od 10. marca konala HG strážnu službu celý deň a noc. Garda dostala rádio od žida Dr. Taubera a stále sledovala vývoj udalostí. Dňa 14. marca pri vyhlásení samostatnosti Slovenského štátu ustanovila sa HG z Dolnej a Hornej Lehoty v Oravskom Podzámku a spoločne s miestnou HG a obe-

censtvom večer manifestovali v Oravskom Podzámku. Asi 15.marca došiel istý občan z Hornej Oravy do Or.[avského] Podzámku a ukázal listinu miestnemu veliteľovi podľa ktorej bol za 48 hodín vypovedaný z Čiech. Nakoľko v Oravskom Podzámku bol veľký počet Čechov, rozhodol sa miestny veliteľ, aby aj odtiaľto bol aspoň jeden Čech týmto spôsobom vykázany. Býval tu istý Gottwald, rabiálny človek, tak vzali si na mušku tohoto, ktorému dali výpoveď, aby za 24 hodín opustil Oravský Podzámok. Tento aj do stanoveného termínu Oravský Podzámok opustil. Potom sa začalo sťahovanie Čechov a garda mala plné ruky práce, lebo musela robiť prehliadky ich bytového zariadenia. Ku každému vlaku chodili gardisti a prehliadali podozrelých. Preto, že miestne veliteľstvo nemalo dostatok mužstva do strážnej služby, vypomáhali pri tejto službe gardisti z Dolnej a Hornej Lehoty. Dňa 24. marca dostala garda rozkaz, aby všetci gardisti – vojaci boli zhromaždení v jednej miestnosti a že ešte behom noci budú odvezení do kasární v Dolnom Kubíne. Odtiaľ po vyzbrojení, že budú vyslaní na východ brániť hranice proti Maďarom. Gardisti boli odvezení autom Oravského komposorátu do Dolného Kubína. Do dolnokubínskych kasáren bolo odvezených celkom 17 dobrovoľne prihlásených gardistov. Zo služobných dôvodov boli prepustení a čiastočne ponechaní k dispozícii okresného veliteľstva HG 5 gardistov, takže obrany východných hraníc Slovenska zúčastnilo sa 12 gardistov. Vrátili sa 5. apríla 1939. Veliteľom zostavenej poľnej zástavy okresom Dolný Kubín bol miestny gardista n[ad]por.[učík] v zál.[ohe] Vojtech Kováčik. Doma ostávajú gardisti zorganizovali zbierku na zakúpenie a obstaranie potravných článkov a fajčenia pre výpravu na východe v sume Ks 700.-

Týmto sa rušné dni skončili a nastala organizačná práca. Prevádzala sa akcia na upisovanie pôžičky na obrodu štátu. Konala sa branná výchova. Dňa 6. augusta nástupu HDG v Bratislave zúčastnili sa 4 členovia HG. Dňa 16.augusta 1939 zúčastnili sa smútočných osláv večného Vodcu Andreja Hlinku 4 gardisti, kedy složili tiež prísahu do rúk hlavného veliteľa A. Macha. Voľby p.[ána] prezidenta sa zúčastnili 4 gardisti. Pietnych osláv

prenesenia pozostatkov Vodcu Andreja Hlinku zúčastnili sa 6 gardisti. Výročia oslobodenia Hornej Oravy z pod poľského panstva zúčastnila sa 32 členná výprava. Pri tejto príležitosti bola prevedená dekorácia gardistov zúčastnivších sa obrany východných hraníc pamätnými medailami.

Dňa 1. novembra 1940 pri odhalení pomníka padlým nemeckým vojakom v Podvľku konala HG v Oravskom Podzámku čestnú stráž.

HG v Oravskom Podzámku aj dnes stojí k dispozícii národu a je ochotná v jeho prospech priniesť aj väčšie obeť.

Oravský Podzámok, 30. marca 1941.

Na stráž!

Okrúhle razítko

miestny veliteľ

v.[lastnou] r.[ukou] (nečitateľný podpis)

Miestne veliteľstvo HG v Oravskom Podzámku.

Dokument č. 4

KRONIKA HG V PÁRNICI.

ZALOŽENIE SLOVENSKEJ GARDY.

Veľký historický deň – 6. október 1938 aj v našej obci bol vrele privítaný. Radosť ziarila z očí každého občana – Slováka, keď Slováč sa stal pánom na Slovensku. Už v nasledovných dňoch uvažovalo sa o založení HG. Predbežne ako v susedných obciach, po dohode miestneho ev.[anjelický] a.[ugsburgského] v.[yznania] farára Júliusa Jamnického, správcu školy Pavla Trégera a správcu školy Jána Sokola dňa 16. októbra 1938 bola založená Slovenská garda. Za veliteľa bol vyvolený Drahomír Adámek, za tajomníka Ján Sokol a za pokladníka Pavel Tréger. Do Slovenskej gardy prihlásilo sa 13 členov.

PRETVORENIE NÁRODNÉHO VÝBORU
A SLOVENSKEJ GARDY NA HG.

Po rozpustení Slovenského národného výboru a Slovenskej gardy v smysle vlád. nar. č. 15⁹³, dňa 6. novembra 1938 aj v našej obci bola utvorená HG. Prihlásilo sa nových 27 členov. Do HG spolu teraz bolo prihlásených 40 členov. Veliteľom ostal aj naďa-

93 Pozri napr. SOKOLOVIČ, P.: Národný výbor v Trnave a jeho vzťahy k Hlinkovej garde v roku 1938. In: LACKO, M., DUCHOŇ, M., VARŠO, I. (zost.): *Historické rozhľady*, roč. II, 2005, s. 157-174.

lej Drahomír Adámek, tajomníkom Ján Sokol a pokladníkom Pavel Tréger.

ZMENA MIESTNEHO VELITEĽA

Doterajší veliteľ súc národnosti českej, musel opustiť HG a prestal byť aj miestnym veliteľom. Za jeho nástupcu miestna HG vyvolila si dňa 24. febr.[uára] 1939 doterajšieho pokladníka Pavla Trégera.

MARCOVÉ UDALOSTI 1939.

V mesiaci marci, keď odveký sen Slovákov sa stal skutkom – utvorením samostatného Slovenského štátu, aj v našej obci panovala neopísateľná radosť. Aj tí, čo dosiaľ váhali, hlásili sa do HG. Keď ale na východe nášho štátu hrozil nám náš odveký nepriateľ, z miestnej HG do služieb vlasti na obranu mladého Slovenského štátu dobrovoľne sa prihlásili Július Jamnický ev.[anjelický] a.[ugsburgského] v.[yznania] farár, Pavel Tréger miest.[ny] veliteľ a Ján Kubek ml.[adší] roľník. Prví dvaja ako mužovia už v dosť vysokom veku a tretí ako válečný invalid boli prepustení domov. Mnohí členovia miestnej HG v tejto dobe konali strážnu službu pri mostoch a križovatkách ciest v chotári Obce Párnica. Mnohí mladší – členovia miestnej HG súc povolani k vojenskej službe, tiež zúčastnili sa aj bojov na východe nášho štátu.

ŤAŽENIE NEMECKEJ ARMÁDY DO POĽSKA.

V auguste 1939, keď priateľská nemecká armáda tiahla do Poľska⁹⁴, prechádzala aj cez našu obec. Gardisti im vychádzali všade v ústrety a starali sa, aby nemeckým priateľským vojakom v našej obci sa páčilo. Pomáhali tiež na križovatkách a mostoch pri strážnej službe.

ZMENA MIESTNEHO VELITEĽA.

Pavel Tréger, dosavadný veliteľ z rodinných a zdravotných dôvodov funkcie miestneho veliteľa sa vzdal. Na jeho návrh OVHG za jeho nástupcu dekrétom zo dňa 18. nov.[embra] 1939 č. 910/939 vymenovalo Jána Sokola, správcu školy.

ZBIERKA NA „ZLATÝ POKLAD“.

Miestna HG v mesiaci decembri pod dozorom miest.[neho] veliteľa previedla

zbierku na „Zlatý poklad“ Slovenského štátu. Na schôdzi dňa 13. dec.[embra] 1939 sa zistilo, že miestna HG v hotovosti v obci Párnici zozbierala 395. 50 Ks a primerané množstvo zlatých a strieborných vecí, ktoré miestny veliteľ odviezol OVHG. Miestna HG svojou obetavosťou a ochotou zaradila sa medzi prvé zbory v okrese.

PRIHLASOVANIE DO HG.

Od 16. do 30. novembra 1939 aj v našej obci bolo prevedené nové prihlasovanie mužov do HG od 19. do 60. roku, podľa vlád.[neho] nar.[iadenia] o HG č.220/[1]939 Slov.[enského] zák.[onnika]⁹⁵ Prihlásilo sa iba 60 mužov – Pri druhom dobrovoľnom prihlasovaní počet gardistov v miestnej HG sa zmenšil na 27 mužov – gardistov. Príčinou toho bolo hlavne, že mnohí vekove starší gardisti svoje prihlášky buď neobnovili, alebo vôbec vystúpili z HG.

PÁN PREZIDENT NA ORAVE.

Dňa 12. mája 1940 tunajšia obec pod vedením miestnej HG srdečne uvítala pána prezidenta a svojho hlavného veliteľa, ktorí prechádzali cez tunajšiu obec do obcí oslobodených od poľského panstva a znovu pripojených k samostatnému Slovenskému štátu. Privítania sa zúčastnilo všetkých 27 gardistov.

FAKĽOVÁ ŠTAFETA NA HROB ANDREJA HLINKU.

Dňa 1. novembra 1940 prebehla cez našu obec fakľová štafeta z Bratislavy ku hrobu zvečnelého vodcu Andreja Hlinku. Súc síce v malom počte, udržiavala poriadok cez obec, začo sa jej dostalo zvláštneho uznania.

ÚBYTOK GARDISTOV V MIESTNEJ HG

V roku 1940 a hlavne teraz v poslednej dobe všetci práce – schopní a hlavne mladší mužovia z tunajšej obce, medzi nimi mnohí dobrí gardisti odišli za prácou do Nemecka, aby svojou prácou tam prispeli aspoň takto na budovaní nášho slobodného štátu. Toho času všetkých gardistov ostalo nás iba 10.

Dokument č. 5

Miestne veliteľstvo HG vo Veličnej

94 O slovenskej účasti vo vojne proti Poľsku pozri viac: BAKA, I.: Slovenská republika a nacistická agresia proti Poľsku. Bratislava 2006; GNIAZDOWSKI, M.: Účasť Slovenska na agresii proti Poľsku v roku 1939 v poľskej historiografii. In: PEKÁR, M., PAVLOVIČ, R. (zost.): *Slovensko medzi 14. marcom 1939 a salzburskými rokovaniami*. Prešov 2007, s. 293–313; LACKO, M.: *Proti Poľsku*. Bratislava 2008; GAREK, M.: Slovensko-poľské vzťahy od Mníchova 1938 po inkorporáciu odstúpených území. In: *Slovensko medzi 14. marcom 1939 a salzburskými rokovaniami*. Prešov 2007, s. 378.

95 *Slovenský zákonník*, čiastka 51, vyd. 20. 9. 1939, roč. 1939, s. 487.

Marcové dni 1939. /Kronika/.

Naša obec Veličná bola od počiatku – teda od vyhlásenia autonómie 6. októbra 1938 v Žiline – dobre strážená a organizovaná proti každému prípadu, svojou miestnou inteligenciou a niekoľkými vedúcimi roľníkmi i remeselníkmi. Od tej chvíle každý pohyb bol sledovaný bedlive, aby nič neuniklo, čo by pozdejšie škodilo, alebo obviňovalo, že snáď miestni činitelia, boli ľahostajní k odohrávajúcim sa udalostiam, ktoré mali tak rýchly spád.

Z vlastnej iniciatívy bola utvorená Národná rada so svojim miestnym vodcom Ignácom Grebáčom-Orlovom a starostom Jánom Ošvaldom. Táto sa podľa potreby schádzala na mestskom dome a usmerňovala život v obci. Keď prišlo zhora nariadenie, aby sa zriadil Národný výbor, neskoršie Hlinkova garda, my sme už boli pripravení, len to pomenovanie sme prijali. Veliteľom miestnej HG. sa stal Ján Rausa – učiteľ.

Začali sme organizovať prvé šiky HG. Na prvý raz sa prihlásilo 32 gardistov a to mladí i starí. Neskoršie ich pribúdalo, až dostúpil počet 50 mužov. Medzi tým udalosti sa valili a naši chlapci svedomite konali svoju povinnosť. Udržovali poriadok v obci a strážili dôležitejšie objekty – cestný i železničný most a železničná stanicu.

Mesiac marec bol aj u nás najrušnejší. Prežívali sme chvíle očakávania a ďalších veľkých zmien v prospech slovenského národa. Rušivo pôsobil najmä 10. marec, keď na niektorých nárožiacich domov a na stípoch objavili sa ráno plagáty malého formátu, oznamujúce, že nad našim krajom je vyhlásené stanné právo a moc preberá generál Homola z Banskej Bystrice. Prezieravosť našich mužov sa nedala zviať ani klamať. Plagáty boli odstránené a miestne veliteľstvo HG. vydalo rozkaz, aby celá garda mala pohotovosť. Poriadok nebol nikde narušený.

Prišiel 14. marec 1939, najväčšia to chvíľa v živote slovenského národa, kedy Slovenský snem vyhlásil samostatný Slovenský štát. Túto radostnú zvesť oznámil slovenskej pospolitosti veliteľ HG. Alexander Mach. Boli to pocity radosti, vďaka, ale a j zodpovednosti za udržanie veľkého víťazstva.

Náš vnútorný sviatok bol narušený udalosťami na východe, kde Maďari zákerne prepadli hranice nášho štátu, ba odvážili sa na svojich lietadlách aj nad Spišskú Novú Ves, kde zhadzovali bomby na mesto, na bezbranný ľud.

Dňa 24. marca v pozdnych večerných hodinách prišiel náhle telegram z Okresného veliteľstva HG. v Dolnom Kubíne, ktorý doručili službu konajúci na železničnej stanici miestnemu veliteľovi. V rozkaze stálo, aby sa gardisti zmobilizovali a ozbrojení s puškami dostavili do Dolného Kubína na kasárenský dvor. Kamaráti boli zobudení, hneď poslúchli výzvy a nočnou hodinou nastúpili na určené miesto. Spievajúc odišli sme na stanicu a motorovým vlakom sme sa odviezli do Dolného Kubína. Len na mieste sme sa dozvedeli, že nastúpiť majú len gardisti – vojaci. Teda gardisti nevojaci sklamané opúšťali nádvorie kasární. Nálada bola bojovná, a každý sa oduševňoval pre skorý odchod na východ proti Maďarom.

Dobrovoľníci – gardisti, ktorí sa zúčastnili obrany východných hraníc boli títo:

1. Ján Rausa – miestny veliteľ.
2. Pavol Kvopka – zást. [upca] vel. [iteľa]
3. Eduard Kobella
4. Ján Lenčo
5. Ján Sojka-Grúňovský
6. Ján Slabej 7. Jozef Úradník
8. Michal Krajčovie
9. Juraj Huba
10. Adam Hrabala
11. Ján Huba
12. Juraj Zvara
13. František Ováry

Po oblečení a vystrojení celý transport oravských chlapcov za spevu a vyvolávania hesiel viezol sa vlakom na východ. Po kratších zastávkach octli sme sa v Prešove. Tu bola dlhšia zastávka a dobré občerstvenie. Potom sme nasadli na vojenské autá a tie nás odviezli až do Michaloviec. Cesta bola mizerná, pršal dážď a dul sychravý vietor. Na miesto sme došli pozde v noci. Ubytovali nás v gymnaziálnej budove. Tu sme pobudli 2-3 dni a potom sme boli zadelení do poľa za obec Lúčky. Náš usek sa tiahol od obce Závadka cez Hnojné do Jovsy, ktorá ležala pod pohorím Vihorlat. Do bojov sme hneď nezasiahli, lebo bola stanovená vyčkávacia lehota. Presuny sa robili obyčajne vždy v noci. Vpredu bolo počuť streľbu z pušiek a guľometov. Najväznejší deň bol 31. marec, kedy naše delostrelectvo ráno od 7. hodiny – 11. hodiny nepretržite odstreľovalo nepriateľské pozície. Po tejto streľbe mal byť prevedený útok, ale náhly rozkaz zastavil všetky bojové podniky, lebo sa malo vyjednávať.

Po tomto naše jednotky boli naspäť stiahnuté, a ich miesto zaujala už riadne organizovaná slovenská armáda.

V Michalovciach sme nasadli na vlak a viezli sme sa až do Vranova. Po dlhšej prestávke pochodovali sme ďalej do Kapušian. Tu bol zriadený celý transport, potom naložený zase na vlak, ktorým sme sa dovezli až do Dolného Kubína 5. apríla 1939.

Len čo sme sa ukázali na oravskom území, všade nás – keď vlak išiel popri obciach – s jasotom vítali a pozdravovali. Boli sme šťastní, že sme urobili kus práce pre vlasť a spokojní, že sme sa všetci zdraví vrátili do svojich domovov.

Na stráž!

Miestny veliteľ HG. Ján Rausa
v.[lastnou] r.[ukou]

Dokument č. 6

Veliteľstvo HG v Zázrivej.
Kronika o 10. marci 1939.

Hlinkova Garda v obci Zázrivá bola 10. marca 1939 len v počiatkoch, ktorej veliteľom v tom čase bol Ján Kňazovický, miestny notár.

Keď 10. marca 1939 nad ráno bolo v obci plagátované stanné právo nad územím Slovenska, Garda nepodnikla nijakých pozoruhodných podujatí. V tom čase boli ešte v našej obci českí žandári a niekoľko českých učiteľov, na ktorých zjavne bolo badať radosť nad tým, že Slovensko je pod stanným právom.

Na základe rozkazu žandári chceli zatvoriť veliteľa HG, ale práve ochorel a ležal, na základe čoho ostal na slobode. Ale radosti svojej dali výraz v pitke po služobných hodinách, keď sa zišli u istého mäsiara, tiež Čecha, kde pili „Boží obed“ nad umierajúcou autonómiou a slobodou Slovenska -, ako sa to im zdalo. HG zaujala len vyčkávacie stanovisko, lebo ďaleko od centra odohrávajúcich sa udalostí, mali sme tu len rádio, ktoré bolo v cirkevnej škole obkolesené stále občanmi a HG s napatým očakávaním obratu v náš prospech.

Keď prišiel 14. marec 1939, garda už vedela svoje povinnosti, prevzala stráž a dbala nad poriadkom v obci.

V Zázrivej, 28. marca 1941.

Na stráž!

Okrúhle razítko

Miestne veliteľstvo Hlinkovej gardy

v Zázrivej

Ján Kološta

zástupca veliteľa v.[lastnou] r.[ukou]

Dokument č. 7

Miestne veliteľstvo HG v Dlhej nad Oravou.

V Dlhej n/Or. dňa 29. marca 1941

Číslo: 24/924

Vec: Kroniky – zaslanie

Kronika o marcových udalostiach v roku 1939 v Dlhej nad Oravou.

Marcové udalosti v roku 1939 prijali občania našej obce spokojne so zadosťučinením a radosťou. To ukázali tým, že na slávnostiach usporiadaných z príležitosti osamostatnenia Slovenska zúčastnili sa vo veľkou počte tak v kostole, ako aj v kultúrnej miestnosti, kde vypočuli s veľkou pozornosťou a nadšením prejavy svojich kultúrnych činiteľov, a síce predsedu m.[iestnej] o.[rganizácie] HSLS Jozefa Zastku, m.[iestneho] v.[eliteľa] HG Jozefa Bandošu a kultúrneho referenta SKM⁹⁶ Jána Domina.

V tejto dobe utvorila sa aj úradne HG, ktorá našej obci už v mesiaci novembri 1938 jestvovala s 15.členmi. Prvým veliteľom HG v Dlhej bol Jozef Bandoš. HG bola v marcových dňoch v roku 1939 v pohotovosti dňom a nocou na m.[iestnom] v.[eliteľstve] HG, a bola v strážnej službe aplikovaná pri mostoch, viaduktoch a v samotnej obci.

Pri nástupe HG na obranu vlasti na východe hlásil sa len jeden gardista dobrovoľne, menom Peter Novák, ktorý sa zúčastnil na bojoch okolo Michaloviec. Ostatní gardisti asi v počte 80 nastúpili pri všeobecnej mobilizácii. – V marcových dňoch v roku 1939 sa hlásili aj dvaja 16 roč.[ní] mladíci, menom Peter Ťapák st[a]r.[ší] a Peter Ťapák ml.[adší], ktorých ale ako veľmi mladých z kubínskych kasáreň do domu poslali.

Toto by bolo pozoruhodné z marcových udalostí v roku 1939 v Dlhej nad Oravou.

Na stráž!

Za miestny veliteľ HG

(nečitateľný podpis)

Dokument č. 8

Miestne veliteľstvo HG v Istebnom

28. marca 1941.

96 Slovenská katolícka mládež.

Číslo: 9/1941.

Vec: Priebeh marcových udalostí v roku

1939.

K Vášmu číslu: 76/1941. OVHG.

Okresnému veliteľstvu HG v Dolnom Kubíne.

Priebeh marcových udalostí v obci Istebné z roku 1939 bol nasledovný.

1. Dňa 10. marca vyhlásené bolo štátium gen.[erálom] Homolom. Četnícka stanica v Párnici vyslala na tunajšie miest.[ne] veliteľstvo četníkov, ktorí strhli úradnú tabuľu miestneho veliteľa a žiadali, aby im bol vydaný archív miestneho veliteľstva HG. Nakoľko vtedajší veliteľ Emil Kraus nebol práve doma, zastupoval ho jeho zástupca Ondrej Mišura, ktorý spisy bez vedomia veliteľa odoprel vydať a ani nevydal.

2. Dňa 12. marca vrátil sa z Bratislavy veliteľ, ktorý hneď zvolal gardistov, vysvetlil situáciu v Bratislave a súčasne postavenie slovenského národa. Po tomto bol spoločný odchod do kostola. 13. marec prišiel v napnutom očakávaní výsledkov zo zasadnutia snemu.

3. Dňa 14. marca vyhlásený bol samostatný Slovenský štát a z tej príležitosti boli slávnostné služby Božie a manifestácia celej obce v obecnom dome.

4./ Dňa 25. marca bola vyhlásená mobilizácia gardy na Východ. Istebnianski gardisti z dôsledku toho nastúpili u posádky v Dolnokubínskej, boli však dňa 26. marca prepustení a ponechaní v evidencii ako záloha.

Iné záznamy o marcových udalostiach sa nenachádzajú.

M. R. Na stráž!

Mišura v.[lastnou] r.[ukou] veliteľ

Odpis kroniky pre tun.[ajšie] veliteľstvo

Dokument č. 9

Miestne veliteľstvo HG v Jasenovej

Predmet: Marcové udalosti v r. 1939

Okresné veliteľstvo HG v Dolnom Kubíne

O udalostiach marcových z r. 1939 zdeľujem nasledovné:

Krátko po pol noci dňa 25. marca 1939 na výzvu z Dol.[ného] Kubína miestny veliteľ HG A. Staroň, nás pobudil, aby sme sa obliekli a okamžite nastúpili do kasárni v Dol.[nom] Kubíne. Išli sme šiesti a cestou

sme sa dozvedeli o čo ide, totiž, že zákerný nepriateľ napadol náš mladý štát. Všetci šiesti sme išli na Východ a okrem jedného zúčastnili sme sa i bojov. Doma miestny veliteľ poveril zastupovaním veliteľa O. Kleňa, št.[átneho] cestára. Správa o vpáde depresívne účinkovala na občanov, ale väčšinou nepodnietila k ochote byť pohotovým ísť brániť svoju vlasť. Našli sa aj takí, ktorí zazlievali gardistom, že idú dobrovoľne, keď nemuseli. Zlomyselné dušičky. Pozostali členovia gardy konali svoje povinnosti doma, nakoľko toho potreba vyžadovala. Zvláštnych udalostí v obci nebolo. Obyvateľstvo počas všetkých marcových udalostí sa chovalo pasívne. Víťania gardistov, ktorí sa vrátili všetci zdraví nebolo.

V Jasenovej 25. februára 1941.

Na stráž!

Ján Kutlík v.[lastnou] r.[ukou]

Miestny veliteľ HG

Dokument č. 10

M. R. Miestne vel.[iteľstvo] HG číslo 7

Vec podanie kroniky.

K Vášmu číslu 76/41

Miestne vel.[iteľstvo] HG v Kňažej podáva hlásenie OVHG v Dolnom Kubíne ohľadom spoľahlivých udalostí z marcových dní z roku 1939.

Tuná čo sme boli starí ľudáci a autonomisti stále sme sledovali celú situáciu, lebo sme tuná tiež neboli istí v každom človeku našej obce. Dolupodpisaní keď sme videli, ako sa všetko hýbe s bratom Trančom Šimonom, tak čo bol zvolený starý výbor Hlinkovej gardy videl som, že nestojí pevne na svojich nohách, tak to bolo vidieť, že sa niečomu chýli, nechcel sa nik ujať veliteľstva Hlinkovej gardy, videl som neistotu a ihneď som to prebral za pomoci predsedu miest.[nej] org.[anizácie] HSLŠ v Kňažej. A tak keď sme boli s bratom Trančom spolu tak sme boli istí, že nás v našej obci nik nepremôže, čo sme aj mali mnohých neprajníkov. A keď sa blížil 10. marec, prišli ku miest.[nemu] vel.[iteľovi] HG bývalí četníci a zobrali mu všetky spisy čo mal od OVHG. Nakoľko ako veliteľ som nechcel vydať a pýtal som sa ich, že či majú povolenie od HG a tí na mňa vystupovali a v mene Ministerstva Národnej Obrany som musel spisy vydať. Keď som videl čo je, hľadal som sekeru, ale boli v nohách. A týmto s bratom Trančom Šimonom sme zaťali päste

a slúbili sme, že beda by im bolo, ak by ešte raz ku nám prišli. A tak sme našu obec, čo má 80 numer presvedčili a premenili na spofahlivú. Kde keď treba bolo ísť na hranice, nastúpilo 28 členov, ale z nich šlo len na východ 10. Ale nik ani jeden žiadnu odmenu nedostal.

Na stráž.
M. R. Kňážež HG.
Miestny vel.[iteľ] HG ml.[adší] Baliga
v.[lastnou] r.[ukou]

Dokument č. 11

Miestne veliteľstvo HG v Porube.
Kronika z marcových dní 1939. HG
v Porube.

V ťažkých marcových dňoch roku 1939, keď naša vlasť bola zákerne napadnutá našim úhlavným nepriateľom Maďarom i gardisti našej dedinky sa zúčastnili činne na obrane východných hraníc našej vlasti.

Dňa 26. marca v noci, keď bola vyhlásená mobilizácia HG, bola naša dedinka vyburcovaná hlasom trúby, ktorá zvolávala miestnych gardistov k nástupu. Po polnoci o 1-ej hodine nastúpili gardisti. Nezvyklá to hodina k nástupu a predsa prišli všetci do jedného. Keď bolo gardistom oznámené, čo sa stalo a čo sa žiada od nich, s odhodlanosťou pod vedením miest.[neho] veliteľa

odobrali sa všetci do Dolného Kubína, kde bolo zhromaždište gardistov z celého okresu.

Bojov mohli sa zúčastniť len gardisti vojaci, takže niektorí gardisti nevojaci vracali sa sklamané domov. Z gardistov vojakov nechyboval z našej dedinky ani jeden.

Bojov na východe pri obrane hraníc zúčastnili sa títo gardisti:

1. Pavol Turcaj, miest.[ny] veliteľ,
2. Ondrej Dudáš, zást.[upca] miest.[neho] veliteľa,
3. Ján Ňáčik,
4. Jozef Sitár,
5. Ján Hanes,
6. Pavol Zahumenský,
7. Ondrej Manťo,
8. Pavol Benko.

Do poľa boli vykomandovaní naši gardisti len ku koncu, bola urobená dohoda medzi nami a Maďarmi, do boja činne sa zasiahli len ku koncu a po ukončení sporu šťastlivo sa vrátili domov.

Z gardistov vojakov – dobrovoľníkov celej Oravy bol utvorený pluk, v ktorom boli i naši gardisti z Poruby.

V Porube dňa 27. III. 1941.

Pavol Turcaj
v.[lastnou] r.[ukou]
Na stráž!
miest.[ny] veliteľ

Okrúhle razítko
Miestne veliteľstvo HG v Porube

Summary

Hectic March 1939 in Chronicles of the Hlinka's Guard

At the beginning of the year 1939 Slovak radicals loudly demanded to establish independent Slovak state. This was most intense especially from February 1939 and members of Hlinka's Guard (HG) were one of the most radical supporters of these demands. Its leaders took steps to separate from Czechs and did not hesitate to ask Adolf Hitler for support. Several members of central government considered this as dangerous and decided to stop efforts of Slovak radicals to create independent state. Alois Eliáš, the member of central government, created on February 12th, 1939 plan to eliminate radicalism in Slovakia had by force. During the night from March 9th to 10th, 1939 after culminating of disproportions between Slovak and Czech ministers started the so-called Coup of General Homola. The operation was relatively success from the military point of view. Soldiers and policemen occupied the most important town of Slovakia and replaced the government of Jozef Tiso. However, they were not able to restore order. Especially students and Hlinka's Guard organised big demonstrations. The chronicles of Hlinka's Guard were created to propagandistically show that Hlinka's Guards were during the „days of Slovak revolution“ leading force of the „fight“ that ended by creation of the Slovak state on March 14th, 1939. They were written in region Orava for the territorial headquarters of the Hlinka's Guard in Dolný Kubín. Presented materials are only a part of the chronicles as most of them were destroyed through bombing in the year 1945. Some were even destroyed after the war by members of Hlinka's Guard as they did not want to be imprisoned for their activities from the year 1939.

Strážca utečencov – Jozef Karolík a spol.

Mal devätnásť rokov, keď nastúpil do Zboru národnej bezpečnosti (ďalej ZNB), talent na jazyky a skúsenosť so životom v zahraničí. Čo nemal, bola povaha „bachara“. Osud ho však zavial do pracovného tábora v Jáchymove, kde stretol ľudí, ktorí mu pomohli rozpoznať komunistické zlo. On im však zásadne pomôcť nedokázal, pretože bol na opačnej strane barikády. Mohol sa len správať slušne k trestancom, ktorí v Jáchymove prežívali svoje malé osobné peklo a ich jedinou možnosťou a zároveň nádejou bol útek. Jozef Karolík.

Narodil sa 25. septembra 1930 v Kečkovicích, okres Svidník. Mal troch súrodencov. Otec Jozefa Karolíka bol robotník. V roku 1929 odišiel za prácou do Francúzska, kam za ním manželka, aj s malým Jozefom prišli v roku 1932. V Paríži J. Karolík navštevoval päť rokov obecnú školu. V roku 1942 sa odsťahovali späť na Slovensko do Vyšného Orlíku, kde chodil dva roky do slovenskej školy a ďalšie dva do ruskej meštianskej školy. V roku 1946 sa presťahovali do Malé Sitboře pri Mariánskych Láznach – tam navštevoval jednoročný kurz pri mestskej škole. Nakrátko sa zamestnal u svojho otca, ktorý začal podnikáť v poľnohospodárstve. Dňa 1. októbra 1949 nastúpil do základnej školy ZNB v Jeseníku na Morave, ktorú absolvoval s výborným prospechom. Od 1. apríla 1950 bol služobne pridelený k útvaru „JEŘÁB“¹ v Jáchymove.

Dňa 19. septembra 1951 podal strážmajster Miroslav Mlejnek² z veliteľstva Štátnej bezpečnosti Jáchymov z útvaru „JIZERA“ návrh na zatknutie mladšieho strážmajstra ZNB Jozefa Karolíka. Odôvodnil to nasledujúcimi zisteniami: dozorca Jozef Karolík sa pri výkone služby zoznámil s civilným zamestnancom Jáchymovských dolov Aloisem Řečinským, ktorý ho presvedčil, aby mu dodával informácie dôverného charakteru o ich pracovisku, ktoré mal Řečinský

nasledovne previesť cez hranice pre potreby cudzej zahraničnej služby. Okrem toho mal Jozef Karolík komunikovať s trestancami a umožňovať im písomný styk s ich rodinami. Tiež pomohol k úteku piatim trestancom zo šachty č. 14 v Hornom Slavkove dňa 25. augusta 1951.

Niekoľko dní po úteku trestancov zo šachty č. 14 bol v Prahe zadržaný prvý z päťice utečencov Oldřich Lauřím. Vo väzenskej nemocnici neskôr vypovedal, že im pri úteku pomáhal strážmajster Jozef Karolík. Svojmu kolegovi, ktorý mal službu na strážnej veži, mal údajne znefunkčniť samopal tým, že mu mal dať do zásobníka prvé dva náboje tak, aby sa pri streľbe hneď zasekli. Tým mali utečenci získať potrebný čas na prekonanie oplotenia.

Jozef Karolík bol zatknutý 19. septembra 1951, uväznený bol priamo v Jáchymove.

Výpoveď Aloisa Řečinského

S Jozefom Karolíkom sa Alois Řečinský, civilný zamestnanec tábora Horný Slavkov, v ktorom sa triedila uránová ruda, zoznámil v marci 1951: „S Karolíkem jsem zaváдел různé rozhovory o současných politických událostech v ČSR a v zahraničí. Při těchto rozhovorech jsem poznal, že Karolík nesouhlasí se současným zřízením v ČSR a když jsem mu také řekl o sobě, tento se mě svěřil, že byl ve Francii. Když jsem se ho ptal, proč přijel zpět do ČSR, když jiní lidé prchají odtud do zahraničí, odpověděl mě, že kdyby byl věděl jaké poměry zde v ČSR jsou, že by se byl nikdy zpět nevracel.“³ Samozrejme, keď sa Karolíkovci z Francúzska vrátili, bol Jozef ešte dieťa a nemal na toto rozhodnutie žiadny vplyv, z čoho možno predpokladať, že A. Řečinský neuviedol presnú citáciu, ale len výrok v zmysle Karolíkovho vyjadrenia. Ten vážne uvažoval, že keď mu skončí povinná doba služby v tábore,

Mgr. Vladimír Palko

(1981), absolvent histórie
FIF Trnavskej univerzity,
pracuje v ÚPN.

1 „JEŘÁB“ bol špeciálnym útvarom ZNB, ktorý zabezpečoval vonkajšiu ochranu Jáchymovského priestoru, transport väzňov na pracoviská, prenasledovanie utečencov a stráženie transportov uránovej rudy. Vnútornú ochranu zabezpečoval Zbor väzenskej stráže (ZVS). Podľa rôznych svedectiev sa príslušníci „JEŘÁBU“ snažili zasahovať aj do vnútorných záležitostí tábora rôznymi kontrolami. V roku 1951 bol Jáchymovský priestor vyňatý spod kontroly ZVS a jeho správu prevzalo ministerstvo národnej bezpečnosti, pod ktoré spadala aj „JEŘÁB“.

2 Mlejnek zhodou okolností s kolegom štábnym strážm. Zdeňkom Rampom Karolíka aj zatýkal.

3 Archiv Ministerstva vnitra Českej republiky (ďalej AMV ČR), V 2237 KV/1, protokol o výpovedi Aloisa Řečinského, s. 8.

požiada o prevelenie. Niet sa mu čo čudovať, situácia tisícok väzňov v Jáchymove bola extrémne zlá, vykonávali namáhavú prácu s vysokým rizikom zranenia za absolútne nevyhovujúcich podmienok, nedostatočne oblečení, hladní, v zime takmer bez kúrenia, vystavení rádioaktívnemu žiareniu a svojvôli strážcov.

V Řečinskeho výpovedi je ďalej uvedené, že s Karolíkom hovoril o jeho protištátnej činnosti a že sa pokúsil (Řečinský, pozn. V. P.) utiecť do zahraničia za sestrou, pri čom mu mala pomáhať istá Knapová, ktorá v čase spisovania výpovede už bola zatknutá.

Ďalej sa spolu rozprávali o správach západného rozhlasu, v ktorých odzneli mená niekoľkých príslušníkov Zboru národnej bezpečnosti, ktorí sa k väzňom správali násilne. Řečinský požiadal Karolíka, aby mu dal informácie aj o príslušníkoch z jeho útvaru a aj iné informácie z „jáchymovského priestoru“. Na to mu Karolík povedal, že aj on pozná pár príslušníkov ZNB, ktorí sa správajú k trestancom prehnane prísne, a že mu dá ich zoznam a tiež informácie o ich výzbroji. „Dále mě navrhoval (Karolík, pozn. V. P.), abychom přibrali do naší skupiny další osoby. Proto jsem mu odpověděl, že bychom mohli o této naší činnosti uvědomiti kontrolora Holuba, s čímž Karolík souhlasil.“⁴ Následne si dohodli schôdzku v Mariánských Lázních, ale tá sa neuskutočnila kvôli Karolíkovým služobným povinnostiam a Řečinskeho chorobe. V hrubých rysoch sa dohodli aj na prenášaní správ do zahraničia, kde chceli využiť Karolíkove povolenie na prístup do pohraničného pásma.

Jedna vec však boli plány a druhá skutočnosť – jediná dokázaná a priznaná informácia, ktorú Karolík Řečinskemu dal bola, že koncom mája 1951 sa v Jáchymove zvýšil počet príslušníkov ZNB na dvesto.

Útek trestancov zo šachty č. 14

Jozef Karolík bol okrem vlastizradnej činnosti obvinený z napomáhania k úteku päťici trestancov, a to Oldřichovi Lauřimovi, Oldřichovi Baraníkovi, Otovi Novákovi, Václavovi Novákovi a Milanovi Maciášikovi. Títo piati povrchoví zámočníci boli dobrí kamaráti Karla Kukala (viď časť „Útek druhej skupiny“), ktorý sa chcel zúčastniť úteku s nimi, ale nanešťastie pracoval v hlbine a nebolo

v silách ostatných ho dostať do ich pracovnej skupiny. Karel Kukul je autorom diela Deset křížů a v ňom spomína na Jozefa Karolíka takto: „Osobně jsem ho znal jen povrchně. (...) Samozřejmě ovládal francouzštinu a rád se tím občas blýskl. Byl to celkem hodný bachař, neotravoval, neřval, a když nebyl nikdy z jeho kolegů nablízku, rád se na povrchu u ohně bavil s mukly. Asi mu tak lépe utekla šichta. Občas z něho vypadla krabička cigaret, někde „zapomněl“ svačinu a nic bych za to nedal, že občas vynesl nebo přinesl moták. Nikdy jsem s ním nic neměl, a to, z čeho byl u soudu obviňován a za co byl odsouzen, je podle mého nesmysl.“⁵ V publikácii dal priestor na opísanie úteku Otovi Novákovi a Oldřichovi Baraníkovi. V ich verzii úteku nebola osoba J. Karolíka spomenutá vôbec, ani že by ho o nejakú pomoc žiadali. O. Novák spomína: „Naštěstí nepřestávalo pršet, byl to liják pomalu jako v tropech. Asi ve čtvrt na deset Baraník zhasl osvětlení a my jsme jeden po druhém vyběhli hlavní bránou, která byla od kompresorovny vzdálená necelých třicet metrů. Žádný strážný tam nebyl, přeběhli jsme silnici a pustili se dolů z kopce, porostlého lopuchy a jiným neřádstvem. Řítili jsme se do tmy do hlubky nějakých sto metrů. V té chvíli už se probudili strážní na věžích a vystřelili první rakety. Jenomže my jsme už měli značnou část svahu za sebou, takže nás nemohli vidět a zasáhnout střelbou.“⁶

Výpoveď mladšieho strážmajstra Michala Baditu, veliteľa eskorty z útvaru „JERÁB“ Novákovu výpoveď potvrdzuje. Spolu s ml. strážmajstrom Jozefom Juríčkom a Jozefom Karolíkom 25. augusta 1951 obsadili jednotlivé stanovištia, z ktorých strážili trestancov, pracujúcich na ťažnej veži: „O 21:00 hod. vyfáral na povrch potrestaný Novák, který na uvedeném pracovišti pracoval jako zámečnick. Jmenovaného jsem se otázal zda jsou již hotoví s prací na což mi odpověděl, že ano a jest ještě zapotřebí zapojiti pumpu aby nedošlo k zatopení šachty. Potrestaný Novák se odebral do dílny a za okamžik zhaslo světlo na celém objektu. Když na objektu zhaslo světlo volal jsem na potrestaného Baranina (Baranika, pozn. V. P.), který na tomto pracovišti pracoval jako elektrikář, aby zapnul světlo neb toto opravil, jmenovaného jsem se již nedovo-

4 Tamže, s. 9.

5 KUKAL, K.: *Deset křížů*. Rychnov nad Kněžnou 2003, s. 101.

6 Tamže, s. 55.

lal. *Když jsem se nemohl dovolati elektrické káře odvedl jsem ostatní potrestané kteří pracovali na povrchu do šachty kam museli slézt po řebříkách. V době když jsem odváděl potrestané k šachtě vystřelil ml. strážm. Jurečka světelnou raketu, po této jsem slyšel střelbu ze samopalu z věže č. 3 kde vykonával službu ml. strážm. Karolík.*⁷ Po odpálení dalších světelných rakiet začal střílať aj Juriček.

Dalším zdrojom informácií o uskutočnení útoku bol prvý zadržaný Oldřich Lauřim. Bol to už Lauřimov druhý pokus o útek, za prvý pokus bol potrestaný pobytom v korekcii. Druhý pokus plánoval spočiatku len s O. Baranikom. Podľa plánu mal vypnúť elektrické osvetlenie v šachte a okolí, následne využiť tmy a prebehnúť otvorenou bránou, ktorú strážil jeden príslušník ZNB. Dňa 23. júla 1951 chceli útek uskutočniť, ale keď vypli svetlá ukázalo sa, že noc bola príliš jasná. Preto neutiekli. Neunikli však pozornosti Otta Nováka a Václava Nováka, ktorí prišli na to, prečo Baraník vypol elektrinu a dohodli sa na spoločnom pláne útoku, pretože mali tiež naplánovaný útek, v ktorom im mal byť nápomocný príslušník ZNB s prezývkou „FRANCÚZ“ (jednalo sa o Jozefa Karolíka). Ten im mal údajne zaobstarať mapu, kompas a jedlo na cestu. Po dohodnutí spoločného útoku šiel Novák za Karolíkom a ten mu sľúbil, že „si vezme na druhý den službu na strážní věži která střeží vchod na pracoviště a nebude po nás stříletí“.⁸ Taktiež sľúbil, že manipuláciou s nábojmi v samopale zariadi zaseknutie zbrane príslušníka, ktorý bude na veži strážiacej východ, čo však podľa vlastnej výpovede nakoniec neurobil. Dokonca dostal príkaz hliadkovať na vzdialenejšej veži od vstupnej brány, na bližšej teda nakoniec hliadkoval príslušník ZNB Jozef Juriček s nepoškodeným samopalom. Trestanci sa nič netušiac o útek pokúsili, po vypnutí svetiel prebehli bránou a začali utekať smerom na Karlovy Vary. Oldřich Lauřim: „*Príslušník SNB jež střežil bránu, počal stříletí, když jsme byli z dostřelu asi 400 až 500m, z čehož jsme usoudili, že měl provedenou poruchu na samopalu.*“⁹ Lauřim sa neskôr od ostatných utečencov odpojil a šiel do Prahy k Jozefovi Vyskočilovi, s ktorým chcel utiecť z ČSR. Počas stretnutia však bol zatknutý. Jeho výpoveď označil

z celého procesu Karel Kukul za najzaujímavejšiu, pretože sa vôbec medzi obžalovanými nenachádzal: „*Později se to vysvětlilo: On to byl, který se zmínil o Karolíkovi. To bylo sousto! Z vděku ho estébáci pustili na svobodu a on se jim upsal. Pak ho dokonce vysadili za hranice...*“¹⁰

K rekonštrukcii útoku prispel aj príslušník ZNB Jozef Juriček: „*... asi kolem 21:00 hod. zhasla světla na objektě při čemž jsem viděl, že na ostatních objektech světla svítí rychle jsem otevřel okno u strážní věže a vypálil jsem raketu směrem nad plot. Potom jsem ještě vypálil několik raketových nábojů směrem nad objekt a když jsem všechny náboje vystřelil střílel jsem ze samopalu mezi oplocení, jelikož jsem byl na straně kde se nachází les a myslel jsem, že v případě útěku potřestaní budom utíkat tímto směrem. K tomuto ještě podotýkám, že můj samopal byl v naprostém pořádku když jsem začal střílet a po vystřelení asi 15 nábojů zpřičil se mi náboj v nábojové komoře což se mi po chvíli podařilo opravit a pak nadále jsem střílel ze samopalu dále aniž by nastala jakákoliv porucha. Také z věže kde byl ml. strážm. Karolík slyšel jsem střelbu ale kam jmenovaný střílel nemohu udati.*“¹¹ Vystrelenie rakety a raketových nábojov zrejme zabralo Juričkovi viac času a Jozef Karolík pravdepodobne striedal do vzduchu po vystrelení Juričkových rakiet. Pri úteku trestancom pomohlo najmä vypnutie svetiel a hustý dážď, ktoré znemožnili okamžitú reakciu strážneho Jurička, ktorý si musel najprv osvetliť okolie. Napriek tomu trestancov ani nezbadal, len striedal podľa predpokladaného smeru útoku.

Hranicu sa podarilo prekročiť Milanovi Maciášikovi a Oldřichovi Baranikovi – ten sa v nákladnom vlaku, zahrabaný v uhlí, dostal do Viedne, odkiaľ pokračoval do Mnichova, Düsseldorfu, Hamburgu a 10. januára 1952 jeho cesta skončila v kanadskom Halifaxe.

Výpoveď Jozefa Karolíka

Jozef Karolík vo svojej výpovedi priznal kontakt s Aloisom Řečinským.

V dobe, keď ešte J. Karolík slúžil v šachte „BARBORA“, zoznámil sa s trestancom Fedorom Stárkom, ktorý bol bývalým dôstojníkom Štátnej bezpečnosti, a bývalým továrnikom Horákom. Továrnik Horák ho žiadal, aby mu

7 A MV ČR, V 2237 KV/1, protokol o výpovedi Michala Badidu, s. 12.

8 A MV ČR, V 2237 KV/1, protokol o výpovedi Oldřicha Lauřima, s. 15.

9 Tamže, s. 16.

10 KUKAL, K: *Deset Křížů*, s. 107.

11 A MV ČR, V 2237 KV/2, s. 29.

pomohol utiecť, aj mu sľuboval peniaze, ale Karolík to odmietol. Fedorovi Stárkovi umožnil písomný kontakt s rodinou (nechal Stárka napísať list a na obálku napísal svoju vlastnú adresu, na ktorú potom rodina mohla posieľať odpovede) a z peňazí, ktoré posielala Stárkova manželka, mu kupoval cigarety. Ďalším trestancom, ktorému Jozef Karolík pomáhal, bol Jozef Křivánek. Tomu kupoval cigarety za peniaze, ktoré mu donášala jeho manželka.

Milan Maciášik požadoval od Jozefa Karolíka aj nejaký uspávací prášok, ktorý by pred útekem nasypal strážnym do kávy alebo do čaju.

Jozef Karolík: „Přesto, že jsem Maciášikovi neopatřil slíbený prášek a dalšímu potrestanému Václavu Novákovi jsem nedonesl slíbenou mapu a kompas, těmto jsem řekl, že jest vše připraveno a zajištěno. (...) Jsem si vědom, že tím jsem ujistil potrestané naprostou bezpečností při jejich útěku a tak jim poskytl velkou morální posilu, na základě čehož skutečně útek provedli. Dodávám, že ve skutečnosti jsem však poruchu na samopalu druhého příslušníka SNB nezpůsobil, avšak potrestaným jsem o tom úmyslně neřekl, abych je od úmyslu uprchnouti neodradil.“¹² Jozef Karolík veľa riskoval, keď sa vôbec s trestancami o úteku rozprával a sľúbil im pomoc. Na druhú stranu je zrejmé, že ich vystavil oveľa väčšiemu riziku, keď im neoznámil, že neurobil to, čo im sľúbil.

Ďalej bol Jozef Karolík vypočúvaný kvôli svojim kontaktom s trestancom Vladislavom Roubalom (viď časť „Útek druhej skupiny“). Viedli dialógy o nemožnosti štátneho zriadenia v ČSR, a keďže Roubal ako scestovaný bývalý úradník ministerstva zahraničných vecí a diplomat ovládal cudzie reči, rozprávali sa po francúzsky. Roubal mu navrhoval spoločný útek do zahraničia, ale Karolík to odmietol. Neskôr Roubala premiestnili na inú smenu a ich kontakt sa prerušil.

Jozefa Karolíka žiadalo o pomoc pri úteku niekoľko trestancov – okrem skupiny okolo Oldřicha Lauřima a Roubala to boli aj Vladimír Křivánek, istý Smetana zo šachty č. 14 a skupina okolo trestanca Jozefa Tykvarta – ten ho dokonca žiadal, aby sa nechal dob-

rovoľne odzbrojiť, aby mohli jeho zbrane použiť pri úteku. Karolík všetky tieto iniciatívy odmietol, v prípade Tykvartovej skupiny sa dokonca obával napadnutia z ich strany, keď im povedal nie. Na otázku vyšetrovateľa, prečo to nenahlásil, Karolík odpovedal: „Nechtěl jsem potrestaným zamezit v útěku, který chtěli provést za každou cenu a to i za cenu boje s příslušníky SNB a protože jsem im věřil, že jsou neprávem odsouzeni a obětí dnešního zřízení v ČSR se kterým jsem taky nesouhlasil. Jelikož jsem však věděl, že by odpovědnost za jejich útek spadala na mne, jako velitele eskorty žádal jsem je, aby přepadli příslušníky SNB na jiné směně.“¹³ Úmysel prevedenia úteku „za každú cenu, aj za cenu boja s príslušníkmi ZNB“ sa nezhoduje s tvrdením Karla Kukala: „Střílení rozhodně nebylo v plánu a vůbec nebylo žádoucí.“¹⁴

Metódy získavania informácií Štátnou bezpečnosťou

Jednou z najúčinnějších metód získavania informácií od väzňov bolo nasadzovanie agentov (spolupracovníkov ŠtB) do cieľ obžalovaných: „patřili k vyšetřovacím útvarům, jejich pracovníci je řídili a také jim dávali úkoly. Sledovali reakci vyšetřovaného na výsledcích, zaváděli s ním rozhovory na téma, které určil vyšetřovatel, získávali či „vytahovali“ z něho údaje o jeho činnosti, zpracovávali ho a přemlouvali k „dobrovolnému doznání“. (...) Z „dobrovolných agentů“ pocházeli také tzv. univerzální svědkové, používaní v různých politických procesech. Po propuštění z výkonu trestu byli převáděni do stejné role k operativním útvarům Státní bezpečnosti.“¹⁵

Dňa 23. októbra 1951 bol ku Karolíkovi pridelený na celú väzeň – agent, ktorý bol slovenskej národnosti. Všetky jeho poznatky boli zhrnuté v „Zázname č. 1“ z 29. októbra 1951. Jozef Karolík bol spočiatku opatrný, ale netrvalo dlho a pustil sa so spoluväzňom do debaty. Ten predstieral, že ho zatkli za neoprávnený prechod hraníc smerom do ČSR. V zázname sa uvádza, že Jozef Karolík bol priaznivcom samostatnej Slovenskej republiky a túžil po jej obnovení. Po niekoľ-

12 A MV ČR, V 2237 KV/1, protokol o výpovedi Jozefa Karolíka, s. 23.

13 Tamže, s. 26.

14 KUKAL, K.: *Deset Křížů*, s. 70.

15 KAPLAN, K.: *Nebezpečná bezpečnost*. Brno, 1999, s. 76–77.

kých otázkach a objavení, že Karolík je gréckokatolík, začal obhajovať gréckokatolíkov proti Rímu, čím si Jozefa Karolíka úplne získal a načal chúlостivejšiu tému – tému pašovania uránovej rudy do zahraničia a otázku peňazí za ňu, v ktorej bol zainteresovaný aj Karolík: „Potom na podklade toho, že Karolík prohlásil, že dávali čistou smolku a vy cítil jsem že on nedostával žádné peníze, nadhodil jsem mu ironickým způsobem poznámku, že jeho společníci, aniž bych věděl, zda nějaké společníky má, „že jej musí brát u huby“. Na což mi Karolík řekl, že „oni mají peněz dost, všechno zařízení a že jest to možné, že jest to takovým způsobem prováděno. Potom prohlásil: „že to nevdá a dostane to všechno naráz.“¹⁶ Uránovú rudu kradol A. Řečinský, ktorý ju odovzdával „agentovi“, ktorý si pre ňu chodil v dobe, keď tam nebola závodná stráž. Karolík sa s agentom stretol len raz. Ten ho inštruoval, že má pokračovať v začatej (bližšie nešpecifikovanej) práci tak, ako doposiaľ.¹⁷

Nasadený agent postupne menil témy rozhovoru, Jozefa Karolíka najviac zaujímali možnosti prechodu hraníc, či bol pri nich ozbrojený, čo prenášal a či by aj preňho nemohol niečo preniesť, keď ho pustia (agent ho podľa daných inštrukcií presvedčil, že proti nemu Štátna bezpečnosť nič nemá, preto ho budú musieť skoro pustiť). Získal uňho takú dôveru, že mu rozprával, ako jeho otec načierno predával textil v Čechách po skončení okupácie a ako nesúhlasil s tým, aby šiel k ZNB. Karolík sám zistil svoj omyl, keď ho neprijali na ministerstvo vnútra ako tlmočníka, ale bol preložený do Horného Slavkova ako strážca trestancov. „Když přišel do Slavkova, přišel k názoru, že všechno to co se učil jest samá lež a týráni lidstva. Proto se rozhodl pracovat pro svobodu všech lidí.“¹⁸

Jozef Karolík provokatérovi prezradil aj to, že Fedorovi Stárkovi odovzdal aj súpis príslušníkov ZNB, ktorí ich strážili a ich charakteristiky. Zdôveril sa mu aj s tým, že istému

Růžičkovi, který nemohol utiecť s Lauřimovou skupinou, umožnil útek tak, že po ňom nestrieľal, keď druhému príslušníkovi ZNB hodil tento banický oblek do cesty ako prekážku a utiekol.

„Dalším případem Karolíka bylo to, že pověřil potrestaného výše uvedeného Smetanu zorganizovaním větší skupiny a sice hodlal osvoboditi bývalé hockeyisty z čsl. národního mužstva, kteří pracovali na různých pracovištích, a úkolem Smetany bylo tyto dostati na jedno pracoviště. Dle prohlášení Karolíka Smetana tento úkol splnil. Plán k tomuto útěku /první/ byl ten, že za noční směny zavolá Karolík jako velitel eskorty strážného do zámečnické dílny, kde jej ostatní trestanci odzbrojí, čímž získají jeden samopal a jednu pistoli a tímto způsobem takto odzbrojiti i ostatní strážné. Tyto svázati a spustiti je klecí do poloviny šachty a tamto je nechati viset, čímž by získali patřičný čas. Potom hodlali zavolati po předem provedené poruše na elektrickém vedení poruchový vůz, zmocniti se jej a na tomto odjeti co možno nejdále z ohroženého okruhu.“¹⁹ V prípade, že by sa k úteku s nimi pripojilo viac ľudí, navrhoval J. Karolík prepadnúť zbrojnicu, vyzbrojiť dostatočný počet utečencov, ostatných vypustiť a spôsobiť čo najväčší zmätok. J. Karolík však bol zatknutý tri dni pred údajným chystaným útekom.²⁰

„Záznam č. 2“ pochádza z 13. novembra 1952. Nasadený agent v ňom rozoberá kontakty Jozefa Karolíka s ďalšími trestancami a vojakom Miroslavom Červákom, pre ktorého mal J. Karolík zbierať informácie vojenského charakteru, pričom vedúci predajne, v ktorej bol Červák pred nástupom vojenskej služby zamestnaný, mal údajne spojenie so zahraničím.

Karel Kukal sa o nasadení agenta ku Karolíkovi dozvedel od Vladimíra Křivánka vo väznici Lužina v Jáchymove, keď sa s ním rozprával cez svetlík vedúci do jeho cely: „Kromě jiného jsem se od něj dozvěděl, že

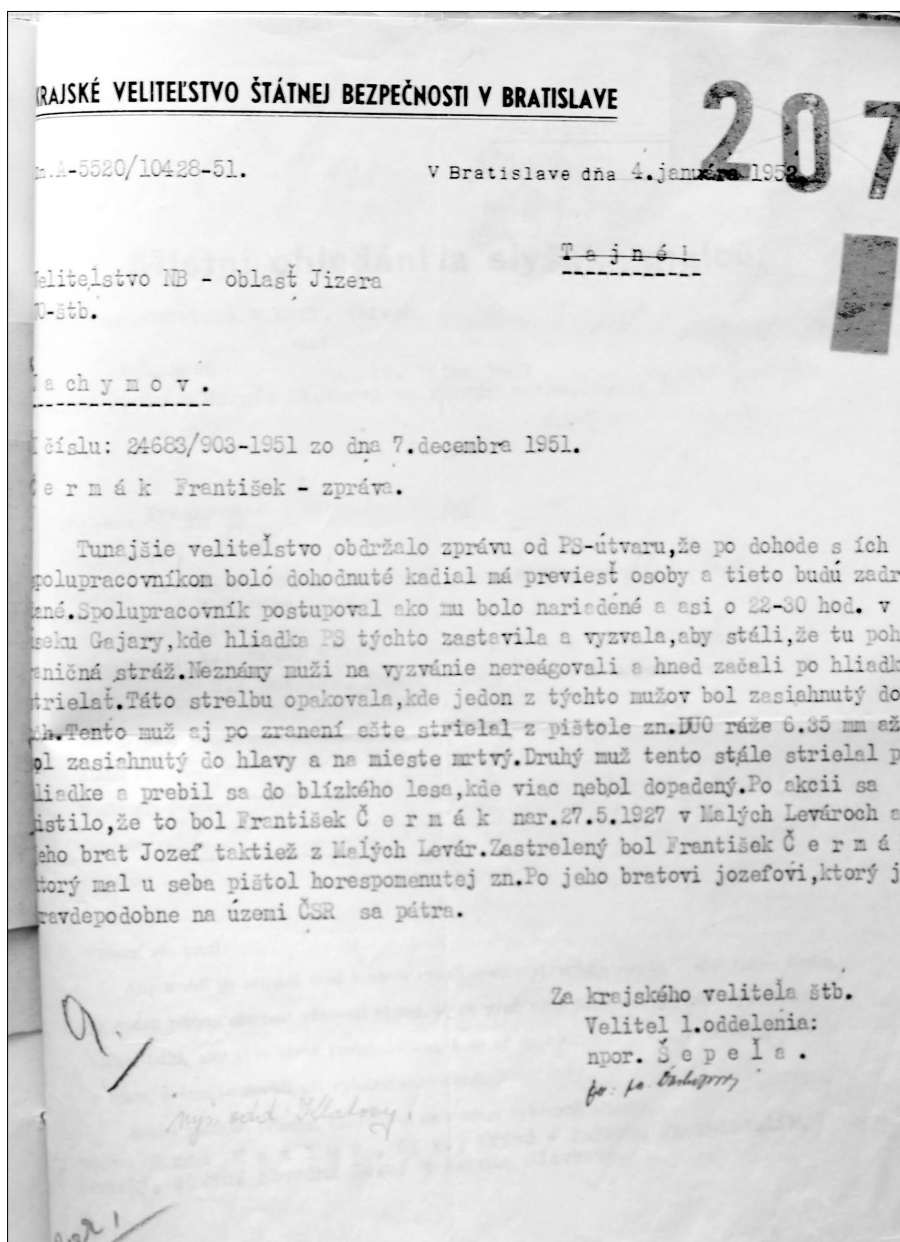
16 A MV ČR, V 2237 KV/2, Záznam č. 1, s. 36.

17 Spojitosť J. Karolíka s vynášaním rudy potvrdil Vladimír Křivánek, viď časť „Trestné oznámenie“.

18 A MV ČR, V 2237 KV/2, Záznam č. 1, s. 37.

19 Tamže, s. 41.

20 Zatknutie Československej hokejovej reprezentácie 13. 3. 1950, majstrov sveta z roku 1949 zo Stockholmu, bolo jedným z vrcholov arogancie a paranojke komunistickej moci. Kvôli obavám z možnej emigrácie celého mužstva bol ich odlet na MS v Londýne zrušený pod zámenkou neudelenia vstupných víz pre rozhlasových komentátorov. Tento krok bol reakciou na ponuky emigrácie pre celú reprezentáciu zo zahraničia, tiež už uskutočnenú emigráciu viacerých československých reprezentantov a najmä príležitosťou, ako si vynútiť poslušnosť ostatných športovcov. Jedenásť hokejistov bolo v procese Modrý a spol. odsúdených za špiónáž, velezradu, poburovanie proti republike, hanobenie člena vlády a prezidenta spolu na 77 rokov väzenia. V odvolacom konaní hokejistov figuroval, tak ako aj v prípade Karolíka a spol., sudca Dr. Michal. Trest si odpracovali v táborech Jáchymov a Vojna u Příbrami.

Správa o pokuse
o nelegálne prekračenie
štátnej hranice bratmi
Čermákovcami.
Zdroj: Archív MV ČR.

v Klatovech nasadili Karolíkovi do cely konfidenta, on ale lest neprehlédl, vyli si srdce a prý si dost uškodil.²¹

Útek druhej skupiny zo šachty č. 14

Jiří Levínsky pracoval v trestaneckom tábore Jáchymov na šachte č. 14 ako prevádzkový elektrikár. Počas dolovania trestancov v bani zostával na povrchu ako súčasť obsluhy ťažobnej kliecky (výfahu) v uzamknutej miestnosti. Podľa jeho výpovede sa útek skupiny jedenástich trestancov (Miroslav Hasil, Jan Úlehla, Ferdinand Compl, Ladislav

Pišek, Karel Kuka, Boris Volek, Zdeněk Štich, Jan Trn, Vladislav Roubal, František Petrů a František Čermák) odohral 15. októbra 1951 po 01:00 hod. (takmer mesiac po zatknutí Jozefa Karolíka) v noci, po tom ako sa traja z nich (J. Trn, M. Hasil, J. Úlehla) vrátili zo šachty pod zámienkou, že sa pokazilo čerpadlo a treba ho opraviť. Následne odišli s veliteľom eskorty Karlom Landom smerom do dielne, v ktorej chceli údajnú poruchu odstrániť. V dielni sa na Landu vrhli, jeden mu chytil ruku, ostatní dvaja mu hodili na hlavu pracovný overal, zvalili ho na zem a omráčili ho úderom do hlavy ukoristeným samopalom. Karel Landa nestihol použiť zbraň. Hluk prilákal príslušníka ZNB Jana Guckého, ktorý si ale nechal samopal zavesený na chrbte. Jan Úlehla ho vyzval, aby dal ruky hore: „Gucký – sebevrah – nepochopil, že v takových chvíľach je podobný povel myšlien smrteľne vážne, a pokusil se strhnout zbraň ze zad. Úlehla ovšem nezaváhal, byl rychlejší a vystřelil.“²²

Jiří Levínsky s civilnou obsluhou kliecky Kociánom začuli strelbu. Kocián hneď uhádol, o čo ide, Levínsky tomu nechcel veriť: „a mezitím co jsme o tom mluvili, přistoupil k oknu vrátkovny potrestaný Compl a mířil na nás pistolí. Vyzval nás, abychom si oba stoupli do kouta a dali ruce vzhůru. Z obavy, aby proti nám nepoužil zbraně, jsme jeho výzvy uposlechli. Ptal jsem se jej, co dělá za blbosti, načež mi řekl, abych držel hubu a za ním stojícího potrestaného, jehož jménem neznám se ptal zda – li nejsem „bonzák“ což znamená, zdaj sem někdy na potrestané něco hlásil příslušníkům SNB. Jakou odpověď dostal, jsem však nezaslechl. Potom Compl chtěl vypáčit dveře do vrátkovny, což se mu podařilo jen částečně a pak šel znovu k oknu a dal vrátkáři Kociánovi rozkaz, aby uvedl pomocí „vrátku“ těžní klec do pohybu.“²³

21 KUKAL, K.: *Deset Křížů*, s. 105.

22 Tamže, s. 69.

23 A MV ČR, V 2237 KV/2, výpověď Jiřího Levínskeho na Veliteľstvi NB v Jáchymove z 8. 11. 1951, s. 48.

Tretieho strážcu, strážmajstra Zdenka Duška zastihli tiež nepripraveného, ale nekládol žiadny odpor a na výzvu „ruky hore“ reagoval poslušne.

Ferdinand Compl potom prinútil Levínskeho, aby spustil klietku späť dolu aj s príslušníkmi ZNB (Landa, Zdeněk Dušek, zranený príslušník ml. strážm. Jan Gucký) a Kociánom. F. Compl sa opýtal Levínskeho, či utečie s nimi. V napätej situácii Levínsky podľa svojej výpovede „nedokázal odmietnuť“, spolu s jedenástimi trestancami preliezol oplotenie a utekal s nimi k lesu. V lese Levínsky úmyselne stratil čiapku a s výhovorkou, že by mohla byť indíciou pre pátracie zložky sa od skupiny odpojil ju „hľadať“. Ostatní utečenci ho čakali, čím stratili drahocenný čas, pretože Levínsky sa vrátil späť do tábora. Po príchode na pracovisko spustil klietku do šachty: „Po té jsem viděl, že nouzovým východem leze ze šachty důlní dozorce (dozorca Zdeněk Rys, pozn. V. P.), jehož jméno neznám. Ptal jsem se jej, co je s příslušníky SNB, kteří prováděli eskortu. Důlní dozorce mi řekl, že jeden z nich vylezl na povrch malou chvíli před ním (príslušník ZNB Karel Landa, pozn. V. P.), druhí dva, že jsou dole, jeden z nich je raněn a když on odcházel, že právě omdlel. (...) Zatím jsem vytáhl na povrch vrátkaře Kociána a chtěl jsem, aby pomohl vyvést na povrch zraněného příslušníka SNB. Jelikož však byl značně nervově otřesen vyměnili jsme se u vrátku a do hlubiny jsem sfáral sám a společně s druhým příslušníkem SNB jsem vyvezl zraněného na povrch, kde jsme jej umístili v kanceláři důlního, kde krátce na to svému zranění podlehl.“²⁴

Počas úteku trestanci kládli ozbrojený odpor príslušníkom ZNB a príslušníkom československej armády: „Při tomto jejich násilném odporu byli těžce zraněni další dva příslušníci a pět trestanců bylo zastřeleno (Jan Úlehla, Ferdinand Compl, Vladislav Roubal, Jan Trn a František Petrů – pozn. V. P.). Tak bylo díky nadšení a obětavosti příslušníků Sboru a armády zabráněno těmto vyvrhelům lidské společnosti v páchání dalších připravovaných protistátních činů.“²⁵

Príbeh druhého úteku zo šachty č. 14 prinieslo aj internetové vydanie Lidových novin: „Na poslední chvíli připustili, aby se k nim neplánovaně připojil elektrikář Vladimír (chybne uvedené, správne sa volal Jiří,

pozn. V. P.) Levínský. Brzy se ukázalo, že to byla jejich první vážná chyba. Levínský předstíral, že při útěku ztratil čepici, a vrátil se pro ni, prý proto, aby pronásledovatelé nepoznali, kudy vězňové utíkají. Zatímco na něj ostatní čekali, Levínský osvobodil bachaře uvězněné v šachtě. Až když zjistili, že na Levínského čekají marně, vydali se na další cestu. Po nočním pochodu se skryli v zalesněném svahu poblíž Stanovic. Doufali, že v úkrytu přečkají den, ale kolem poledne je objevil jeden z pronásledovatelů. V okolí vsi se rozpoutala přestřelka mezi těmi prchajícími, kteří byli ozbrojeni, a příslušníky zvláštního oddílu SNB Jeřáb určeného k ostraze jáchymovských lágrů. (...) Karla Kukala zasáhla kulka do kolene. (...) Samotnému Zdeňku Štichovi se podařilo proniknout do vesnické hasičské zbrojnice, odkud se pokusil uniknout v hasičské uniformě. Pronásledovatelé jej ale v jedné z vesnických chalup objevili. Postřelený Kuka se marně pokoušel se v bezvýchodné situaci oběsit, ale vybral si údajně příliš slabou větev.“²⁶

Miroslav Hasil bol 27. novembra 1951 vypátraný hliadkou ZNB v Dolných Rojanoviciach v okrese Hodonín, proti ktorým sa bránil zbraňou, bol zranený a v hlásení je uvedené, že následne spáchal samovraždu. Zápis z 9. decembra 1951 túto verziu potvrdzuje. Po tom, ako ho na zábave v Dolných Rojanoviciach spoznali jeho známi (Vladimír Komosný, Josef Turek a František Bláha) odišli ho udať na strážnicu ZNB. Mladší strážmajstri Janáček, Foerster odišli preveriť udanie k hostincu. Janáček si požičal civilný zimník, ktorý si obliekol cez uniformu a vošiel do hostinca, kde si obzrel a zapamätal Hasila, ktorého mu jeden z udávajúcich (F. Bláha) označil cez okno: „Pak ml. strážm. Foerster zaujal místo v přití u východu z hostince a s připraveným samopalem zajišťoval ml. strážm. Janáčka, který měl provádět perlustraci. Asi během 15 minut z hostince vycházeli poslední lidé a mezi posledními vyšel i Hasil, který nesl v levé ruce malý cestovní kufr a v pravé držel pistoli 6, 35 mm. Ml. strážm Janáček oblečen již ve stejno-kroji vyzval Hasila, aby se legitimoval. Hasil na tuto výzvu se otázal: „Co?“ Pak mrštil cestovním kufríkem ml. str. Janáčkoví pod nohy, udělal několik skoků směrem od něho a zvedl pravou ruku s pistolí. V tomto

24 Tamže, s. 49.

25 A MV ČR, V 2237 KV/2, Trestné oznámenie proti J. Karolíkovi a spol. z 11. 1. 1952, s. 136.

26 Muž, který nebyl. Dostupné na www.lidovky.cz/ln_bezpravni.asp?c=A061107_134524_ln_bezpravni_fho.

okamžiku ml. strážm. Foerster použil samopal a vystřelil na Hasila dávku 6 ran.“ Hasil klesol na zem a pištoľ mu vypadla na zem. Foerster následne „odebral pistoli ze země a dal ji ml. str. Janáčkovi. Poněvadž Hasil nejevil známky života, nařídil ml. strážm. Janáček ml. strážm. Foersterovi, aby zůstal u mrtvolky a sám odešel hlásit případ OVVB Hodonín. Ml. strážm. Foerster zůstal u Hasila a svítil si na něho svítilnou. Asi za 5 minut po odchodu ml. strážm. Janáčka se Hasil probral, svinul se do klubka a vystřelil 2 rány neznámým směrem a ránu do vzduchu. Po tomto ml. strážm. Foerster vytrhl Hasilovi pistoli z ruky / Parabelu / a za několik okamžiků skončil.“²⁷ Miroslav Hasil mal pri sebe dve pištoly, 6,35 mm „Duo“ a 9 mm „Parabellum“, pôvodne mal pri sebe aj československý samopal vzor 49, ktorý sa neskôr našiel u Václava Kožíška z Jarova, ktorý Hasila načas ukryl. Poslednú ranu, ktorá údajne mala ísť „do vzduchu“, si Hasil vpálil do úst. Našli u neho falošný občiansky preukaz na meno Václav Mertl. Bol sfalšovaný tak, že do pravého preukazu Václava Mertla bola vlepená fotka M. Hasila.

František Čermák bol zastrelený 30. októbra 1951 hliadkou Pohraničnej stráže pri pokuse o prekročenie hraníc s Rakúskom pri Gajaroch.

Trestné oznámenie, profily obžalovaných trestancov

Trestné oznámenie bolo vypracované dňa 11. januára 1952 poručikom Šmejkalom z veliteľstva Národnej bezpečnosti v Jáchymove, oddelenia Štátnej bezpečnosti a podané Štátnej prokuratúre v Prahe. Obvinených bolo dvanásť: Jozef Karolík, Boris Volek, Ladislav Plšek, Zdeněk Štich, Karel Kukul, Vladimír Křivánek, František Kubát, Josef Tykvart, Věkoslav Subotič, Václav Novák, Otto Matějka, Otakar Novák a Stanislav Pech.

Obžalovaní boli z trestných činov velezrady, spolčenia sa k vražde a ďalších trestných činov.

Boris Volek bol z preživších trestancov najväčšou mierou zapojený do príprav a realizácie útoku. Okrem toho, že súhlasil s pokusom o útek za každú cenu: „Souhlasil s tím, aby z některých členů této skupiny byla vytvořena teroristická a ilegální skupina a sám chtěl ilegálně uprchnout

do západního Německa kde by se znovu aktivně zapojil do služeb nepřátel lidové demokratického zřízení a těmto vyzradil všechny údaje o jáchymovském prostoru, které za dobu svého zařazení získal, ačkoli si byl vědom, že nikdy a nikomu nesmí nic z takto získaných poznatků vyzraditi a v tomto smyslu podepsal také místopřísežné prohlášení.“²⁸ Tiež sa priznal, že kým ho nepreradili na druhé pracovisko, pokúšal sa spolu s Karlom Kukulom a Josefom Tykvartom prekopať v bani chodbu, ktorou by mohli utiecť.

Tak isto bol na tom aj trestanec Ladislav Plšek, ktorého nezastreliť, lebo sa dobrovoľne prihlásil hliadke Československej armády, ktorá prenasledovala utečencov. Obvinili ho zo spolčenia sa so zločincami z dôvodu útoku, z aktívnej prípravy a realizácie samotného útoku – prehováral Matejku, ktorý bol miestny a poznal terén, aby ušiel s nimi. Ten sa vzpíeral a odmietal sa úteku zúčastniť. Aby sa mohol úteku zúčastniť, musel sa na pracovnú smenu dostať pod cudzím menom, resp. si ju zameniť s iným trestancom: „Jest tudíž zřejmé, že obviněný Plšek byl již předem informován o tom, co se při této směně stane (...) Trestanci, kteří útek organizovali věděli, že se mohou na Plška v každém směru spolehnouti a proto jej také do útěku zapojili. Obviněný Plšek jejich důvěru nezklamal a aktivně se potom zúčastnil odzbrojování příslušníků SNB na pracovišti tím, že odzbrojil ml. strážm. Duška a pomáhal spustiti do hlubiny dolu smrtelně zraněného ml. strážm. Guckého, který byl spuštěn, aniž by mu byla poskytnuta alespoň první pomoc.“²⁹ Ladislav Plšek počas vyšetrovania popieral všetky obvinenia vznášané proti nemu – vyšetrovateľom sa nepodarilo z neho vytĺcť priznanie. Pôvodne bol odsúdený za velezradu a špiónaž na trest odňatia slobody na trinásť rokov.

Doteraz žijúci utečenec Zdeněk Štich podľa slov prokurátora „nemohl být pro náhlé onemocnění vylechnut a zatím není vůbec schopen výslechu.(...) Při přestřelce mezi příslušníky SNB a trestanci byl obviněný Štich zraněn a po nervovém vyčerpání se zhroutil“.³⁰ Proti Štichovi nebolo vznesené žiadne obvinenie, dodnes si z doby pred prepustením z väzenskej nemocnice v Plzni Na Borech nič nepamätá. Po tom, ako ho chytili, bol pri výsluchoch

27 A MV ČR, V 2237 KV/2, Správa o usmrtění Miroslava Hasila z 9. 12. 1951, s. 219.

28 A MV ČR, V 2237 KV/2, Trestné oznámenie proti J. Karolíkovi a spol. z 11. 1. 1952, s. 142.

29 Tamže, s. 144.

30 Tamže.

brutálně mučený. Dňa 8. júla 1953 bol prepustený do domáceho liečenia: „Když mě rodiče směli poprvé navštívit, přinesli mě dva muklové na nosítkách. Ležel jsem bez hnutí jako ochrnutý a zíral do stropu. Polykal jsem jen tekutou stravu, moč mi odtékala do bažanta a stolici ze mne prý jednou týdně vyšťourávali. Vůbec jsem o sobě nevěděl. Nic ze svého dosavadního života jsem si nepamatoval. Byl jsem dýchající mrtvola. Dozorci o mě típali cigarety.“³¹

Utečenec Karel Kukul bol pôvodne odsúdený za šírenie protištatných letákov a združovanie sa proti štátu na trest odňatia slobody na dobu sedem rokov. Patril ku skupine študentov, ktorí pripravovali protikomunistické akcie a vydávali časopis „Za Svobodu“ – dostali sa pod drobnohľad Štátnej bezpečnosti pri vyšetrovaní prípadu Miloslava Choca a spol.³²

Vladimír Křivánek, pôvodne odsúdený za velezradu a šírenie protištatných letákov, sa útoku nezúčastnil, ale podľa slov prokurátora s ním pôvodne súhlasil a pomáhal s prípravami naň. Z úryvku jeho listu, ktorý poslal K. Kukulovi z Kanady, sa dozvedáme viac o činnosti Jozefa Karolíka: „...bylo by slušné věnovat v úctě vzpomínku Jožkovi Karolíkovi – Francouzovi, se kterým jsem byl, jak víš, v dobrém styku a který dělal velké služby a cenných informací po kanále, který jsme měli s CIC a CIA. Mluvil o skupině esenbáků, která chtěla spoustu vězňů převést přes hranice. Byl zatčen ještě před vaším útekem a mám silný dojem, že ho položil Lauřim. Při zatlokání Jožky jsem dostával zabrat a nakonec na mě jeden z té skupiny dobráků zařval: „Ty svině, toho (J. Karolíka, pozn. V. P.) jsme tu měli čtrnáct dní před útekem ze Čtrnáctky a byla to tvrdá práce, než se nervově zhroutil a mluvil.“³³

Trestanec František Kubát bol odsúdený na jedenásť rokov za velezradu. Pri útoku (bol to už jeho druhý pokus o útek) mal pomáhať podľa ostatných trestancov odzbrojovať príslušníkov ZNB, čo ale on vo svojej

- 23 -

Ostatní obvinění se nevyjadřují.

Obviněný Josef Karolík:

Udává generalia jako na č.l.324, k věci samé pak udává jako na č.l. 4-12,23-35 s těmito změnami a dodatky:

Trestán jsem dosud nebyl. Absolvoval jsem půlroční kurs a byl jsem přijat do SNB. Přísahu jsem složil, tuto jsem též podepsal.

Když jsem tuto přísahu skládal, myslil jsem, že jí dodržím.

Když jsem byl dán na pracoviště do Jáchymova, seznámil jsem se zde s několika potrestanými a s těmito jsem hovořil o poměrech v naší republice a uveřil jsem jim, že to zde už dlouho trvat nebude. Říkali mi též, že jsou obětí tohoto režimu a nevím, již proč jsem jim toto všechno uveřil. Myslí jsem si tehdy, že když jsou to vzdělaní lidé, že jsou nevinní. O Řečinském jsem věděl, že již v r. 1949 se pokoušel přejít do zahraničí a že má spojení se tímto. O Maciášikovi jsem věděl, že byl souzen státním soudem, že chtěl uprchnout do zahraničí, kde chtěl pracovat proti státu. O ostatních jsem věděl, že jsou nepřáteli našeho státu. Já jsem nevěřil, že jsou spravedlivě potrestaní.

Ze začátku jsem s těmito lidmi zacházel poctivě a ne příliš přísně. Bylo mi známo, že tito toho využijí, neboť o tom nás poučovali již ve škole.

K dotazu státního prokurátora:

V čem spočívá nevinna, když někdo přijde ze zahraničí jako špión s protištatními úkoly? Je vinen nebo nevinen?

Tento člověk je vinen. Já jsem však viděl, že měli příliš vysoký trest za to, že se zabývali politikou. Tito lidé však byli starší než já a měli větší zkušenosti. Nenapařilo mi tehdy, že by toho mohli využít. Tím se potom stalo, že jsem jim prokazoval různé služby.

S Řečinským jsem se seznámil asi v r. 1951 v březnu na tomto pracovišti. Když jsem vyprávěl, že jsem byl ve Francii, řekl mi tento, proč jsem se sem vrátil a na to já jsem řekl, že kdybych toto byl věděl, jak to zde bude vypadat, že bych se nevrátil. Při tomto se mne Řečinský ptal, zdali nevím o jednom z potrestaných, který utekl. Řekl jsem mu, kde tento potrestaný pracoval a z kterého místa potom utekl. Dále mi řekl, abych mu hlásil další útky a že on o tom pošle zprávu do zahraničí. O tomto jsem se mohl dozvědět neslužebně.

K dotazu státního prokurátora:

Opravuji, že toto jsem se mohl dozvědět jedině ve službě. Toto jsem

výpovědi popíral. Podľa prokurátora ostatní vypočívání trestanci: „uvádějí, že Kubát měl pomáhati při odzbrojování příslušníků SNB a odzbrojené příslušníky SNB v hlubině dolu sřežít. Již z toho, že Kubát určité podrobnosti tohoto případu doznávu jest zřejmé, že byl plně o tomto informován a s tímto souhlasil“.³⁴ Tiež mal Jozefa Karolíka prehovárať, aby s nimi utiekol do západného Nemecka.

Utečenec Josef Tykvart bol v roku 1948 odsúdený na 14 rokov odňatia slobody za

Z protokolu o hlavnom pojednávaní na Štátnom súde v Prahe.

Zdroj: Archiv MV ČR.

31 Muž, který nebyl. Dostupné na URL www.lidovky.cz/ln_bezpravi.asp?c=A061107_134524_ln_bezpravi_fho.

32 Miloslav Choc a Slavoj Šádek boli 19. 2. 1949 popravení za údajnú vraždu majora Štátnej bezpečnosti Augustina Schramma, ďalších päť členov ich skupiny bolo odsúdených v monsterprocese na trest smrti v neprítomnosti.

33 KUKAL, K.: Deset Křížů, s. 103.

34 A MV ČR, V 2237 KV/2, Trestné oznámenie proti J. Karolíkovi a spol. z 11. 1. 1952, s. 148.

- 26 -

79

trestán prísne jako príslušník SNB, a věděl jsem, že toto byla závažná trestná činnost.

K dotazu státního prokurátora:

Proč jste v této době také nedoznal to, co jste mluvil s Tykvartem a proč jste toto neoznámil?

Já jsem se spoléhal, že se na to nepříjde.

Proč jste neřekl, že ti a ti připravují přepadnutí strážů? Chtěl jste tím umožnit jejich útek?

O tomto jsem neuvažoval. Neměl jsem nic proti jejich úteku. K SNB jsem šel jen proto, abych měl pohodlný život a teprve později jsem poznal, že tato služba je velice těžká.

Ani ve vazbě moje trestná činnost nekončila. Zde jsem se setkal s jedním potrestaným a touto jsem řekl, aby poslal jednoma Jardovi zpravu, že jsem ve vazbě a aby tento zařídil, aby nás pomohli ze zahraničí osvobodit. Chtěl jsem se obrátit do zahraničí a zde bych byl všechno vyzradil.

Vím o tom, že byl jeden z příslušníků zastřelen ale jeho jméno neznám. Vím, že kdo je v první řadě vinen, jsem já.

Počítal jsem s tím, že strážný Jurčeka nebude po obviněných střílet v jejich úteku. Nepočítal jsem s tím, že budu vyzrazen. Očekával jsem, že bude převrat. Tento se měl uskutečnit pomocí války.

Pokud se týče Tykvarta, domnívám se, že tento měl při útěku jakousi úlohu vedoucího. Tento se mnou také jednal.

K dotazu obhajoby:

Když jsem byl vyslýchán, zamlčel jsem útek potrestaných, protože jsem se spolehl, že nebudu prozrazen.

K dotazu státního prokurátora:

Na svoji obhajobu nemohu uvést nic. Věřil jsem, že to trvat dlouho trvat nebude, a že potom se vrátím do Francie. Toto všechno jsem si neuvědomil, a nemyslel jsem přitom na rodiče.

Dalších dotazů není.

Ostatní obvinění se nevyjadřují.

Státní prokurátor překládá následující doklady:
1/ Služební přísahu obv. Karolíka ze dne 6. května 1950.
2/ Úmrtní list příslušníka SNB Gudakého

Z protokolu o hlavnem pojednání na Štátním súde v Prahe.

Zdroj: Archiv MV ČR.

vyzvedačstvo. Tiež patril k jedným z hlavných organizátorov úteku, ale podobne ako Vladimír Křivánek si útek rozmyslel, no nebolo mu to nič platné: „Jeho čin je o to těžší, že jako vedoucí pracovní skupiny (brigádýr) měl za povinnost hlásiti veškeré závady a chování potrestaných na pracovišti avšak na místo toho se spojil s ostatními a souhlasil, aby zákeřným způsobem přepadli příslušníky SNB konající svou odpovědnou službu.“³⁵

Jeho obvineniu neproselo, že to bol on, kto presviedčal Jozefa Karolíka, aby im dobrovoľne vydal zbrane.

35 Tamže, s. 149.

36 Tamže, s. 151.

37 Tamže, s. 154.

38 Osoby vystupujúce v tomto procese boli obžalované z nasledujúcich trestných činov: Jozef Karolík - velezrada podľa § 78, odst. 2a/ odst. 1c/ odst. 3f/ Tr. z., vyzvedačstvo podľa § 86, odst. 2a/ odst. 1, odst. 3 b/, d/ Tr. z.; Boris Volek - velezrada podľa § 78,

Trestanec Věkoslav Subotič, pôvodne odsúdený na 14 rokov väzenia za členstvo v protištátnej skupine (vo štvrtom ročníku vyššej priemyselnej chemickej školy v Kolíne) tiež vedel o pripravovanom úteku, dokonca nastúpil na inkriminovanú smenu namiesto trestanca Popoviča, ale nakoniec sa ho nezúčastnil.

Václav Novák bol odsúdený na 10 rokov väzenia za pokus o zbehnutie a velezradu. „Společně s Maciášikem navázal styk se strážm. SNB Josefem Karolíkem, kterého požádal o pomoc při chystaném útěku. Obviněný Václav Novák si od tohoto příslušníka SNB vyžádal mapu a kompas, čehož chtěl použití po zdařeném útěku k usnadnění cesty do zahraničí.“³⁶ On bol tiež tým, kto pri prvom úteku chcel od Karolíka, aby znefunkčil kolegovi samopal.

Otakar Novák bol pôvodne odsúdený na 10 rokov väzenia, zúčastnil sa prvého úteku spolu s Václavom Novákom a spol. Keďže plánoval prechod do zahraničia, bol obvinený z úmyslu vyzradiť poznatky z jáchymovského priestoru cudzím bezpečnostným orgánom.

Trestanec Otto Matějka bol pôvodne odsúdený na 7 rokov väzenia za zbehnutie. Podľa slov prokurátora mal pomáhať pri strážení príslušníkov ZNB v bani, ale nakoniec si to rozmyslel a úteku sa nezúčastnil.

Stanislav Pech, pôvodne odsúdený za velezradu na 14 rokov, sa úteku tiež nezúčastnil, len sa priznal k tomu, že mu trestanec František Čermák dal isté informácie o samopaloch, ktorými boli vyzbrojení príslušníci ZNB v Jáchymove. O tom, že by mal nejaké bližšie informácie o uskutočnenom úteku sa vyšetrovateľom nepodarilo získať žiaden dôkaz okrem svedectva Otta Matějku, čo ale Pech odmietol: „Všechny skutečnosti ve věci útěku Pech zatvrzele popírá.“³⁷

Žalobu zostavil štátny prokurátor Dr. Bohumil Ziegler 23. februára 1952.³⁸

Hlavné pojednание, rozsudek

Hlavné pojednание Štátneho súdu v Prahe s vylúčením verejnosti sa konalo

v dňoch 19–21. marca 1952 v „Hornickém domě“ v Jáchymove. Senát zasadol v nasledujúcom zložení: predseda senátu: JUDr. Karel Kruk, členovia senátu: špkt. JUDr. Mirko Huleja, JUDr. Jan Zavoral, šštrážm. Jaroslav Novák, Karel Rákosník a za štátnu prokuratúru JUDr. Pavel Barbaš.

Počas hlavného pojednávania sa všetci obvinení priznali, že urobili to, z čoho ich prokurátor obvinil a rozsudky neboli v žiadnom smere priaznivé. Opäť sa stretávame s dôsledným uplatňovaním princípu notoriety a obžalovaným priťažilo aj to, že pri nástupe do tábora nútených prác museli podpísať vyhlásenie, že keď si odpykajú svoj trest, neprežradia nikomu žiadne podrobnosti, ktoré by sa týkali Jáchymovského priestoru, ktorý mal v tom čase klasifikáciu ako pracovisko obzvlášť dôležité pre obranu štátu. Okrem Stanislava Pecha boli všetci uznani vinnými z trestných činov velezrady a vyzvedačstva. Boris Volek a Ladislav Plšek boli uznani vinnými za smrť príslušníka ZNB Jana Guckého a odsúdení za trestný čin vraždy. Stanislav Pech bol uznany vinným za zločin neoznámenia trestného činu. Vymerané im boli nasledujúce tresty: Jozef Karolík – trest smrti, Boris Volek – trest smrti, Ladislav Plšek – trest smrti, Karel Kukul – 25 rokov odňatia slobody, Vladimír Křivánek – 16 rokov odňatia slobody, František Kubát – 21 rokov odňatia slobody, Josef Tykvart – 18 rokov odňatia slobody, Věkoslav Subotič – 17 rokov odňatia slobody, Otto Matějka – 16 rokov, Václav Novák – 15, Otakar Novák – 15 rokov, Stanislav Pech – 3

- 4 -

o d s u z u j í s e z a t o

všetchni obvinění až na Stanislava Pecha, Václava a Otakara Nováka podle §u 78 odst.3. tr.z.,
Václav a Otakar Novák podle §u 86 odst. 3 taz.,
Stanislav Pech podle §u 165 odst.1 tr.z.,
za použití §u 29 odst.2 tr.z. u všech obviněných mimo Josefa Karolíka, Borise Vólka a Ladislava Plška, se zřetelom na ust. §u 22 tr.z. u všech obviněných mimo Stanislava Pecha a se zřetelom na ust. §u 12 a 18 tr.z. a to:
Josef Karolík ku trestu smrti,
Boris Volek ku trestu smrti.
Ladislav Plšek ku trestu smrti,

ku trestu odnětí svobody :
Karel Kukul na 25 roků / dvacet pět/,
Vladimír Křivánek 16 / šestnáct / roků,
František Kubát 21 / dvacet jedna / roků,
Josef Tykvart 18 / osmnáct / roků,
Věkoslav Subotič 17 / sedmnáct / roků,
Otto Matějka 16 / šestnáct roků,
Václav Novák 15 / patnáct / roků,
Otokar Novák 15 / patnáct / roků,
Stanislav Pech 3/tři/ roků,
podle §u 47 tr.z. ku propadnutí celého jmění u všech obviněných a podle §u 43 tr.z. ku ztrátě občanských práv na 5 roků u Stanislava Pecha, na vždy u Josefa Karolíka, Borise Vólka a Ladislava Plška a u ostatních obviněných na 10 let; při čemž dobu výkonu trestu odnětí svobody se do stanovených lhůt nezapočítává,
podle §u 23 tr.z. započítává se vazba u obviněného Josefa Karolíka od 19.září 1951 – 20 hod.do právní moci rozsudku.

roky. „Boris Volek a Plšek přijali trest statečně, ale Karolík dostal při našem společném převozu v antonu do Prahy hysterický záchvat. Není divu – vždyť mu nebylo ještě ani dvaadvacet!“³⁹

Z rozsudku.

Zdroj: Archiv MV ČR.

odst. 2a/ odst. 1c/ odst. 3d, f/ Tr. z., vyzvedačstvo podľa § 86, odst. 2a/ odst. 1, odst. 3b/, d/ Tr. z., vražda podľa § 216 odst. 2c/Tr z.; Ladislav Plšek – velezrada podľa § 78, odst. 2a/ odst. 1c/ odst. 3d, f/ Tr. z., vyzvedačstvo podľa § 86, odst. 2a/ odst. 1, odst. 3b/, d/ Tr. z., vražda podľa § 216 odst. 2c/Tr z.; Karel Kukul – velezrada podľa § 78, odst. 2a/ odst. 1c/ odst. 3d, f/ Tr. z., vyzvedačstvo podľa § 86, odst. 2a/ odst. 1, odst. 3b/, d/ Tr. z.; Vladimír Křivánek – velezrada podľa § 78, odst. 2a/ odst. 1c/ odst. 3f/ Tr. z., vyzvedačstvo podľa § 86, odst. 2a/ odst. 1, odst. 3b/, d/ Tr. z.; František Kubát – velezrada podľa § 78, odst. 2a/ odst. 1c/ odst. 3f/ Tr. z., vyzvedačstvo podľa § 86, odst. 2a/ odst. 1, odst. 3b/, d/ Tr. z.; Josef Tykvart – velezrada podľa § 78, odst. 2a/ odst. 1c/ odst. 3f/ Tr. z., vyzvedačstvo podľa § 86, odst. 2a/ odst. 1, odst. 3b/, d/ Tr. z.; Věkoslav Subotič – velezrada podľa § 78, odst. 2a/ odst. 1c/ odst. 3f/ Tr. z., vyzvedačstvo podľa § 86, odst. 2a/ odst. 1, odst. 3b/, d/ Tr. z.; Otto Matějka – velezrada podľa § 78, odst. 2a/ odst. 1c/ odst. 3f/ Tr. z., vyzvedačstvo podľa § 86, odst. 2a/ odst. 1, odst. 3b/, d/ Tr. z.; Václav Novák – velezrada podľa § 78, odst. 2a/ odst. 1c/ Tr. z., vyzvedačstvo podľa § 86, odst. 2a/ odst. 1, odst. 3b/, d/ Tr. z.; Otakar Novák – velezrada podľa § 78, odst. 2a/ odst. 1c/ Tr. z., vyzvedačstvo podľa § 86, odst. 2a/ odst. 1, odst. 3b/, d/ Tr. z.; Stanislav Pech – pomoc při tr. činoch velezrady a vyzvedačstva podľa § 78, odst. 2a/ odst. 1a/, odst 3f/ Tr. z. a § 86 odst. 2a/ odst. 1, odst. 3b/, d/ Tr. z.

39 KUKAL, K.: *Deset Křivů*, s. 108.

Rozsudok bol ovplyvnený aj znaleckým posudkom, z ktorého sa senát inšpiroval najmä v prípade vysvetľovania nebezpečnosti útekov trestancov do západného Nemecka: „...všechny osoby, které prchají do zahraničí, jsou ochotně přijímány americkou špiónážní službou, kde se stávají agenti a dostávají instrukce k provádění a organisování protistátní činnosti včetně špiónáže a posílání jsou pak s konkrétními úkoly na území naší republiky. Všechny osoby takové jsou po příchodu za hranice zejména do západního amerického pásma Německa podrobeny hloubkovým zpravodajským výsluchům (...) Špiónážní služba zaměřuje se také na zaměstnání osob a zejména na zaměstnání z určitých pracovišť, na kterých také potrestaní byli na práci přiděleni. Všechny osoby, které z takových pracovišť prchají, mají jen jednu cestu a to do západního Německa, ježto nějaké trvalé skrývání na území ČSR jest prakticky nemožné.“⁴⁰

Ďalej z rozsudku: „Josef Karolík jest hlavním původcem této trestné činnosti, neboť on svou pomocí vlastně uskutečňuje útoky potrestaných a nutně přihlídnouti, že jeho vina jest o to těžší, že potrestané měl střežiti a uložil mu proto trest nejtěžší. Boris Volek a Ladislav Plšek jsou zjevnými nepřáteli lidově demokratického zřízení, i když třídní původ je nestaví na stranu našich nepřátel, nemíní se napravit v trestu po spáchání trestní činnosti a naopak v dohodě se střežícím orgánem paktují útoky. Ladislav Plšek zmocňuje se zbraní při pře-padení příslušníka SNB, Boris Volek a Ladislav Plšek vraždí pak zraněného příslušníka SNB. U všech těchto třech obviněných soud nevidí možnost nápravy a ukládá jim nejvyšší trest.“⁴¹ Toto je najohavnejšia časť rozsudku – Plškovi ani Volekovi súd vôbec nedokázal úmysel Guckého zavraždiť. Boli v nesprávnom čase na nesprávnom mieste a za podopieranie postreleného Guckého, ktorého zranenie vtedy nevyzeralo smrteľne vážne, dostali absolútne tresty.

Rozsudok Najvyššieho súdu v Prahe, poprava

Dňa 25. augusta 1952 sa v trestnej veci proti Jozefovi Karolíkovi a spol. konalo zasadnutie senátu Štátneho súdu v pôvodnom zlo-

žení, len Jana Zavorala nahradil JUDr. Vladimír Siegl. Senát jednohlasne neodporučil navrhnuť odporúčenie milosti pre J. Karolíka, B. Volka a L. Plška pre „rozsiahu nebezpečnosť pre spoločnosť a bezohľadné jednanie“ odsúdených.

Jediné dokázateľné spojenie medzi prvou a druhou skupinou utečencov boli kontakty, ktoré udržiaval Václav Novák z prvej skupiny a Josef Tykvart z druhej skupiny. Podľa rozsudku Najvyššieho súdu v Prahe z 21. mája 1952 bol V. Novákovi zvýšený trest za to, že: „k trestné činnosti získal ďalšieho spolupachateľa v osobe Otakara Nováka a že skutočnosť, že Josef Karolík jemu a jeho skupině k útoku pomáhal, sdělil Josefu Tykvartovi za tím účelem, aby i další trestanci mohli pomoci Josefa Karolíka použít k případnému útoku z pracoviště.“⁴² Tiež boli zamietnuté žiadosti o milosť na trest smrti odsúdeným J. Karolíkovi, B. Volkovi a L. Plškovi. Prokurátor neuspel so zvýšením trestu pre S. Pecha, ale v prípade Václava Nováka dosiahol zmenu výšky trestu z 15-tich rokov väzenia na 20 rokov. Na čele senátu Najvyššieho súdu v Prahe bol Dr. Michal, ďalej sudcovia z ľudu Bohuslav Poláček, Gejza Lupka a sudcovia z povolania Dr. Sechser a pplk. Sedláček. Za generálnu prokuratúru bol prítomný Dr. Čermák.

Poprava bola vykonaná dňa 11. novembra 1952 v Prahe na Pankráci. Večer pred popravou sa s B. Volekom a J. Karolíkom prišli rozlúčiť ich najbližší príbuzní. Brat Borisa Voleka opísal stretnutie takto: „Po dlouhém čekání jsem byli vpuštěni do místnosti, která byla rozdělena drátěným pletivem. Na jedné straně místnosti sedělo na židlích asi deset příslušníků v uniformách SNB jako v divadle. Za drátěným pletivem seděli na židlích Boris a Karolík. Za každým stál příslušník vězeňské stráže. Nemožnost ani podat Borisovi ruku, dotknout se ho, a navíc přítomnosti tolika nepřátelských lidí, kteří snad čekali na projevy slabosti odsouzených, byla strašně ponižující.“⁴³ Príbuzná Ladislava Plška prišla kvôli meškaniu vlaku neskoro.

Záver

Najpodivuhodnejším zo „zločinov“ Jozefa Karolíka bolo jeho údajné spojenie s druhým

40 A MV ČR, V 2237 KV/3, Rozsudok Štátneho súdu v Prahe z 21. 3. 1952, s. 95.

41 Tamže, s. 99.

42 A MV ČR, V 2237 KV/3, s. 107, Rozsudok Najvyššieho súdu v Prahe z 21. 5. 1952.

43 KUKAL, K.: *Deset Křížů*, s. 113.

útekem trestancov, kedy už samotný Karolík sedel vo väzení. V podstate bol uznaný vinným za to, že odmietol vydať zbraň Josefovi Tykvartovi a podľa rozsudku umožnil jeho skupine útek, čo je úplný nezmysel. J. Karolík nepristúpil na ich plán, vzhľadom na dobré vzťahy, ktoré s trestancami mal, ich neudal. Útek im prial, ale pomáhať im odovzdaním zbrane odmietol – musel tušiť, že utečencov v drvivej väčšine prípadov chytia. Absolútne však podcenil situáciu, pretože vôbec nepočítal s tým, že z utečencov skôr či neskôr vymlátia mená komplicov. Nemal pripravené žiadne krytie pre ten prípad.

Príslušníci útvar ZNB „JEŘÁB“ boli vnímaný samotnými väzňami ako omnoho väčší utlačovateľ a porušovateľ ich práv než Zbor väzenskej stráže. Slušné správanie dozorcov z ich radov k väzňom bolo veľmi ojedinelou záležitosťou. Rozkazy, ktoré mali plniť, boli v rozpore s miernym zaobchádzaním s trestancami a nepochybne boli svojimi veliteľmi (a tiež počas výcviku) oboznámení o postihoch za prípadnú pomoc väzňom.

Taktiež môžeme povedať, že Jozef Karolík zohrával svoju úlohu v organizovaní vynášania smolinca za hranice. Karel Kukul k tomu zaujal jasné stanovisko: „*Jsem přesvědčen, že nešlo o provokaci, ale o dobře utajenou zpravodajskou akci, do které ani vyšetřovací orgány StB příliš nenahlédly. Karolík hrál pouze roli spojky k mukulům a o řetězu, který se odvíjel „nad ním“, neměl ani tušení. A tak nakonec nezbylo než ho odsoudit za napomáhání k útěckům.*“⁴⁴ Pri samotnom procese o pašovaní vzoriek uránovej rudy nepadlo ani slovo.

Jozef Karolík bol presvedčený o nevine trestancov, ktorí boli väčšinou vzdelaní a inteligentní ľudia, nespravodlivo zavretí za protištátné zločiny, čo právom pokladal za nesprávne. Počas služby odhalil skutočnú tvár režimu s jeho najhoršími stránkami, ktoré boli v Jáchymovskom priestore najviac viditeľné. Znechutenie z takejto služby muselo byť pre J. Karolíka obrovské, čomu nasvedčovalo jeho zhovievavé správanie sa k väzňom, ktoré sa mu nakoniec stalo osudným.

Summary

The Guardian of Escapees - Jozef Karolík and accomplices.

Jozef Karolík was nineteen years old when he entered the National Security Corps. He was assigned to Jachymov labour camp as a warder. He allowed to several convicts to contact their families and later he was without relevant proofs accused of aiding two groups of convicts to escape. During one of the escapes one warder was killed. While in prison Karolík shared his cell with a decoy agent and confessed that he helped foreign agents to steal the uranium specimen. Highest court in Prague on March 21th, 1952 sentenced Jozef Karolík to death and he was executed on November 21th, 1952 at the age of 21. Also two fugitives Boris Volek and Ladislav Plšek were sentenced to death and executed. Karolík was found guilty of treason and espionage against Czechoslovakia. Volek and Plšek were found guilty also of treason and espionage as well as of murder of the warder. However, they did not commit it. The other nine escapees received a total of 151 years in prison.

44 Tamže, s. 102.

K projektu **Osudy slovenských Židov** v rokoch 1939–1945

Mgr. Ján Hlavinka
(1979), absolvent FIF PU
Prešov, pracuje v ÚPN.

Ústav pamäti národa už viac ako dva roky pracuje na projekte *Osudy slovenských Židov* v rokoch 1939–1945. Ako už napovedá názov projektu, jeho hlavnú náplň tvorí dokumentovanie protižidovských opatrení ľudáckeho režimu a ich dopadu na konkrétne osoby, žijúce na Slovensku v rokoch 1939–1945.

Čitatelia štvrťročníka *Pamäť národa* boli s prvými zámermi tohto projektu (vtedy ešte úlohy) oboznámení v čísle 4/2005. S ohľadom na časový odstup i množstvo priebežne vykonávanej práce v projekte sme sa rozhodli poskytnúť verejnosti ďalšie informácie o postupe v projekte i jeho plánoch na najbližšie obdobie.

Základné úlohy projektu

Základným cieľom, ktorý bol v tomto projekte stanovený, je vytvorenie elektronickej databázy údajov o každej prenasledovanej osobe, na ktorú sa vzťahovali protižidovské právne normy, vydané od roku 1939 do roku 1945 na Slovensku, a ktorá bola v zmysle týchto noriem (a často aj nad ich rámec) postihnutá obmedzením ľudských práv, zbavená majetku, uväznená, prípadne deportovaná na územie nacistickej Tretej ríše či zavraždená na Slovensku.

Projekt *Osudy slovenských Židov* v rokoch 1939–1945 je od svojho počiatku orientovaný na pôvodné archívne materiály, ktoré sú uložené v archívoch v Slovenskej republike a ktoré vznikli a priamo súvisia s realizáciou protižidovských opatrení na Slovensku v spomínanom období.

Z hľadiska tematického ich rozdeľujeme do troch základných skupín:

- a) dokumenty s identifikačnými údajmi obetí;
- b) dokumenty, týkajúce sa výkonu protižidovských právnych noriem v majetkovej oblasti;
- c) dokumenty, týkajúce sa väznenia, deportácií a masových vražd Židov v rokoch 1939–1945.

Dosiahnuté výsledky

Práca na projekte *Osudy slovenských Židov* v rokoch 1939–1945 je, ako už bolo povedané, do veľkej miery závislá na povahe archívneho materiálu. Z hľadiska metodiky bolo potrebné v každej z uvedených tematických skupín najprv vyhľadať v archívoch základné dokumenty, previesť ich do elektronickej podoby a následne spracovať do elektronickej databázy.

Prax ukázala, že povaha materiálov do veľkej miery ovplyvňuje celý postup i budovanie databázy. Je potrebné nielen dbať na korektnú technickú činnosť, ale aj porovnávať viaceré dokumenty.

Základnými zdrojmi údajov vo všetkých troch tematických skupinách boli doposiaľ rôzne druhy menných zoznamov, ktoré obsahujú základné, no i podrobnejšie informácie.

Pri prvej skupine dokumentov (dokumenty s identifikačnými údajmi osôb, na ktoré sa vzťahovalo protižidovské zákonodarstvo na Slovensku) sa projekt opiera predovšetkým o *Súpis Židov* z roku 1942 a *Sčítanie obyvateľstva* z roku 1940.

Hárky *Súpisu Židov* z roku 1942, rozdelené do troch zoznamov A, B a C, boli vytvorené jednotlivými obvodnými notárskymi úradmi a okresnými úradmi na celom území Slovenska na základe nariadenia ministerstva vnútra z 12. februára 1942 a sú uložené v Slovenskom národnom archíve v Bratislave vo fonde Ministerstvo vnútra.

Ich vznik bol niekedy sprevádzaný nepochopením metodických pokynov ministerstva vnútra, ako aj prechmatmi zo strany úradníkov štátnej administratívy a výpomocných síl, ktoré ich urýchlene vyplňali. Preto je v niektorých okresoch Slovenska možné už po zbežnom nahliadnutí do hárkov naraziť na mnohé nepresnosti. Dotýkali sa rozdelenia osôb, zapísaných do troch kategórií (A, B, C) celkom inak ako prikazovala smernica, chybného prepisovania priezvisk či neúplného zachytenia dátumov narodenia a bydliska zapísaných.

Preto sme pri najkomplikovanejších okresoch Slovenska (napr. okres Michalovce) siahli aj po údajoch, ktoré sa nachádzajú v iných dokumentoch (napr. hárkoch Sčítania obyvateľstva v roku 1940).

Doposiaľ boli v spolupráci so Slovenským národným archívom zdigitalizované všetky zachované hárky Súpisu Židov z roku 1942 a prebieha digitalizácia dokumentov Sčítania obyvateľstva v roku 1940 vo vybraných okresoch Slovenska.

Ústav pamäti národa doposiaľ zdigitalizoval všetky zachované hárky Súpisu Židov z roku 1942 a na svojej webovej stránke zverejnil údaje o celkovom počte osôb, evidovaných v jednotlivých obciach a mestách na Slovensku v Súpise Židov.

V tematickej skupine dokumentov, týkajúcich sa majetkových perzekúcií sa Ústav dosiaľ zamerával predovšetkým na spracovanie údajov o likvidácii a arizácii podnikového majetku Židov, ktorá prebiehala v rokoch 1940–1942.

Popri spracovaní Vyhľadísk o likvidácii židovských podnikov z Úradných novín sa v otázke arizácie podnikov základom stali dokumenty z fondov Ministerstvo hospodárstva, Ústredný hospodársky úrad a Poverníctvo priemyslu a obchodu – VII. odbor, uložených v Slovenskom národnom archíve. Aj tu siahame po dopĺňajúcich dokumentoch.

Doposiaľ disponujeme databázou vyše 2 300 arizovaných podnikov, ktorú priebežne upresňujeme na základe štúdia konkrétnych arizačných spisov.

Ide o zdĺhavý proces, v ktorom postupujeme po jednotlivých regiónoch, aby sme mohli verejnosti v blízkej budúcnosti poskytnúť aspoň základné informácie formou ich zverejnenia na internete.

Uvedomujeme si, že arizácia podnikového majetku ani zďaleka nevyčerpáva problematiku majetkových perzekúcií. Žiaľ, vzhľadom na rozsah dokumentov arizačného procesu, ktorý sa dotkol všetkých druhov majetku Židov, t. j. aj nehnuteľného majetku (domov a bytov, príp. poľnohospodárskej pôdy), či cenností a bankových vkladov, prípadne hnuteľností, sa dá predpokladať, že spracovanie ďalších etáp v tejto problematike bude dlhotrvajúci proces.

V tematickej skupine dokumentov, ktoré sa týkajú väznenia, deportácií a masových vražd Židov v rokoch 1939–1945 sme doposiaľ hlavnú pozornosť venovali problematike deportácií Židov zo Slovenska v roku 1942. Ústav zdigitalizoval všetky zachované depor-

409

Oblasť: okres: Prievidza. (Soznam C)
 Pol. okres: Prievidza. **Súpis Židov**
 podľa §-u 6. v. l. n. r. 130/1941 Sl. z.

Číslo háruku: 1
 Bežné číslo od 1 do 20

1	2	3	4	5	6	7
Bežné číslo	Meno Priezvisko	Deň, mesiac a rok narodenia	Miesto narodenia Bydlisko	Státna príslušnosť	Evid. číslo 02	Zamestnanie: uviesť na akom právnom podklade bol ponechaný v zamestnaní
1	Bernard Weiss	14. aug. 1870	Zabokreky Prievidza	Slov.	34433/ 40509	bez zamestnania
2	Erma Kolnóvá	14. IV. 1905	Kráľovo u Tešín Prievidza	Slov.	34379/ 38317	korrespondentka hlav. učiteľka č. 1072 v 25/41. 21. XI. 1941.
3	Edita Kallósová	25. dec. 1919	Bratislava Prievidza	Slov.	34290/ 38986	robotníčka hlav. učiteľka č. 1785 v 25/41. 21. XI. 1941.
4	Olga Lövingerová	18. jun. 1912	Prievidza	Slov.	34562/ 38314	korrespondentka hlav. učiteľka č. 7512 v 25/41. 20. dňa 21. XI. 41.
5	Edita Schlezingrová	20. VI. 1917	Opatovce Prievidza	Slov.	34267/ 38969	korrespondentka hlav. učiteľka č. 1785 v 25/41. 20. dňa 21. XI. 41.
6	Vilma Kleinová	23. okt. 1903	Sučany Prievidza	Slov.	58454/ 13420	korrespondentka hlav. učiteľka č. 1785 v 25/41. 20. dňa 21. XI. 41.
7	Leopold Rosenthál	26. júla 1864	Prievidza	Slov.	34349/ 40904	bez zamestnania.
8	Dr. J. Havel Rosenthál	2. jan. 1878	Prievidza	Slov.	34563/ 58308	býv. advokát, uč. adv. komory zo dňa 6. aug. 41. č. 86/39/Gr II.
9	Semuel Lichtenstein	9. jún. 1875	Háj Prievidza	Slov.	34553/ 40511	súkromník
10	Molf Bloyd	1. sept. 1875	Levice Prievidza	Slov.	34360/ 38529	bývalý obch. upravovateľ okr. úradu Prievidza č. 13689/1941.
11	Bernhard Gubitz	24. okt. 1874	Urmín Prievidza	Slov.	34370/ 39032	býv. knihár, uč. na rozhlasení Úst. z 20. dňa 18. aug. 41. číslo 8029/III/7
12	Moric Vlček	15. jún 1872	Beznákovce Prievidza	Slov.	34391/ 58958	bez zamestnania
13	Alexander Gillier	3. mája 1876	Daňová Prievidza	Slov.	34324/ 38992	bez zamestnania
14	Šimon Freimann	15. febr. 1882	Sulkovce Prievidza	šporná	34287/ 51765	bez zamestnania
15	Móric Weiss	23. jan. 1873	Veľ. Bošany Prievidza	Slov.	34522/ 51846	bez zamestnania
16	Pinka Frieder	15. máj 1881	Trebišov Prievidza	Slov.	34436/ 40512	štatistka rabína hlav. učiteľka č. 1234 v 25/41. 20. dňa 21. XI. 1941.
17	Mária Marková	25. febr. 1897	Čavojs Prievidza	Slov.	34468/ 40009	submá technička, bez povolenia od 5. III. 1941.
18	Heda Deitelbaumová	20. X. 1921.	Prievidza	Slov.	34282 40907	učiteľka prac. po č. 1723 v 1. 25. 41
19	Rosenthal Felix	25. VII. 1870	Prievidza	Slov.	34403 40903	bez zam.
20	Sigmund Steiner	28. IV. 1874	Turč. Sv. Martin Prievidza	Slov.	34402 40898	bez zam.

Súpis Židov v Bratislave 1942

tačné zoznamy jednotlivých transportov Židov zo Slovenska z r. 1942, pôvodne uložené vo fondoch Ministerstvo vnútra a Ústredňa štátnej bezpečnosti (209) v Slovenskom národnom archíve. V súčasnosti sa pracuje na ich prepise do databázovej podoby.

Práce na projekte Osudy slovenských Židov v rokoch 1939–1945 by nebolo možné vykonávať bez spolupráce s viacerými partnermi. Za zmienku stojí najmä spolupráca so Slovenským národným archívom ako správcom najväčšieho súboru archívnych dokumentov, viažúcich sa k problematike holokaustu na Slovensku, ako aj spolupráca s Dokumentačným strediskom holokaustu, ktorého finančná podpora bola využitá na nákup techniky, slúžiacej na digitalizáciu archívneho materiálu.

Súpis Židov z roku 1942 je jedným zo základných dokumentov s údajmi o obetiach holokaustu.

IMPULZ NA ZMENU KOMUNISTICKÉHO REŽIMU

„V slabej účasti na zhromaždení videli komunisti šancu na víťazstvo.“

František Mikloško

Sviečková manifestácia – zhromaždenie veriacich 25. marca 1988 na Hviezdoslavovom námestí v Bratislave je jednou z najvýznamnejších udalostí našich dejín na sklonku minulého storočia. Pri príležitosti jej 20. výročia sme o rozhovor požiadali troch ľudí, z ktorých každý má významný podiel na príprave, priebehu a informovaní o tomto proteste proti komunistickej totalite. Na otázky Michala Dzurjanina odpovedali František Mikloško, Ladislav Stromček a Július Brocka.

František Mikloško (1947)
bol v rokoch 1990–1992
predseda SNR, v rokoch
1972–1983 pracovník
Ústavu technickej ky-
bernetiky, neskôr, až do
novembra 1989, robotník
a disident.
Fotografie: Ľubomír Ďurina.

Sviečková manifestácia v marci 1988 bola logickým vyústením aktivít slovenského katolíckeho disentu, o ktorom verejnosť dodnes nemá veľa informácií. Čo podstatné predchádzalo tomuto – v danom období najmasovejšiemu – prejavu nespokojnosti s fungovaním vtedajšieho režimu?

F. Mikloško: Obdobie normalizácie môžeme akokoľvek kritizovať, určite to však neboli 50. či 60. roky. Keby sme niečo také organizovali vtedy, dostali by sme možno

šibenicu alebo, v lepšom prípade, 25 rokov väzenia. Treba sa vrátiť do roku 1968, keď osem mesiacov tzv. Pražskej jari prinieslo veľkú regeneráciu, že prakticky všetci akoby zabudli na to utrpenie. Keď človek zažije niečo pekné, zrazu zabudne na to, čo bolo zlé, tá radosť ho tak prenikne. Čiže s úplne novými silami, akoby od začiatku, začali Vlado Jukl, Silvo Krčméry a pán biskup Korec v prostredí, kde som sa ako študent nachádzal, budovať malé študentské spoločenstvá. Bola to jednoduchá matematická myšlienka: na vysokých školách mať svoje bunky, postupne v každom ročníku. Po piatich rokoch sa títo ľudia rozídu po Slovensku, budú sa s nimi udržiavať kontakty. Takto sa za dvadsať rokov vytvorila sieť, že všetky štruktúry podzemnej cirkvi

vedeli, čo sme povedali. Veľký zlom znamenalo zvolenie pápeža – Slovana, ktorý nám od prvej chvíle nechával po svojich ľuďoch odkazy. Následne začali vznikať samizdaty, začali púte s úžasnými nočnými adoráciami príťažlivými aj pre mládež, nielen pre staré babky. Správy z nich odovzdávali spojky telefonicky Antonovi Hlinkovi, čo znamenalo, že to, čo sa tu udialo, vzápätí vďaka Hlasu Ameriky a Slobodnej Európe vedelo celé Československo. Potom prišli aj úspechy: Velehrad 1985 bola obrovská udalosť, kde došlo k verbálnej konfrontácii. Minister kultúry Miro-

slav Válek vtedy konštatoval: „Zaspali sme na vavrínoch a na Velehrade sme dostali ranu pod pás.“ Do tohto rámca zapadá aj Sviečková manifestácia. Myslím si, že človek nemôže neustále robiť jednu činnosť. Čiže aj podzemná cirkev musela prechádzať zmenami, aby neupadla do nejakého stereotypu a nezačala odumierať. Videli sme, že režim je skostnatelý, konzervatívny. Kľúčovou otázkou bolo menovanie nových biskupov na neobsadené miesta, čomu sa režim dlhodobo bránil. Aj proročivé hnutie *Pacem in terris*, hoci počtom kňazov zanedbateľné, vnášalo do cirkvi napätie a jeho vplyv nebol bezvýznamný. Riešiť bolo treba aj počet uchádzačov o štúdium teológie, ktorý štát výrazne obmedzoval. Režim sa takto snažil cirkev unaviť, aby začala prirodzene odumierať a čas v tomto prípade pracoval v jeho prospech.

L. Stromček: Tých niekoľko tisíc ľudí sa na Hviezdoslavovom námestí neobjavilo náhodou. Boli to ľudia, ktorí boli už roky aktívni v podzemných náboženských štruktúrach, tajne sa stretávali v malých spoločenstvách, boli činní vo svojich farnostiach. Vyrástli v tajných študentských krúžkoch, vyzreli na slobodných a odvážnych ľudí vďaka drobnej práci mnohých zanietých aktivistov náboženského disentu v predchádzajúcich pätnástich rokoch. Tí, ktorí prišli na sviečkovú manifestáciu, už roky predtým čítali samizdatovú literatúru, šírili ju, mnohí ju aj vytvárali. Pravidelne počúvali vysielania Antona Hlinku na Hlase Ameriky, čítali knihy vytlačené samizdatom, prepašované zo Slovenského ústavu z Ríma alebo vydané v Mníchove. Vedeli, kto je to tajný biskup Korec, boli si vedomí morálneho kapitálu, ktorí zdedili po prenasledovaniach z päťdesiatych rokov. Títo ľudia, ktorí prišli na námestie, sa už predtým zúčastňovali na pútiach v Levoči a v Šaštíne, dokonca aj podpísali nejednu petíciu so zverejnením svojho mena a adresy. Sviečková manifestácia bola nádherným prejavom ovocia tejto viacročnej práce a postupného narastania odvahy veriacich.

J. Brocka: Manifestácii predchádzali masové zhromaždenia veriacich v bývalom Československu – nezabudnuteľný Velehrad 1985 pri príležitosti 1 100 rokov od smrti sv. Metoda, kde polmilionové zhromaždenie vypískalo ministra Klusáka po tom, čo stretnutie veriacich s poslom pápeža Jána Pavla II. kardinálom Casarollim nazval „mírovou slávnosťou“. Ďalej Šaštín a veľké púte na mariánskych pútnických miestach Slovenska – Levoča, Gaboľtov, Nitra, Trnava.

V roku 1986 sa konala prvá veľká petícia na Slovensku proti liberalizácii interrupčného zákona a koncom roka 1987 sa začala petícia moravských katolíkov za náboženskú slobodu.

Štátna moc ignorovala požiadavky kresťanov nezasahovať do náboženského života cirkvi, napr. pokiaľ ide o obsadzovanie biskupských miest a dodržiavanie občianskych a náboženských práv.

Koľko ľudí sa podieľalo na príprave samotnej manifestácie? Nemali ste obavy, že tento zámer ŠtB odhalí?

F. Mikloško: Toto pre mňa zostane tajomstvom, pretože byt Rudolfa Fibyho, kde sa schádzalo spoločenstvo Fatima a kde som túto myšlienku predostrel, bol – ako sa ukázalo neskôr – odpočúvaný. Otázka teda znie, či to vedeli už vtedy, keď som to povedal. Rovnako bol odpočúvaný aj byt pána biskupa Korca, kde som to oznámil, aj keď potichu. Pán biskup sa ma pýtal: „Čo chceš odo mňa počuť?“ Povedal som mu: „Aby ste neboli proti.“ On povedal: „Samozrejme, to nie som.“ Je fakt, že samotnú prípravu sme nerobili v byte Jána Čarnogurského, lebo sme si boli istí, že je odpočúvaný, ani v mojom, kde sme to tušili. Sedeli sme v Univerzitnej knižnici, kde sme dohadovali posledné detaily a štylizovali celý list. Ešte stále si myslím, že bola možnosť zasiahnuť vo chvíli, keď sme to cez telefón oznámili Antonovi Hlinkovi, ako a kedy to má hlásiť vo Vatikánskom rozhlase, aj na Hlase Ameriky a Slobodnej Európe. Keby nás dvoch vtedy boli zavreli, tá akcia by asi bola trochu ohrozená. Nechcem povedať, že by nebola, ale bol by to citeľný úder pre ostatných. Domnievam sa, že režim nepredpokladal veľkú účasť a v prípadnom fiasku videl šancu na víťazstvo. Pre analytikov ŠtB tiež mohlo byť zaujímavé vyskúšať, čo opozícia dokáže. Ukázalo sa však, že boli pripravení aj na zásah proti veľkému počtu účastníkov.

L. Stromček: Ferko Mikloško vymyslel koncepciu celej akcie veľmi dobre aj v tom zmysle, že nebolo potrebné nič organizovať, lebo to malo byť pokojné zhromaždenie

Ladislav Stromček (1960) v roku 1984 vyštudoval Elektrotechnickú fakultu SVŠT v Bratislave, v odbore pracoval až do roku 1989. Za kňaza ho tajne vysvätil biskup Korec v júli 1988, od roku 1990 postupne pôsobil ako gymnaziálny a univerzitný kaplán v Žiline, kde sa v roku 2002 stal dekanom.

poštu doporučený list s oznámením o manifestácii adresovaný pre vatikánsky rozhlas, lebo chcel, aby to bolo zverejnené najprv tam. Správa síce išla do Ríma aj inou cestou, ale on chcel, aby bol list aj riadne podaný na pošte. Nechcel ho podávať on, lebo ak by ho zatkli, bolo by to ešte príliš zavčasu. Nakoniec sa vonku aj tak dohodli, že to ohlási Hlinka z Mnichova.

J. Brocka: V tom čase bola na Slovensku hustá sieť laických spolupracovníkov tajnej cirkvi, ktorej členovia sa pravidelne stretávali na oblastných stretnutiach a ich vedúci na celoslovenských, kde sa plánovali a koordinovali spoločné podujatia, najmä púte, letné aktivity, vrátane duchovných cvičení. Tiež Anton Hlinka z Hlasu Ameriky priebežne informoval o konaní sviečkovej manifestácie. Predpokladali sme, že vyzývateľia a známi predstavitelia zo štruktúr tajnej cirkvi nebudú na zhromaždení, pretože im to štátna moc nedovolí, čo sa aj stalo. Preto sme sa s našimi najbližšími spolupracovníkmi z Trnavy pripravovali na alternatívny program. Zvolili sme jednoduchý scenár – štátna hymna, pápežská hymna a modlitba ruženca.

V deň konania sviečkovej manifestácie, po sv. omši v bratislavskom jezuitskom kostole, sme priateľov a známych z ostatných častí Slovenska v tichosti informovali o „scenáři“ a presunuli sme sa na Hviezdoslavovo námestie.

Ako ste vnímali samotný priebeh manifestácie? Prekvapil Vás tvrdý zásah polície?

F. Mikloško: V tom čase som bol zadržaný, čo bola pre mňa nová skúsenosť s komunistickou políciou. Kým ju človek nemá, tak stále skúša. Nemá nejaký strach. Dva či tri dni predtým ma predviedli na generálnu prokuratúru, kde som dostal výstrahu gene-

so sviečkami v rukách, a teda ŠtB to nemala ako prekaziť. Režim síce rozpútal mediálnu kampaň a snažil sa zabrániť ľuďom docestovať do Bratislavy, ale v podstate sa to nedalo zastaviť. Ferko mi dva týždne predtým ponúkol úlohu odniesť na

rálneho prokurátora, že robím trestnú činnosť. Potom som už nebol v kontakte s nikým, lebo 24 hodín som bol sledovaný. Kontaktovali sme sa akurát s Jánom Čarnogurským, ale to už bolo demonštratívne. Ako, v noci pri ceste domov zrazu predomnou z krikov vystúpil ich človek. Aj som sa zľakol, ale neublížili mi, nejakú som tušil, že mi nemôžu ublížiť. My sme nevedeli, čo môžu urobiť. Keď som potom na Orave navštívil kňaza Štefana Šmálika, prvé, čo sa ma opýtal bolo, či ma bili. Taká bola jeho skúsenosť z väzenia. Mňa nebili, možno zvyšovali hlas. Na tej policajnej stanici v Dúbravke, kde ma zadržovali, o šiestej, keď sa to začalo, bolo vidieť, že znervózneli. Zrejme chodili na vysielaciu počúvať, čo sa deje. Sem-tam došli a povedali: „*Noo, fiasko, fiasko, nikto neprišiel.*“ Ale pripúšťal som aj takú možnosť, ešte niekedy predtým som sa jedného známeho pýtal: „*Myslíš, že tam prídu ľudia?*“ O pol siedmej, keď to skončilo, jeden z nich za mnou prišiel, pozrel sa na mňa a len tak povedal: „*No, pápež vám dá asi vyznamenanie.*“ Ale zase som nevedel, ako to bolo. Až potom, keď som sa vrátil z cely predbežného zadržania, tak mi moji susedia Glasovci povedali, že to, čo sa tam dialo, bola historická udalosť. Pomôžem si vyjadrením Martina Šimečku, že to bol transcendentný okamih. Treba však spomenúť dvoch ľudí – Františka Vikartovského a Júliusa Brocku, ktorí na námestí začali spievať československú hymnu, po nej pápežskú a potom sa začali modliť ruženec. To nebolo pripravené. My sme celkom dobre nemali predstavu, ako to bude prebiehať. Práve oni dali tomu vnútornú kostru.

L. Stromček: Najprv ma prekvapilo, ako veľa ľudí prišlo a to ich odhodlanie nedať sa. Rozšírila sa tichá dohoda, že nech sa deje čokoľvek, treba tam zostať celých 30 minút, ako bolo ohlásené. Druhá prekvapivá vec boli vodné delá. Vtedy som ani nevedel, že také niečo jestvuje. Prvýkrát v živote som tiež videl ťažkoodencov s obuškami. Režim musel byť riadne vyfakaný.

J. Brocka: Ja s manželkou sme niečo podobné dovtedy nikdy nezažili. Oproti zastrašovaniu, sledovaniu, vyšetrovaniu či naháňačkám to teraz bola priam bojová protiakcia a samozrejme absolútne neprimeraná charakteru pokojnej demonštrácie. Absurdne vyznievala prítomnosť polievacích áut v daždivom počasí, ktoré by si samo poradilo so zapálenými sviečkami. Hučanie sirén policajných áut, majákov a príkazy z megafónu na okamžité opustenie námies-

tia stíchli len počas spievania štátnej hymny. Najväčším šokom popri vodnom dele bolo vrážanie policajných áut do modliaceho sa davu. Vyčíňanie policajtov, aj tých v civile, však neskončilo po pol hodine nášho zotrvania na námestí. Policajti napádali nielen pokojne sa rozchádzajúcich účastníkov manifestácie z námestia, ale aj na viacerých miestach Bratislavy, na zastávkach MHD. Zvlášť brutálne sa správali aj k desiatkam zaistených.

Správu o priebehu manifestácie odvysielal Hlas Ameriky. Bolo to plánované alebo išlo iba o šťastnú náhodu?

F. Mikloško: V tom čase už potrebné informácie Antonovi Hlinkovi podával aj Lacko Stromček, dnešný dekan v Žiline. Že sa mu to podarilo, považujem tiež za božie riadenie. Ľudia, keď prišli domov a osušili sa, z Hlasu Ameriky si mohli vypočuť správu o tom, na čom sa zúčastnili. Boli to také bomby, aj keď amatérske, ale bomby.

L. Stromček: Pri sviečkovej manifestácii zohral západný rozhlas veľmi dôležitú úlohu. Bolo fantastické, že akúkoľvek dôležitú vec sa celé Slovensko dozvedelo v priebehu pár hodín, a to bez skreslenia, ktoré pri ústnom podaní vždy vzniká. Aj tu sa vyskytli zaujímavé momenty, keď sme sa niektoré informácie dozvedali úplnou náhodou. V meste som sa napríklad stretol s bývalým spolužiakom, ktorého otec pracoval na mestskom výbore komunistickej strany. Medzi rečou mi spomenul, že otec prišiel neskoro domov, lebo riešili nejaké vážne veci. Domyslel som si, že to mohli byť jedine opatrenia proti pripravovanému zhromaždeniu veriacich. Z najbližšieho automatu som to zatelefonoval do Mnichova a večer to hlásil Hlas Ameriky. Neskôr sme sa dozvedeli, že komunisti mali z toho paniku – včera o niečom tajne rokoval mestský výbor strany a dnes to hlási západný rozhlas. Nevedeli, kto z nich vynáša. Na samotné sviečkové zhromaždenie som prišiel dosť zavčasu a v dlhom jarnom kabáte, pod ktorým som mal trojmetrový transparent s citátom Jána Pavla II. o náboženskej slobode namotaný na dvoch paliciach. Čakal som na vhodný okamih, aby som ho s pomocníkom rozvinul. Keď som však videl celý ten zásah štátnej moci, uvedomil som si, že v priebehu pár sekúnd by sa na mňa

vrhli a transparent by sme nestihli ani otvoriť. A potom by som už vôbec nemohol telefonovať na Západ. Povedal som si, že dôležitejšie bude informovať Slovensko a svet o tom, čo sa stalo. Okolo 18:25 som si všimol, že polícia vytvára kordón okolo jadra manifestácie a uzatvára tento priestor. Uvedomil som si, že je to posledný možný okamih. Pobral som sa oproti kordónu policajtov. Pod kabátom som mal transparent na dvoch paliciach, zle sa mi kráčalo a trpol som, že si to všimnú. Policajti sa však neviem prečo rozostúpili, prešiel som pomedzi nich. Za mnou sa kordón znova uzavrel a zvierali ľudí ďalej. Znie to čudne, ale takých zvláštnych detailov bolo viac. Najaktívnejších z prítomných potom nakladali do pristavených „žltých antonov“ na výsluchy, ktoré trvali hlboko do noci.

Keď som prechádzal poza národné divadlo, z policajných autobusov tam práve vystupovali príslušníci pohotovostného útvaru s obuškami a zoraďovali sa na zásah. Prešiel som okolo nich do podchodu pri Manderláku. Tam som zbadal kontajner, poobzeral som sa a vhodil som doň transparent. Prešiel som pár ulíc k autu. Mal som Moskvíča zaparkovaného radšej dosť ďaleko od námestia, aby som mal voľný odjazd. Vyplatilo sa to, lebo najbližšie ulice okolo námestia boli uzavreté. V tichej uličke som auto odstavil, vybral som notes a začal som písať podrobnú reportáž, ktorú by som zatelefonoval.

Július Brocka (1957) je od roku 1990 až doteraz poslancom slovenského parlamentu za KDH s výnimkou obdobia od marca do decembra 1994, keď bol ministrom práce, sociálnych vecí a rodiny. Predtým pracoval ako projektant.

Už dopoludnia som si na tento účel vyhládol a odskúšal telefónny automat, z ktorého som ešte nevolal. Predpokladal som, že tie, z ktorých som pravidelne telefonoval, môže mať ŠtB pod dozorom. Okolo 19:30 som zavolať do Mnichova. Anton Hlinka čakal pri zapálenej sviečke, hoci sme neboli dohodnutí, že zavolám. Keď páter Hlinka zdvihol telefón, namiesto pozdravu som sa mierne rozrušený spýtal: „*Máte to zapnuté?*“ V jeho odpovedi som cítil akúsi bázeň: „*Áno*“ – a čítal som správu neobzerajúc sa dookola, či niekto po mne skočí. Bolo mi to jedno. Hlas Ameriky vysielal každý deň o 21:00. Zvlášť v tento deň bolo celé Slovensko pri prijímačoch. Po odtelefonovaní správy som išiel na stretnutie do bytu Jana Langoša. Postupne tam prichádzali ľudia z manifestácie, premočení od zásahov vodného dela. Ktosi pustil Hlas Ameriky. Anton Hlinka so Zuzkou Ferinovou striedavo čítali moju reportáž, ešte bolo počuť hrkotanie mikrofónu, ktorý si improvizovane podávali, lebo to nahrávali už po uzávierke. Ľudia v byte to počúvali, súhlasne prikyvovali hlavami a po skončení nevychádzali z údivu: „*ledva sme tu prišli, celí mokří, a už sa to vysielá! Dve hodiny po akcii!*“ Na tú dobu to bolo nepredstaviiteľné. Spolu s nimi som sa čudoval, ako je to možné...

Celý večer, aj na druhý deň, som zbieral informácie od tých, ktorých pri manifestácii zadržali. Vyhľadával som ľudí, ktorí sa vra-

cali z nočných výsluchov. Na ďalší večer potom západné agentúry hlásili ďalšie podrobnosti z výsluchov účastníkov sviečkového zhromaždenia veriacich. Vedel som, že ľudia na Slovensku čakali na tieto správy a každý deň ich pozorne počúvali.

J. Brocka: Určite to nebola náhoda. Rozhlasová stanica Hlas Ameriky a Anton Hlinka zohrali veľmi dôležitú úlohu aj pred manifestáciou – opakovaním informácii o nej. Pre tajnú cirkev to bola veľmi efektívna forma šírenia informácií o živote kresťanov na Slovensku.

Za použitie hrubej sily proti účastníkom manifestácie nebola po páde režimu vyvodená žiadna zodpovednosť aj na základe požiadavky dvoch hlavných organizátorov Jána Čarnogurského a F. Mikloška. Ako tento fakt vnímate s odstupom času?

F. Mikloško: Neľutujem ho. My sme už na VPN mali diskusiu, či sa do toho pustiť. Nebolo to také jednoduché, veď na Slovensku v tom čase bolo 583 tisíc komunistov. Keby sa s tým začalo, nemohlo by to skončiť pri jednom. Niečo také sa udialo v Nemecku, kde na Norimberskom procese nacistických pohlavárov odsúdili na smrť. Ten proces si každý zapamätal dodnes, ale denacifikácia vtedy neprešla. K nej prišlo až v 60. rokoch. Nebolo ani jednoduché stíhať zodpovedných za zásah, veď konali podľa vtedajších zákonov. Akurát nášmu vyšetrovateľovi našli, že konal svojvoľne, keď nás nechal v cele predbežného zadržania, čo si nemyslím, že konal svojvoľne. Určite mu niekto taký postup odsúhlasil. Zdalo sa mi smiešne odsúdiť jedného človeka a ostatní by sa smiali vo svojich vilách. Havel bol najskôr rezervovaný, ale potom z našej strany došlo k veľkému tlaku, aby tú milosť udelil. Veľmi sa mu však do toho nechcelo ísť, zdalo sa mu to unáhlené gesto.

Tvrdošť zásahu však mala aj svoje špecifiká. Jedna študentka mi hovorila, ako ich so psami hnali cez parčík na Hviezdoslavovom

námestí. Utekala po tráve v topánkach s vysokými opätkami a jedna jej zostala zaborená v zemi. Policajt, ktorý za ňou utekal so psom, vo chvíli, keď stratila topánku zostal za ňou stáť, počkal, kým si ju obula a potom ju naháňal ďalej. Alebo jeden starší účastník potreboval ísť na toaletu; keďže všetko bolo obsadené policajtmi, nikam sa nemohol dostať. Išiel teda do Savoyky, kam ho tiež nechceli pustiť, lebo to bolo plné policajtov pripravených na zásah. On vytiahol legitimáciu HSLŠ, ktorú mal pri sebe. Keďže bola červená, pustili ho. Čiže tá krutosť mala aj takéto slovenské odtiene.

Iste, nepotrebanie znamenalo určitý precedens, ale to asi bolo aj volanie spoločnosti, ktorá tieto veci nechcela riešiť nejakými tvrdými opatreniami. Treba si tiež uvedomiť, že Slováci nemajú vôľu dlhodobo byť dôslední, ani v dobre, ani v zle. Veď už v januári 1990 bol najpopulárnejším politikom Milan Čič. Aj samotní komunisti sa veľmi rýchlo menili a v novembri '89 navrhli zrušenie článku o vedúcej úlohe strany, čím sami deklarovali svoj zánik. To mi pripomína jednu udalosť z roku 1968, keď na jednej dedine na Slovensku zasadal stranický výbor. V tom čase sa hovorilo o tom, že má prísť koniec sveta. Počas zasadnutia sa z vedľajšej miestnosti ozvala obrovská rana. V tom momente predseda zaliezol pod stôl a začal kričať: „*Pane Bože, ja nie som komunista, ja sa len tak robím.*“ Rovnaký pocit mám z postupu ÚV KSS v novembri '89, že tiež neboli komunisti, ale iba sa robili.

L. Stromček: Je tu podľa mňa len jeden problém, s ktorým sa nepočítalo: že o 20–30 rokov neskôr budú niektorí ľudia úplne prekrúcať históriu, že budú popierať základné fakty o udalostiach, ktoré sa stali a spochybňovať ich význam. Nie som za nejaké exemplárne potrestanie aktérov totalitného režimu, ale za zachovanie historickej pravdy. Ešte šťastie, že tu je Ústav pamäti národa, ktorý má plniť túto úlohu.

J. Brocka: Bolo to pokojné zhromaždenie veriacich a občanov, ktorí sa stotožňovali s požiadavkami väčšej náboženskej slobody a dodržiavania ľudských a občianskych práv na Slovensku. Pôvodne veľkorysé gesto zmierenia voči predstaviteľom bývalej štátnej moci a voči poslušným prisluhovačom komunistického režimu sa minulo očakávanému účinku. Dnes to vnímam skôr s rozčarovaním, spravodlivosti bolo treba urobiť zadosť a vinníkov zodpovedných za brutálne zásahy potrestať.

Čo pre Vás táto manifestácia znamenala a znamená? Čo dôležité priniesla? Uvedomuje si dnes Slovensko jej význam?

F. Mikloško:

Som rád, že si ho uvedomuje.

Vracajú sa k nej politici bez ohľadu na stranícku príslušnosť, azda s výnimkou vyslovene „konzervatívnych“ bývalých komunistov. Ak má byť národ hrdý, potrebuje v dejinách aj takéto formálne akty a Slováci ich veľa nemajú. Dnes sa to stáva takým celonárodným majetkom, a to je dobre. Manifestácia zároveň odhalila vnútornú charizmu nenásilného odporu. Málokto predpokladal, že komunizmus padne po 40 rokoch. Zapálená sviečka však toho bola predzvesťou. Ukázalo sa, že v tomto národe je obrovská hĺbka zbožnosti a intuície, vnútorného videnia sveta. To sa ukázalo ako prorocké.

L. Stromček: Vtedajšia doba pred nás postavila silnú výzvu a bolo vzrušujúce byť pri tom. Dnes skôr rozmýšľam o tom, či sme schopní rozpoznať a zvládnuť súčasné výzvy. V tom môžeme vidieť akoby odkaz tamtych udalostí. Teraz je to oveľa zložitejšie, ako tomu bolo v konfrontácii s totalitou, kedy sme to vnímali celkom jednoznačne. Nie som si istý, či sa nám to darí.

J. Brocka: Bol to veľmi silný impulz na zmenu komunistického režimu a kresťania na Slovensku sa prejavili ako rozhodujúca spoločenská sila. Sviečková manifestácia svojim „gándhiovským“ charakterom vzbudila sympatie širokej verejnosti na Slovensku a tiež celej kultúrnej a demokratickej Európy. Urýchlila zmenu totalitného komunistického režimu v krajine, odhalila jeho absurdnosť a nemohúcnosť. Nepochybne to bola najvýraznejšia udalosť 80. rokov pred novembrom '89. Mali by sme sa k tejto dnes už historickej udalosti vracaať častejšie, aby ju nevytlačili z pamäti iné banálne a bezvýznamné udalosti, pretože ide o jeden z najsvetlejších míľnikov našej nedávnej minulosti.

Zhováral sa Michal Dzurjanin

Zabudnutá a prikrášená minulosť sa vždy pripomenie ...

Rozhovor s Nikitom Vasilievičom Petrovom, zástupcom predsedu Výboru vedecko-informačného a osvetového centra MEMORIAL

*Nikita V. Petrov.
Fotografie: Lubomír Ďurina.*

Pán Petrov, čo je hlavným cieľom činnosti centra MEMORIAL a čo tvorí hlavnú náplň jeho práce?

Nedá sa to jednoducho definovať, lebo centrum má veľa úloh. Ale pokiaľ si pripomenieme, prečo vzniklo,

ukáže sa v istom zmysle hlavný smer jeho činnosti: pripomínať ľuďom, aká bola sovietska minulosť a koľko zločinov bolo v tej dobe spáchaných. Jednoducho povedané: skúmanie represíí a zvečnenie pamiatky obetí týchto represíí.

Hoci, samozrejme, MEMORIAL sa dnes nezaobera len touto činnosťou, ale aj právnou pomocou a každodennou pomocou obeťam represíí sovietskej doby. Hlavnou úlohou však zostáva pripomínať spoločnosti pravdivú sovietsku históriu.

Čo môžete povedať o postoji súčasnej vlády Ruskej federácie k sovietskej minulosti a k jej zločinom? Aký je napríklad vzťah k obdobiu stalinizmu, no i k ďalším etapám sovietskej histórie?

Žiaľ, súčasné ruské vedenie sa pokúša vytvoriť iný model minulosti, ktorý by slúžil k takpovediac patriotickej výchove obyvateľstva. Nechcú pripustiť, že celé sovietske dejiny vrcholila v represíách a v GULAG-u. Vo všeobecnosti sa v priebehu posledných ôsmich rokov od zmeny vlády v Kremli obyvateľstvu vnucujú len myšlienky o slávnych víťazstvách a slávnych stránkach dejín, pre

ktoré nemožno všetko hádzať do jedného vreca. Ale z môjho pohľadu to je nielen v rozpore s pravdou, ale je to aj kontraproduktívne a škodlivé. Verejnosti sa tým vnucuje nesprávny prístup. Minulosť, na ktorú zabúdame v mene jej prikrášlenia, sa skôr či neskôr odhalí a pripomenie.

Náš rozhovor prebieha počas konferencie venovanej činnosti NKVD a KGB. Uskutočňuje sa dnes v Ruskej federácii seriózný výskum činnosti sovietskych tajných služieb a je vôbec možné takýto výskum robiť? Ako je to napríklad s prístupom k archívnym dokumentom?

Môžem povedať, že pokiaľ dnes hovoríme o represíách vo vnútri Sovietskeho zväzu, bolo vydané už veľké množstvo materiálov. Či už sú to zborníky dokumentov, sedemdielna história GULAG-u, alebo napokon aj martyrológium politických represíí. Len martyrológium vydané na CD nosiči centrom MEMORIAL obsahuje mená viac ako dvoch miliónov obetí represálií a popráv.

No v skutočnosti to, čo sa stále nedeje a čo pociťujeme ako nedostatok je, že tieto dejiny sa nestávajú súčasťou verejnej mienky. Ukazuje sa, že táto história existuje akosi sama pre seba a verejná mienka zasa sama pre seba. A to napokon vplyva aj na pozíciu historikov.

Zoberme si napríklad historikov, ktorí pracujú na rôznych ruských akademických pracoviskách. Tí sú už pod vplyvom štátnej doktríny. Za posledných 10 rokov vyšlo skutočne veľa materiálov, ktoré sa zaoberajú činnosťou Sovietskeho zväzu smerom von a ktoré svedčia o exporte komunistického modelu do štátov strednej a východnej Európy. Spolu s tým však dochádza k zužovaniu bázy tohto výskumu a archívy nie sú tak dostupné, ako by sme potrebovali. Niektoré archívy sú stále úplne neprístupné. Týka sa to napríklad aj

archívov, v ktorých sú materiály o spolupráci tajných služieb.

A znovu treba povedať, že ruskí historici sú v tejto otázke ovplyvnení istými schémami a modelmi. Snažia sa interpretovať vec tak, že Sovietsky zväz len podal pomoc a podelil sa s tými „výdobytkami“, ktoré mal, a štáty východnej a strednej Európy robili už len svoju politiku. Tí istí historici hovoria – veď na čele týchto štátov stáli miestni komunisti. A to si už dovoľím nazvať podlý prístup, lebo nemožno prekladať vinu z vinníka na obeť. Musíme si pamätať, že bez Sovietskeho zväzu a stalinizmu by žiadny blok ľudovodemokratických štátov nevznikol.

Dnes vidíme, čo sa deje na území bývalej NDR. Ten regres, ktorý nastal počas sovietskej nadvlády, je aj po sedemnástich rokoch ťažké prekonať. Tak isto sú na tom iné štáty. A nie je problém dokázať, že sovietsky model bol úzko spätý so Sovietskym zväzom, ale bol absolútne cudzí týmto štátom.

Čo by ste nám mohli povedať o súčasnom postavení bývalých príslušníkov a spolupracovníkov KGB v Ruskej federácii? Existuje vôbec nejaká snaha o prehľad ich postavenia, činnosti a prístupe k tajným materiálom?

Môžem povedať, že celá dnešná politika Ruskej federácie ukazuje na chybu, ktorá sa stala začiatkom 90. rokov. Neprebehla lustrácia, to znamená nedošlo k odhaleniu celej pravdy o tajných aktivitách KGB. A tu vidíme výsledok: v dnešnom Rusku sú pri moci bývalí agenti KGB alebo ich spolupracovníci. A Rusko sa tak v istom zmysle stalo typickým príkladom toho, k čomu vedie vynechanie lustrácií. Chápem, že je to veľmi bolestivý proces. Mohol by som skutočne dlho hovoriť o tom, aké tvrdé boje a debaty sa viedli na začiatku 90. rokov. Dokonca aj niektorí kolegovia v MEMORIALI hovorili o tom, že lustrácie nie sú potrebné, lebo v spoločnosti prebúdajú nezdravú atmosféru rozdeľovania a nenávisť, a tak ďalej. V skutočnosti bolo potrebné tento proces uskutočniť a prekonať tie bolesti. Pretože nič iné nemôžeme robiť, iba odkrývať pravdu o zločinoch tajných služieb.

Ale ukazuje sa, že my sme na ten problém zabudli a on sa nám teraz pripomína, lebo tí ľudia, ktorí boli v tajných službách, dnes vládnu Rusku.

Čo si myslíte o dnes dosť nereálne znejúcej myšlienke založiť obdobu

Ústavu pamäti národa v Ruskej federácii? Je to vôbec za súčasného stavu potrebná idea? Dá sa to vôbec niekedy očakávať?

Nie je to len potrebné, je to jediná možná cesta. Cesta založenia štátom podporovaného ústavu, ktorý by sa zaoberal skúmaním porušovania ľudských práv. A tu nehovorím len o represii, lebo skúmať treba porušenie ľudských práv v akejkoľvek forme. Ale pri súčasnej ruskej vláde a súčasnom politickom systéme v Rusku je to nemožné. Musíme to priznať celkom otvorene. Iba pri zmene režimu by k tomu mohlo dôjsť.

A myslím si, že základ takéhoto ústavu existuje v historikoch, ktorí sa témou zaoberajú, a vo výsledkoch ich práce. Napríklad aj v tých, ktoré vydal MEMORIAL. Nechcem povedať, že MEMORIAL nahrádza takýto ústav. Samozrejme, že nenahrádza. Už len preto nie, lebo MEMORIAL je neštátna a nezávislá organizácia a Ústavy pamäti národa, ktoré existujú na Slovensku alebo v Poľsku, sú zriadené štátom a disponujú veľkými právomocami. No my o tom môžeme len snívať.

Zhovárал sa Ján Hlavinka

Kariéry v službách ŠtB

Jozef Gonda

PhDr. Radoslav Ragač, PhD.

(1975), absolvent archívnickva
a histórie FiF UK Bratislava, riaditeľ
Archívu ÚPN.

Jozef Gonda (nar. 7. 6. 1924 Detva-Kostolné). Syn vojnového poškodenca z I. svet. vojny, maloroľníka a príležitostného robotníka (lesy), po roku 1948 stolára v n. p. Kaukaz Zvolen a v bryndziarni vo Zvolenskej Slatine a domácej.

Ludová škola Dúbravy (6 tried, 1931-1936); štátna meštianska škola Detva (4 triedy, 1938-1942), výpomocný úradník v Detve (1943-1944); poľnohospodársky robotník u rodičov a tiež na viacerých iných miestach (1945 - september 1946).

Vojenská služba:

účastník SNP - prevoz materiálu z letísk Tri Duby a Zolná, partizánsky oddiel Albína Lacha, zajatý Nemcami 6. 11. 1944 v Banskej Bystrici, pomoc partizánom v Jegorovom oddiele (správy, úkryt, zbrane); opevňovacie a transportné práce pre ČA na jar 1945; 1. 10. 1946-25. 9. 1949 Peší pluk 20 Dukelský Prešov, v roku 1947 - nasadený v asistenčnej čate do boja proti UPA v koordinácii so ZNB

Priebeh služby:

27. 10. 1948 prijatie do ZNB, KS NB Košice - podriadený orgán - Stanica ZNB Rudňany; 1. 11. 1948 ZŠ ZNB Spišská Nová Ves; 2. 4. 1949 Poverenie vnútra; 12.5.1949 KV ŠtB Žilina podriadený na II. odd. (politické); 3. 7. 1949 - veliteľ oddielu ŠtB Turčianske Teplice; 1. 11. 1949 podriadený KV ŠtB Žilina; 8. 4. 1950 poslucháč školy Praha; 9. 10. 1950 inštruktor odb. a štb predmetov a II. zástupca veliteľa na ZŠ ŠtB Veverská Bítýška; 3. 7. 1951 náč. OO MV Liptovský Mikuláš; nov. 1951 zástupca vel. VO KV ŠtB Žilina; 17. 12. 1951 ref. Správa kádrov Praha (kádrový pracovník pre KS MV na Slovensku); 1. 6. 1954 náč. OO MV Turčianske Teplice; 1. 9. 1955 poslucháč ÚŠ MV FED Praha; 15. 7. 1957 náč. kádrového odb. KS MV Banská Bystrica; 1. 3. 1959 náč. 3. odd. III. odb. KS MV BB; 1. 4. 1960 st. ref. 3. odd. III. odb. KS MV BB; 1. 4. 1964 st. ref. 6. odd. II. odbor KS MV BB; 1. 8. 1966 st. ref. 1. odd. VI. odb. S ŠtB BB; 1. 6. 1972 st. ref. O ŠtB Liptov-

ský Mikuláš; 1. 5. 1973 st. ref. O ŠtB Zvolen; 31. 12. 1979 uvoľnený zo služieb ZNB v hodnosti majora (vážne osobné dôvody). OeČ 122 668.

ZŠ ZNB (škola SNB I., stupňa) Spišská Nová Ves (1. 11. 1948 - 31. 3. 1949); ZŠ ŠtB Jeseníky (7. 4. 1949 - 12. 5. 1949); Škola pre stredných veliteľov (stredné a nižšie veliteľské kádre) Praha-Smíchov, Doupov a Libějovice (12. 4. 1950 - 30. 9. 1950) - v rámci toho 1 mes. paradesantný kurz (Doupov) a 2 mes. kurz pre inštruktorov ZŠ ŠtB; Ústredná škola MV FED Praha (dvojročná, maturita 1957), Stredná škola pre pracujúcich Praha (1957).

Odmeny:

Pochvalný dekrét za službu v armáde (25. 9. 1948); Za službu vlasti (1955); Za zásluhy o obranu vlasti (1957); medaila V. I. Lenina (1970); medaila Za upevňovanie priateľstva v zbrani III. stupeň (1970); medaila ZNB (1979); pochvala náčelníka za akciu „Edelweis“, finančne odmeňovaný - iniciatívnosť pri nasadzovaní operatívnej techniky - 1968 (300 Kčs), iniciatívne plnenie úloh - 1970 (1000 Kčs).

Tresty:

Zbavený výkonu služby podľa § 21 odst. 1 zák. č. 100/70 Zb. (13. 4. 1972) - podozrenie, že porušil závažným spôsobom služobnú povinnosť (v roku 1969 poslal otvorený list G. Husákovi, v ktorom ho obvinil z prílišnej mäkkosti voči *pravícovo-oportunistickým živlom*) - zrušené.

Problematicky:

1949 - *likvidovanie žingoriády v Turci, ako bol Bibza, Lichner a spol.*, likvidácia kláštorov - katolícka akcia Teplička nad Váhom, Dolný Kubín - *práca sa zaujímala a rád som pracoval na tomto úseku*; 1952 - schopný veliteľ VO ŠtB; 1955 - nedostatočná práca a zlé riadenie OO MV, riadil 1 A, ktorý nepodával správy, bez prakt. skúseností v operative; 1956 - počas *poľských a maďarských udalostí* v roku 1956 sa zúčastnil bezpečnostných opatrení - pri-

delený ako frekventant na 4. odd. II. odb. KS MV Bratislava – prverovanie rpípadova vypočúvanie; 1961 – problematika bývalé osoby – pomoc oper. dôstojníkom, rozbery operatívnej situácie, zaverboval 2 A, 1 I a 2 PB, má viazaci návrh na ďalšieho A, celkovo riadi 7 A a 1 I, rozpracováva 3 oper. zväzky. Má pridelené južné okresy. Osobne rozpracúva akcie „Advokát“, „Dôstojník“, „Posol“ – OO MV Zvolen, ag. správami dokumentuje *grupovanie nepr. osôb, nepriateľské prejavy, machinácie, rozkrádanie*; 1964 – po svojej línii (nepriateľské osoby) kontroluje okresy Lučenec, Prievidza, Zvolen, Žiar nad Hronom; spolu s 6 spoluprac. na odd. riadil 3 akcie; akcia „Kúpele“ – založil 4 oper. zväzky, akcia „Edelweis“ – pochvala náčelnika; 3 signály – neg.; akcia „Dopravák“ – nasadil 4 A a 2 I; PVO „Špekulant“ (1964) – pohovor s osobami, ktorým neboli prijaté deti na VŠ, agent. – operatívne kombinácie a podstávka agentúry voči býv. dôstojníkom, 2 PZ – kontrola nepriat. osôb; 1966 – problematika bývalé osoby, rozbery operatívnej situácie – obsluha 7 A, 2 I + schválený návrh na styk s kandidátom verbovky, od posl. hodnotenia získal 5 spoluprac. a 2 PB, rozpracováva 2 ZPS – „Gazda“ – signál rozpracováva spolu s III. S ZNB a KS MV Bratislava a pomocou spoluprac. „Tatra“ a „Včelmajster“ agentúrou. „Imro“ a „Jožo“; iniciatívny, zodpovedný; 1968 – pozície marxizmu – leni-

nizmu, odmietal útoky na ministra vnútra J. Pavla, komunikácia s okupačnými jednotkami, rozširovanie protidubčekovskej propagandy, obnovenie činnosti Odbočky ZČSSP; 1971–1972 – operatívno – technické prevádzanie TÚ aj pre VKR a S VB BB – akcie „Radar“, „Profesor“, „Hotel – Lux“, „Martin“, „Vyzvedač“, „Synoda“, „Sitno I-II“, „Konečný“, „Kakadu“, akcie „Stmelovateľ“, „Štefan“ a „Profesor“; 1972 – akcia „Brooklyn“; 1973 – 1974 – získal TS „Milan“ a PB „Detvan“, rozšíril sieť D v objekte o 6 a má 4 KTS, pozornosť objektov ČSD, v ktorých blízkosti je ČA; 1975–1976 – úlohy počas MBO, problematika ČSD, MKD ČSAD, nedokonalé využívanie siete TS, dobré budovanie siete; 1977 – výsledky v budovaní agentúrnej siete, riadi 7 TS, získal 1 TS a 1 PB; 1973 – budovanie prostr. agent.-oper. práce aj počas prac. voľna, zlé výsledky a potreba zlepšiť odbornú úroveň práce.

Člen KSS (28. 3. 1945-), člen byra a okresnej KRK OV KSS Turčianske Teplice, ZO KSS Banská Bystrica (od 1957-) a aktívista SKV KSS; ROH (1. 11. 1948-); ZČSSP (11. 1. 1949), predseda ZO ZČSSO Zvolen (1977); ČSM (1.1949 – 1951); DŠO-Červená hviezda (1950-).

Jozef Gonda.

Zdroj: Archív ÚPN Bratislava.

Miloslav Žalman

Miloslav Žalman (zmenené z Emil) (nar. 9.1.1925 Belá). Syn maloroľníka (politicky činný – pred II. svet. vojnou – člen obecného zastupiteľstva za Agrárnu stranu) a domácej, po 1948 krmičky na JRD Belá.

Ľudová škola Belá (5 tried), štátna meštianska škola Belá (1936–1939 – 3 triedy), Hospodárska škola pokračovacia (1. 9. 1939–25.6.1941), poľnohospodársky robotník uotca (25. 6. 1939 – 10. 8. 1944, 19. 4. 1945 – 15. 10. 1945), príležitostne pomáhal pri furmankách.

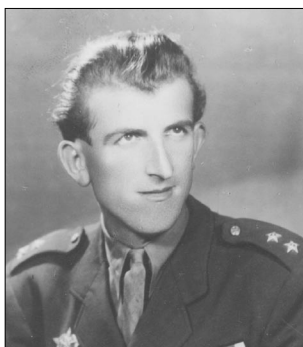
Vojenská služba:

partizánsky oddiel Jána Žižku a M. R. Štefánika 10. 8. 1944 – 19. 4. 1945 – veliteľ roty; vojak z povolania: Vojenské pechotné učilište Hranice (1. 10. 1945 – 29. 8. 1946); 30. 8. 1946 – veliteľ čaty 14. tanková brigáda Košice; ŠDZ Košice, 1947 – 2,5

mesačný kurz pre veliteľov rôt; vo februári 1948 bol počas školenia vo zvolenskej posádke komunistickým agitátorom a informátorom; od 16. 11. 1948 referent VKR.

Priebeh služby:

16. 11. 1948 (1. 1. 1949) referent VKR VÚ Hlboká; ref. VKR 259 delostrel. pluk; ref. 14. p. pl.; ref. VKR VÚ 1111 – 14. žel. prápor Lipt. Mikuláš (1950–1952); 1. 1. 1953 náčelník OVKR KVS Banská Bystrica; 1. 10. 1958 – náč. OVKR 8. brigády vnútornej stráže (BMS) MV; 1. 9. 1962 zástupca náčelníka OVKR 2. stíhacej bombardovacej leteckej divízie Zvolen – odb. VKR 10. leteckej armády; 1. 9. 1964 preradený od VKR – náč. 1. odd. II. odb. KS MV Banská Bystrica; 1. 12. 1970 odvolaný z funkcie náč. odd. – st. ref. 1. odd. II. odb. KS ZNB – S ŠtB BB; 1. 7. 1973 náč. odd. OŠH pri KS ZNB BB; 1. 1. 1976 poverený ako náč. krajského odb.

Miloslav Žalman.
Zdroj: Archív ÚPN
Bratislava.

OŠH BB; 1. 5. 1977 náč. KO OŠH BB; 31. 1. 1981 uvoľnený zo služieb ZNB v hodnosti podplukovníka (starobný dôchodok). OEČ 142 965.

Kurz pre spravodajských dôstojníkov (operatívny kurz MV Praha), (3 mesiace, 1949); KPŠ OV KSS (1957); VUML pri OV KSS Žilina (1959–1962); SVŠ Zvolen (maturita, 1962–1964) 3 – ročný rezortný právnický kurz na PF UK (ukonč. 13. 6. 1972).

Odmeny:

Československá medaila za chrabrosť (1945); Partizánska hviezda (1945); Vojnový kríž 1939 (1946); Rad SNP III. triedy (1945); Za pobeđu nad Germaniou (1950); Za zásluhy o obranu vlasti (1956); pamätná medaila k 20. výročiu SNP (1964); čestný odznak ZNB (1973); pamätná medaila k 25. výr. víťazného februára (1973); štandarda náč. HS PS OSH FMV (pre útvar – 1974); čestná medaila Zaslúžilý bojovník proti fašizmu II. stupeň (1975), čestný odznak Za ochranu hraníc ČSSR I. stupeň (1975); medaila 30 rokov ZNB (1975); medaila Za zásluhy o ochranu št. hraníc (1976); medaila Za upevňovanie priateľstva v zbrani (1978); medaila Za službu PS VB (1979), medaila ZNB (1979); medaila čs.-sov. priateľstva II. stupňa (1979); medaila Za rozvoj Stredoslovenského kraja (1980); medaila Za obetavú prácu pre socializmus (1980); pochvala pred nastúpenými príslušníkmi OVKR za vzornú prácu – 1953; pravidelne finančne odmeňovaný – napr.: dobré výsledky agent.oper. práca (1968); akcia „Urán“ 1000 Kčs (1971); ukončenie právnického kurzu 1000 Kčs (1972); za príkladné plnenie služobných úloh hodinky za 690 Kčs a vecný dar za 2500 Kčs (1980).

Tresty:

pokarhanie 1965 – neoprávnené udeľenie voľna.

Problematiky:

1947 – likvidácia *Poľskej skupiny (tlupy záškodníkov, poľských banditov), iniciatívnym a aktívnym jednaním pri vedení jednotiek prispel k zneškodneniu tlupy poľských banditov*; 1949–1951 – dva roky obhospodaroval 6 okresov a 7 taktických jednotiek; 1952 – schopný, nové formy práce, ako jeden z prvých *preventívna sieť spolupracovníkov vo väčšom počte*, pracuje s rezidentúrou; 1955 – rozpracúva oper. prípad, dobrá agentúra, zodpovedne úlohy agent. – oper. práce; 1956 – rozpracová-

val 2 najzávažnejšie prípady – jeden ukončil, aktívne agent. – oper. opatrenia, osobne pracuje s najlepšou agentúrou, ktorú sám viazal; 1956–1957 – odhalenie pokusu o skupinovú zbehnutie, neoprávnený držiteľ zbrane, odhalenie osoby predtým zapojenej do ileg. org., riadi 4 TS (2 A, 2 I) – neuspokojivá práca a riadenie; 1958–1961 – zlepšenie agent. – oper. práce, úspešné ukonč. rozprac. 8 oper. zv., podiel na riešení závažnejších signálov, zlepšenie administratívy, celkovo úspešné hodnotenie štb situácie a profylaktiky, s vlastnou agentúrou priemerné výsledky; 1965 – zlepšenie riadiaco-org. a vyhľadávacej činn. na odd., premyslené využívanie ciest agentúrnej siete do zahraničia, na úseku novej emigrácie opatrenia na organizovanie návratov emigrantov a ich využitie pre PVO (prípád Fyzik); 1968 – fin. odmena za dosahovanie dobrých výsledkov v agent.oper. práci; 1968 – *na vlastnú päsť dokumentoval výzvednú činnosť anglického vojenského žurnalistu Douglasa Houme Charlesa v okolí Žiliny* (20.7.1968–29.7.1968) a získané údaje boli použité počas rokovani v Čiernej nad Tisou; 1968/69 – *dostatočne nevyplýval na svojich podriadených, čo malo za následok nesprávne pochopenie politickej situácie ČSSR a príchodu spojeneckých vojsk na naše územie u niektorých súdruhov*; 1969 – bezprostredné riadenie dôležitých akcií na odd. (riadil 2 TS); 1970 – nedostatky v riadení, príliš centralizuje prácu, agent.-oper. opatrenia proti západným rozviedkam neorganizuje v ČSSR ale v zahraničí – neefektívne odvolaný z funkcie náč. odd.; 1971 – obetavé a svedomité plnenie úloh v akcii Uran – finančná odmena; 1970–1973 – iniciatívny, skvalitnenie práce na OPK na úseku vyhľadávania trestnej činn. VC a získavanie štb poznatkov; 1973 – plány ochrany voj. objektov v Ss kraji + získanie 1 TS; 1974 – nový systém výkonu služby na úseku štátnych hraníc, budovanie agent.-inform. sily, ktorá doteraz nie je na patričnej úrovni; spolupracuje s orgánmi PLR, MLR a S ŠtB, prehĺbiť spoluprácu s VB; 1977 – dobré plnenie úloh, zlepšenie súčinnosti, potreba dobudovať agentúru po problematike pašeráctva.

Člen KSS (od 5.10.1944) – od 1.5.1945–15.10.1945 tajomník MO KSS Belá, ČSM (1.1.1950–), ZČSSP (1948–) – podpredseda ZO ZČSSP pri KS ZNB BB (1973), člen výboru (1973), SĽUB (1945–); ZPB – uličná org. BB; člen lektorskej skupiny CÚV KSS (1974); poslanec ľudu ONV Žilina (1960), ROH.

V kultúrnej pamäti národa

O storočníci Ladislava Hanusa

Do kultúrnej pamäti národa sa v roku 2007 vrátila osobnosť desaťročia umlčovaná – výrazný predstaviteľ európskeho kresťanského myslenia 20. storočia, filozof kultúry a teológ Ladislav Hanus. Kardinál Jozef Tomko v rozhovore pre taliansky denník *Osservatore romano* v novembri 2007 uviedol, že Hanus sa už pred päťdesiatimi rokmi svojim dielom „*zapájal do diskusií so širokým obsahovým záberom, presahujúcim národné obmedzenie, s pohľadom upretým na Európu*“. Aj pre tento dnes ešte nepochybniteľnejší a oveľa zreteľnejší európsky rozmer Hanusovho diela Literárne informačné centrum (LIC) podnietilo zaradenie jeho storočnice do kalendára celosvetových kultúrnych výročí UNESCO na rok 2007.

Hanusova Kapitula, Ružomberok a Rím

Boli to jeho tri kľúčové životné a duchovné oporné body: Spišská Kapitula, kde dvanásť rokov pôsobil v Spišskom kňazskom seminári ako profesor morálky, sociológie a sakrálneho umenia a kde vznikla jeho fenomenálna *Rozprava o kultúrnosti*; Ružomberok, kde pôsobil dva roky ako kaplán po boku Andreja Hlinku a kde po odchode do dôchodku vytvoril viacero svojich kľúčových diel kresťanskej filozofie kultúry; nakoniec Rím a Vatikán, sídlo hlavy rímskokatolíckej cirkvi – ten Vatikán, kvôli ktorému ho komunistická justícia odsúdila ako „vatikánskeho špióna“ na 16 rokov väzenia a kam sa mohol znova, na stretnutie s pápežom Pavlom VI., vybrať až vrámcami celoslovenskej púte vo februári 1969. A rovnako Vatikán aj ako miesto konania II. vatikánskeho koncilu, ktorý v mnohom akceptoval myšlienky jeho učiteľa a inšpirátora jeho diel R. Gauriniho.

Práve tieto tri miesta tvorili fažisko odborných seminárov a konferencií, ktoré Literárne informačné centrum ako gestor odborných podujatí v rámci storočnice Ladislava Hanusa, zaradenej do kalendára UNESCO, zorganizovalo v roku 2007. V Spišskej Kapitule sme už v „predstihu“, v septembri 2006, vrámcami tradičných Dní Ladislava Hanusa v spolupráci so Združením kresťanských pracovníkov kultúry a Kňazským seminárom biskupa Jána Vojaššáka usporiadali prvý odborný seminár, na ktorom jeho účastníci, filozofi, teológovia, umelci a pedagógovia poukázali

na mnohé súvislosti Hanusovho diela s prúdom kresťanského medzivojnového myslenia, z ktorého Hanus čerpal a tvorivo ho pretváral. Druhým odborným podujatím v Spišskej Kapitule bol seminár pod názvom Prof. Ladislav Hanus – svedok storočia. Uskutočnil sa v apríli 2007 a obsahovo sa zameril na teologické aspekty Hanusovho diela a predstavil ho aj ako významného historika sakrálneho umenia. V Ružomberku to bola medzinárodná konferencia v októbri 2007, na ktorej sme sa podieľali spolu s Filozofickou fakultou Katolíckej univerzity a Vedeckým ústavom Ladislava Hanusa. Podujatím, ktoré zavŕšilo hanusovský rok (patrí do neho i konferencia, ktorá sa uskutočnila 1. marca v trnavskom Pazmaneu) bola dvojdňová konferencia v Ríme.

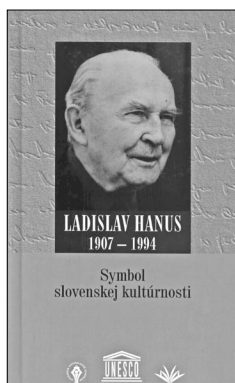
Konferencia v Ríme sa uskutočnila v dňoch 15.–16. novembra pod záštitou kardinála Jozefa Tomka a ministra kultúry SR Mareka Maďariča na pohostinnej pôde nášho zastupiteľského úradu a rovnako i pred poslucháčmi Pontificio Istituto Orientale. Kardinál Tomko mal aj úvodné vystúpenie na konferencii. Venoval sa v ňom Hanusovmu dlhoročnému väzneniu, ktoré mu nezabránilo aspoň v mysli pokračovať v začatí diele a tvoriť ho z „vlastnej duchovnej podstaty“, ktorú po návrate z väzenia pretavil do svojich kníh o kultúre a kultúrnosti. Ďalej vyzdvihol inšpirujúcu aktuálnosť jeho odkazu a tiež fakt, že hoci sa Hanus inšpiroval dielom R. Gauriniho a mysliteľmi ako J. Maritain, E. Mounier, K. Jaspers či M. Heidegger, jeho vlastné filozofické práce sú svojbytné mysliteľské diela, ktoré majú široký filozofický a teologický kontext a svedčia o jeho dôvernej znalosti modernej európskej filozofie. V závere vystúpenia kardinál Tomko doslova uviedol: „*Hanus bol hrdým Slovákom, čo mu však nebránilo prekročiť slovenský horizont a stať sa osobnosťou európskeho myslenia*.“ Vystúpenie kardinála Tomka na seminári sa stretlo s veľkým ohlasom aj u talianskych médií. Už o dva dni po skončení seminára – 18. novembra – vyšiel vo vatikánskom denníku *Osservatore romano* s kardinálom rozsiahly rozhovor pod názvom *Kultúra proti totalitám utlačujúcim osobnosť človeka*. Rovnako na seminári zaujali aj odborné referáty, ktoré (prevažne v taliančine) predniesli riaditeľ LIC Alexan-

Anton Baláz

(1943), absolvent
Filozofickej fakulty
Univerzity Komenského
v Bratislave, odbor
žurnalistika. Pracuje
v Literárnom informačnom
centre.

der Halvonik, rektor spišského kňazského seminára prof. Jozef Jarab, historička sakrálneho umenia PhDr. Alena Piatrová, Mons. Marián Gavenda a ďalší účastníci, ktorých cieľom, ako uviedol Alexander Halvonik, je vrátiť Hanusovo dielo nielen Slovensku, ale i Európe, pretože „*ak je súčasná formujúca sa Európa osnovaná na podobných princípoch (sloboda, pluralita, diverzita), tak Hanusovo dielo patrí nepochybne medzi jej rodinné poklady*“. Vatikánsky publicista Nicola Gori svoju rozsiahlu informáciu o seminári (Osservatore romano 22. 11. 2007) nazval Sila myšlienky proti väzeniu a konštatoval v nej, že Hanusovu túžbu po filozofickom bádani neznížilo ani dlhoročné väzenie a aj „*tvárou v tvár materializmu a vládnucej ideológii Hanus ponúkal a aj osobne žil blahoslavenstvá evanjelia ako jedinú cestu slobody a ľudskej dôstojnosti*“. Na seminári Literárne informačné centrum predstavilo v taliančine vydaný výber zo základných Hanusových diel (Romano Gaurdini, Človek a kultúra a Kostol ako symbol), doplnený rozsiahlym kalendárom jeho života a diela. Vyšiel pod názvom Una figura di spicco nel pensiero cristiano europeo (Osobnosť európskeho kresťanského myslenia).

Symbol slovenskej kultúrnosti

Popri štyroch odborných konferenciách a ich rozsiahlej medializácii vydalo Literárne informačné centrum v spolupráci s Vydavateľstvom Michala Vaška v Prešove reprezentačný 400-stranový zborník pod názvom *Ladislav Hanus 1907-1994. Symbol slovenskej kultúrnosti*. Zároveň v spolupráci s doc. Viliamom Gruskom realizovalo rozsiahlu reprezentačnú výstavu v Univerzitnej knižnici v Bratislave. Uvedený knižný zborník je prvým uceleným odborným pohľadom na Hanusov prínos do slovenského i európskeho kresťanského myslenia v 20. storočí a obsahovo čerpá predovšetkým z realizovaných odborných podujatí, ale doplnený je aj pohľadom na jeho dramatické životné osudy, v roku 2007 vydanú knihu spomienok Pamäti svedka storočia i Hanusovu korešpondenciu so svojim žiakom z kežmarského gymnázia a neskôr bratislavským lekárom MUDr. Františkom Sýkorom, ktorá je cenným svedectvom o osobnom živote i vrcholnom tvorivom období po jeho návrate z väzenia a počas pôsobenia v kňazskej službe v Kvačanoch a Hybiach. Zborník je členený do kapitol Životné osudy, Mysliteľské dielo, Estetik sakrálneho umenia a doplnený je kalendárom a fotografickou prílohou. Prvýkrát ho Literárne informačné centrum prezentovalo

v septembri 2007 v rámci jubilejného X. ročníka Dní Ladislava Hanusa v Spišskej Kapitule.

Výstava v Univerzitnej knižnici v Bratislave sa konala v dňoch 6.-15. decembra 2007 pod názvom Ladislav Hanus (1907-1994). Apologét kultúry, kultúrnosti, kresťanstva a pluralizmu a bola sprevádzaná reprezentačným viacfarebným plagátom. Na viac ako šesťdesiatich výstavných paneloch jej autor, doc. Gruska, priniesol množstvo nových, doteraz neznámych slovných i obrazových informácií o Hanusových životných osudoch a osobnostiach, ktoré inšpirovali jeho dielo.

Na podujatiach k storočnici Ladislava Hanusa sa zúčastnili odborníci, ktorí sa dlhodobo a sústavne zaoberajú jeho dielom, ďalej pamätníci jeho života a jeho pôsobenia v spišskom prostredí, ale aj vysokoškolskí študenti a mladí doktorandi na univerzitách v Trnave a v Ružomberku, pre ktorých bolo zoznámenie sa s Hanusovým dielom skutočným objavom a postupne aj veľkým intelektuálnym a duchovným zážitkom. S prekvapením prijímali napr. skutočnosť, že uprostred druhej svetovej vojny L. Hanus vo svojej knihe Rozprava o kultúrnosti (1943) priniesol prvý systematický pohľad na človeka ako kultúrnu bytosť. Hovoril, že úlohou kultúrnosti je „*dvíhanie a zušľachtovanie celého človeka*“ a v nasledujúcom diele Rozhľadanie (rovnako 1943) prvoradú úlohu slovenského národa v povojnovom období vidí v jeho rozhľadení sa po Európe a v zapojení sa do jej poriadku, lebo „*Európa je pre slovenský národ úloha, ktorá sa má v generáciách zvládnuť, norma, ku ktorej treba dorásť*“. A rovnako podnetné úvahy, aké formuloval už v polovici 40. rokov 20. storočia, potom rozvinul vo svojom vrcholnom diele Človek a kultúra. Napriek trinástim rokom stráveným v komunistických väzniciach si uchoval ľudskú i mravnú integritu a pokračoval v násilne prerušenom diele. Po samizdatových vydaniach začalo diele postupne vychádzať aj knižne. Otvoril sa tak priestor na duchovné formovanie nových generácii filozofov, teológov, umelcov a architektov. Hanusovský rok potvrdil, že jeho dielo dalo nášmu kresťanskému i kultúrnemu mysleniu nový impulz, že Ladislav Hanus sa stal pre súčasnú generáciu skutočným symbolom slovenskej kultúrnosti. Jeho zaradenie medzi európske kultúrne osobnosti, podujatia a knižné publikácie, ktorých realizáciu iniciovalo i Literárne informačné centrum by sa mali stať trvalým impulzom pri ďalšom poznávaní jeho diela a najmä pri šírení jeho ušľachtilých a stále aktuálnych myšlienok o kultúre a kultúrnosti.

Vyznamenanie skutočného rytiera

Stanisławowi Ługowskému udelil prezident Poľskej republiky (PR) Lech Kaczyński vysoké štátne vyznamenanie, a to Rytiersky križ Radu za zásluhy PR (Kryż Kawalerski Orderu Zasługi RP). Pri príležitosti poľského štátneho sviatku – Dňa nezávislosti, ktorý si pripomína severný sused Slovenska 11. novembra, udelené vyznamenanie S. Ługowskému odovzdal Bogdan Wrzochalski, chargé d'affaires ad interim Poľskej republiky v Slovenskej republike 10. novembra 2007 v Nitre, kde sa konalo stretnutie s aktivistami Poľského klubu – región Nitra. Na zorganizovaní tejto malej slávnosti sa podieľala tiež konzulka PR v Bratislave Urszula Szulczyk-Śliwińska.¹

V stručnosti sa pokúsim uviesť, kto je S. Ługowski a čo všetko vykonal pre tajnú cirkev na Slovensku, ako aj pre slovensko-poľské vzťahy. Kňaz S. Ługowski (nar. 1948) je mimoriadne vzácna osobnosť, o ktorej výnimčnosti vypovedajú jeho skutky a nie reči. Môžem spokojne uviesť, že počas svojho doterajšieho života spravil veľa a ešte toho zaiste urobí dosť v prospech vzájomných vzťahov dvoch susedných krajín. Udelením tohto vyznamenania Poľská republika dala jasne najavo, že si váži a oceňuje jeho aktivity či už pred, alebo po roku 1989.

V 70. a 80. rokoch 20. storočia sa podieľal významnou mierou na zabezpečovaní nedostatkovej náboženskej literatúry pre potreby veriacich rímskokatolíckej cirkvi na Slovensku. Táto činnosť bola pre obe strany veľmi riskantná vzhľadom na jej dôsledky. Napriek tomuto nebezpečenstvu sa úspešne rozvíjala a prinášala silné vnútorné obohatenie všetkým zúčastneným osobám, ale aj tým, ku ktorým sa tieto materiály potom dostávali. V týchto aktivitách sa spájalo materiálne, t. j. tlačené slovo, a duchovný rozmer. Pre Poliakov bolo potrebné svedectvo viery Slovákov a pre Slovákov zas vedomie, že nie sú sami a že existujú ľudia, ktorí im nezištne pomáhajú zabezpečovať to, čoho bol nedostatok, čiže náboženskej literatúry. V rámci možností aj Slováci zaobstarávali Poliakom

u nich nedostatkové veci, najmä potraviny. Spôsoby prevážania náboženských materiálov a vecí, ktoré zase potrebovali na poľskej strane, sú už v súčasnosti trochu známe. Pripomeniem, že väčšinou sa realizovali cez zelenú hranicu a formou výmeny ruksakov alebo ich obsahov.

Aktivity S. Ługowského, týkajúce sa prevážania náboženskej literatúry siahajú do roku 1972, keď sa na Katolíckej univerzite v Lubline stretol s Máriou Buckovou (sestrou Marianou) z Bratislavy, ktorá patrila k vincentkám.² Prvé stretnutie so Slovákami mal v zime roku 1973 vo Vlkolínci.³ So spomínanými aktivitami začal ešte ako študent teológie. Za kňaza bol vysvätený roku 1974. Pomoc, ktorú organizoval pre Slovákov, môžeme rozdeliť na tri etapy. Tie súvisia s jeho pôsobiskami. V rokoch 1974–1978 pôsobil v Gluchoľazoch na hraniciach s Československom, v rokoch 1978–1984 bol vo Varšave a od roku 1984 do roku 1990 to boli opäť Gluchoľazy. Z dlhého radu jeho spolupracovníkov uvediem aspoň niekoľko mien. Napríklad Jana Albertyová dostávala niekedy denne aj päť balíkov od rôznych odosielateľov, v ktorých boli knihy a iné náboženské materiály. Spolupracoval tiež s Vladimírom Juklom, Silvestrom Krčmerym a biskupom J. Ch. Korcom, ktorému osobne S. Ługowski priniesol viac ako tisíc výtlačkov práce Ježiš zďaleka a zblízka do bytu na Vıllovej ulici v Bratislave.⁴

Väčšina prevozov sa skončila úspešne. Neúspešný bol napríklad ten, keď 13. decembra 1983 zatkli Alojza Gabaja, Tomáša Konca a Branislava Borovského na zelenej hranici poľskí pohraničníci asi po piatich minútach, ako sa rozlúčili so S. Ługowským a jeho priateľmi. V ruksakoch mladých Slovákov už bola náboženská literatúra, náboženské obrázky a niekoľko omšových kalichov.⁵ Títo traja mladí ľudia patrili do skupiny Petra Žaloudeka, ktorý úzko spolupracoval so S. Ługowským. Samozrejme, jeho pomoc sa nesústredila len na literatúru a iné náboženské predmety. Zabezpečoval tiež kontakty a prostredníctvom Wandy Połtaw-

Mgr. Norbert Kmeť, CSc.

(1971), absolvent FIF UK Bratislava, odbor história – politológia, pracuje v Ústave politických vied SAV.

1 O tejto slávnosti informoval Monitor Polonijny, XII, grudzień 2007, Nr. 12, s. 14–15.

2 Rozhovor Norberta Kmeťa so Stanisławom Ługowským 14. 7. 2003.

3 Monitor Polonijny, XIII, styczeń 2008, Nr. 1, s. 11.

4 Rozhovor Norberta Kmeťa so Stanisławom Ługowským 14. 7. 2003.

5 Monitor Polonijny, XIII, styczeń 2008, Nr. 1, s. 11.

Slávnostné odovzdanie štátneho vyznamenania Rytierskeho kríža Radu za zásluhy Poľskej republiky Stanislavovi Ługowskému z rúk Bogdana Wrzochalského, chargé d'affaires ad interim Poľskej republiky v Slovenskej republike 10. novembra 2007 v Nitre. Fotografie: Andrzej Śliwiński.

skej taktiež doručovanie správ o situácii katolíckej cirkvi v Československu, ktoré vypracovával Ján Chryzostom Korec pre pápeža Jána Pavla II. v rokoch 1980–1989.

Pri tejto činnosti spolupracoval S. Ługowski aj s biskupmi Pavlom Hnilicom, Dominikom Kaľatom, saleziánom Antonom Hlinkom⁶ a duchovnými Šebastiánom Košútom a Jerzym Borsom⁷. Tieto aktivity v Poľsku zastrešovali kardinál, poľský prymas Józef Glemp a jeho tajomník, prelát Bronisław Piasecki, ďalej provinciál kapucínov vo Varšave otec

Maksymilian a otec Honoriusz Lisowski, v Opoli biskup Alfons Nosol, ako aj rektor opolského seminára v Nyse Kazimierz Dola a prefekt seminára Joachim Waloszek. Do týchto aktivít bol zapojený tiež kapucín Šebastián Jaďuď, provinciónálny predstavený.⁸

Od roku 1990 pôsobí v pastorácii na Slovensku. V súčasnosti je farárom v Hornom Srní. Do roku 2001 patril k spoločnosti mariánov v Poľsku a od uvedeného roku je kňazom nitrianskej diecézy. K jeho činnosti po roku 1990 spomeniem napríklad to, že prvú svätú omšu v poľskom jazyku v Bratislave odslúžil S. Ługowski v roku 1992. Na tomto mal zásluhu tiež Jerzy Korolec, vtedajší generálny konzul PR v Bratislave a prvý veľvyslanec PR po roku 1993 v SR, spolu s Bogumiłou Suwarou. Od roku 1992 do roku 1998 ich slúžil raz v mesiaci. Sväté omše v poľskom jazyku celebruje v súčasnosti na požiadanie pre nitriansku Poloniu.

Kňaz Stanisław Ługowski je osobnosť, ktorá si zasluhuje našu úctu. V rámci svojich možností sa snaží všetkým pomôcť a nájsť si pre každého človeka čas. Stretnutia s ním sú nesmiernym obohatením a jeho pokoj, pokora a skromnosť sa prenášajú aj na jeho spolubesedníkov. Dovolím si vysloviť nádej, že jeho nesmierne záslužná práca a prejavená odvaha bude ocenená udelením aj významného štátneho vyznamenania Slovenskej republiky. Samozrejme, že on sám si nepotrpí na svetskú slávu. Veď to jasne povedal pri preberaní významného štátneho vyznamenania Poľskej republiky: „*Toto vyznamenanie nekorešponduje so štýlom života, ktorý som si zvolil, pretože kňazské poslanie je jednoducho služba Cirkvi a Bohu, absolútne som teda neočakával žiadne pochvaly, uznania a poďakovania.*“⁹

Na záver si dovoľím touto cestou vyjadriť kňazovi Stanislavovi Ługowskému úprimné blahoželanie a slová vďaky za jeho záslužnú a neoceniteľnú prácu v prospech Slovenska i Poľska.

6 Rozhovor Norberta Kmeťa so Stanislavom Ługowským 14. 7. 2003.

7 HNILICA, J., VNUK, F.: *Pavol Hnilica. Biskup umlčanej Cirkvi*. 2. časť, 1951–1989. Dobrá kniha. Trnava 1996, s. 233–234.

8 Rozhovor Norberta Kmeťa so Stanislavom Ługowským 14. 7. 2003.

9 Monitor Polonijny, 13, styczeń 2008, nr. 1, s. 11.

Doskočil, Z.: Duben 1969. Anatomie jednoho mocenského zvratu. Praha: Doplněk/Ústav pro soudobé dějiny, 2006, 416 s. + 24 s. fotoprílohy

Rok 1968 sa v našej historickej terminológii nesie v znamení Pražskej jari. Vtedajšia vládna garnitúra (Dubček a spol.) sa snažila o vybudovanie socializmu s ľudskou tvárou, čo pre ľudí znamenalo aspoň čiastočnú slobodu. Autor publikácie zdôraznil, že: „*Reformní komunisté (aspoň jejich umírněná většina) neusilovali o razantní přeměnu systému, ale spíše o odstranění existujících vad, o určitou demokratizaci a úpravy, které by socialistický model zefektivnili a učinily opět přitažlivým*“ (s. 21). Tento obrodňový proces však netrval dlho, čoho dôkazom bola známa vojenská intervencia a následná okupácia ČSSR vojskami Varšavskej zmluvy. Týmto zahájili normalizačný proces a postupne sa zničili všetky výdobytky, ktoré priniesla Pražská jar. Na začiatku roku 1969 vtedajšia vládna garnitúra musela odolávať nielen tlaku ZSSR, ale aj domácim prosovietsky orientovaným politikom a samozrejme aj občanom ČSSR. Tento tlak bol taký silný, že to zlomilo celé dubčekovo vedenie a k moci sa dostali len tí politici, ktorí boli oddaní Moskve (Husák a spol.).

Duben 1969 (Anatomie jednoho mocenského zvratu) je vedecká historická publikácia. Autor veľmi podrobne, ba až precízne rozoberá prvých päť mesiacov roku 1969. Vykreslil celkovú situáciu a priebeh zmien v KSČ a v československej spoločnosti. Celé toto päťmesačné obdobie je rozložené v deviatich kapitolách, ktoré na seba časovo nadväzujú.

Prvé dve kapitoly majú stručný charakter, ktorý nás uvedie do diania a postavenia ČSSR vo vtedajšej domácej, ale aj svetovej spoločnosti. Autor hodnotí situáciu pred rokom 1968 a následne na to sa snaží nájsť príčiny príchodu Pražskej jari. Vyzdvihuje jej význam a to, ako dokázala zaktivizovať väčšinu obyvateľstva v boji za slobodu. Taktiež rozoberá postoj ZSSR, ale aj Západu voči ČSSR a následnú vojenskú intervenciu Varšavskej zmluvy. Udalosti, ktoré nasledovali po 21. auguste 1968, v priebehu zimných mesiacov až do januára 1969 sú podrobne popísané v prvej kapitole. Druhá kapitola sa zaoberá vnútropolitickým vývojom vo februári a marci 1969. Objasňuje ekonomické záleži-

losti, situáciu občianskej spoločnosti, rozoberá slovenskú otázku, charakterizuje jednotlivé prúdy vnútri KSČ a iné.

Tretia kapitola zachytáva hokejové víťazstvá z 21. a 28. marca v roku 1969, kedy československí hokejisti zvíťazili nad sovietskymi v Štokholme na majstrovstvách sveta. Autor vykresľuje situáciu v Československu, teda v Prahe, Mladej Boleslavi, Ústí nad Labem a v Bratislave, kde oslavy nabrali masový charakter. Tieto víťazstvá sprevádzali aj drancovania, a to Aeroflotu a Inturistu v Prahe, ktoré sú podrobne popísané. Nevynechal ani názory a polemiky tlače, ktorá aktívne rozoberala domáce udalosti. Autor využil periodiká ako napríklad *Zítřek*, *Mladá fronta*, *Nová svoboda*, *Lidová demokracie*, *Svobodné slovo ...* a iné.

Hlavná časť knihy je zameraná na apríl a máj 1969. Tieto dva mesiace sú rozanalyzované v štvrtej až ôsmej kapitole. Názov každej kapitoly je vybraný veľmi výstižne, čím autor už od začiatku navádza na problematiku, ktorej sa bude venovať.

4. kapitola – Tajemná mise maršála Grečka (Konec reformem začíná)

Autor v tejto kapitole v prvom rade sleduje činnosť dvoch sovietskych emisárov, a to konkrétne ministra obrany Andreja Grečka a Vladimíra Semjonova, ktorí prišli do ČSSR 31. marca 1969. Sovietsky maršál Grečko prišiel s presnými cieľmi, chcel obmedziť akékoľvek prejavy nesúhlasu s prítomnosťou sovietskej okupačnej armády, presadiť nového prvého tajomníka ÚV KSČ a ďalej, ako sám povedal, „*přišel, aby přešetril příčiny a důsledky protisocialistických výčinnov 28.–29. marca 1969*“. Úloha Semjonova bola vyhľadať prosovietskych československých politikov a doručiť Alexandrovi Dubčekovi list od ÚV KSS. Autor upozornil na fakt, že táto návšteva rozvírila hladinu v československých politických kruhoch a začali sa prijímať rôzne stanoviská, čím sa postupne udupávali výdobytky Pražskej jari. Prvá polovica apríla sa už teda niesla v normalizačnom duchu, čo je vidieť na periodikách, ktoré ojedinele kritizovali situáciu na domácom poli.

5. kapitola – Hledání nového muže (Přípravy k odstranění Alexandra Dubčeka)

Piata kapitola sa veľmi podrobne zaoberá aprílom 1969, autor vykresľuje udalosti deň za dňom, čím čitateľ môže aktívne sledovať

Mgr. Katarína Strapcová

(1982), absolventka

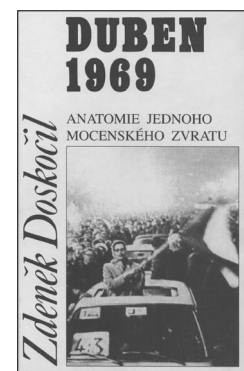
Filozofickej fakulty Univerzity

sv. Cyrila a Metoda v Trnave,

odbor história, doktorandka

HÚ SAV v Bratislave, pracuje

v ÚPN.

vtedajšie politické dianie, ako aj názory a postoje československých politikov. Taktiež aktívne sleduje pôsobenie sovietskych emisárov v ČSSR, ktorí sa hneď od začiatku svojej návštevy venovali hľadaniu nového prvého tajomníka ÚV KSČ. Maršál Grečko našiel muža, ktorý bol vhodný na post prvého tajomníka ÚV KSČ – Gustáva Husáka. ZSSR mu dal dôveru a Husák musel vynaložiť veľké úsilie na to, aby dokázal Kremľu, že je mužom na pravom mieste. V rámci tejto kapitoly autor venuje veľkú časť práve osobe Gustáva Husáka. Ide o jeho pôsobenie na politickej scéne už od roku 1943 až po jeho zvolenie do funkcie prvého tajomníka ÚV KSČ. Rozoberá aj jeho charakterové vlastnosti, čím čitateľovi predostiera celkom zaujímavý obraz o osobe Gustáva Husáka.

6. kapitola – Záchátek nové epochy (Gustáv Husák prvým tajomníkom ÚV KSČ)

Dramatické udalosti 17. apríla 1969 na zasadnutí Predsedníctva ústredného výboru (ďalej PÚV) KSČ definitívne potvrdili abdikáciu Alexandra Dubčeka z funkcie prvého tajomníka ÚV KSČ a na tento post bol navrhnutý Gustáv Husák. Oficiálne zasadanie ÚV KSČ sa konalo o 15. hodine toho istého dňa a prítomných bolo 182 politikov. Ako prvý s prejavom vystúpil A. Dubček, ktorý oznámil svoju demisiu a navrhol za svojho nástupcu G. Husáka. Potom nasledovali prejavy niektorých členov predsedníctva ako napríklad O. Černík, L. Štrougal, Š. Sádovský a L. Svoboda. Ďalej autor polemizuje o tom, či voľba Husáka bola správna a kto sa postavil z politikov za, kto proti jeho voľbe. Aprílovými udalosťami prosovietska garnitúra odstránila aj posledné zvyšky reformného hnutia.

7. kapitola – Iluze se rozplývají (Zahraniční a domácí ohlasy na dubnové plénum ÚV KSČ)

Kapitolu autor otvára polemikou k danej situácii v ČSSR. Skúma postoje a názory krajín východného bloku, a teda Bulharska, Poľska, Maďarska, NDR, Rumunska, Juhoslávie, Albánska a v neposlednom rade ZSSR. Za názormi sa vybral aj na západ a snaží sa ukázať čitateľovi aký postoj zaujala Amerika a vtedajší prezident Nixon. Nevynechal ani periodiká, a to nielen domáce, ale aj zahraničné, čím je čitateľ obohatený o nové informácie. V ďalšej časti autor konkrétnejšie objasňuje situáciu doma. Zameril sa hlavne na našich študentov, ktorí vniesli nespokojnosť s vývojom situácie. No všetky študent-

ské akcie (aj keď ich bolo pomerne veľmi málo) boli neúspešné a už sa im nepodarilo vydobíť si zmenu do už pomaly „znormalizovaného režimu“. Postoje, názory obyvateľov, periodik sú spracované v celej tejto kapitole, autor sa hlboko zaoberá situáciou, ktorá vládla po aprílovom pléne ÚV KSČ.

8. kapitola – Obtížná tvorba nové koncepce (První politické kroky, Husákova vedení KSČ v dubnu a květnu 1969)

Krátko po zasadnutí ÚV KSČ 17. apríla 1969 autor pozoruje činnosť prvého tajomníka KSČ Gustáva Husáka, ktorý chcel „zlikvidovat veškerou opozici, vyházet několik stovek lidí ze stranických a státních funkcí, zamezit jítření veřejnosti prostřednictvím cenzury spojené s ovládnutím informačních médií“ (s. 274). Gustáv Husák v tomto období taktizoval na všetky strany a pokúšal sa posilniť svoj vplyv v stranickom aparáte. Preto v poaprílovej politike pokračoval tak, že: „Husákovo vedení KSČ se bezprostředně po svém nástupu zaměřilo na eliminaci opozice a stabilizaci poměru v komunistické straně, protože pouze tyto kroky mohly obnovit její vedoucí úlohu v tradičním pojetí. Využilo k tomu všech forem kádrové práce a obnovení tzv. leninských forem vnitrostranického života. Ke slovu sa tak opět dostaly stranická šetření a tresty“ (s. 287). Autor rozoberá aj situáciu v médiách. Zmeny osadenstva prišli aj tam, pretože bolo veľmi dôležité podchytiť práve túto zložku. Boli rušené pravidelné periodiká, zavedená cenzúra a mnohé ďalšie opatrenia v boji proti antisocialistickým silám. Zmenu bolo vidieť už v polovici mája, čo autor poukazuje na konkrétnych príkladoch, napr. publikované články. Boj sa zameril aj proti spoločenským organizáciám, ktoré začali presadzovať stavovské záujmy všetkých vrstiev obyvateľstva v období uvoľnenia. Preto Husákovo vedenie prišlo k urýchlenému rozbijaniu všetkých demokratických štruktúr, ktoré podporovali preroformný kurz.

Záverečná kapitola dopĺňa výklad a popis posledných legálnych aktivít demokratickej opozície v máji 1969 a stručne predkladá vnútro politický vývoj v krajine. Podľa autora na sklonku roka 1969 boli „... definitívne zmařeny naděje a sny o obnově fungující občanské společnosti, o demokratickému politickému systému, o efektivním ekonomickém řízení i o svobodě umělecké a vědecké činnosti. Rychle se zhroutil vira v socialismus s lidskou tvář a začal

sa šíriť názor, že stávajúcí systém je v podstate nereformovateľný“ (s. 339). Duch normalizácie sa niesol a stupňoval až do konca roka 1969 a hlavne októbrové zasadanie ÚV KSČ predstavovalo významný moment v dejinách normalizácie. Jednoznačne skoncovalo s presadzovaním reformného programu a odštartovalo frontálny útok na všetko a všetkých, ktorí sa spojili s Pražskou jarou a jej ideami.

Publikácia je obohatená 24 stranovou prílohou, kde si čitateľ môže pozrieť zaujímavé

fotografie, dobové nápisy, anekdoty a básne, texty piesní, ktoré boli napísané krátko po augustových udalostiach 1968 a iné. Toto významné historické dielo je položené na širokom pramennom a literárnom základe. Autor napísal prínosné dielo, ktoré je určené náročnejšiemu čitateľovi. Kniha obsahuje veľa údajov a nových informácií, čo zvyšuje hodnotu tejto publikácie. V októbri minulého roka ju autor a Ústav soudobých dejín AV ČR prezentovali aj v Bratislave.

Securitas imperii, č. 14/2006. Praha: Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu, 2006, 477 s.

Zborník *Securitas imperii*, ktorý pochádza z dielne Úřadu dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu (ÚDV) vychádza u našich západných susedov už od roku 1994. Jeho hlavným poslaním je mapovanie práce Štátnej bezpečnosti (ŠtB), a to najmä na základe zachovaných archívnych dokumentov. V tejto anotácii si predstavíme posledné 14. číslo, ktoré vyšlo ešte v roku 2006.

Po krátkom úvode, v ktorom nám zostavovateľ zborníka (Pavína Formánková) v krátkosti priblíži obsah čísla, nasleduje úvodná rubrika „Studie“, ktorá obsahuje dva príspevky. Prvý, nazvaný *HRAČKA aneb Osud oběti a pomocníka komunistických zpravodajských služeb* z pera Petra Cajthamla, nám približuje osudy Ervína Maráka (agent HRAČKA), dlhoročného spolupracovníka ŠtB, pre ktorú pracoval v rokoch 1956–1980. V roku 1953 bol za údajnú špiónáž odsúdený na 12 rokov väzenia. V čase výkonu trestu sa zaviazal spolupracovať s ŠtB (1956) a pokračoval v nej aj po svojom prepustení v roku 1960. S jej vedomím v roku 1968 emigroval do Západného Berlína, kde pôsobil ako agent v prostredí československého exilu. Po svojom návrate do Československa v roku 1973 bol mediálne prezentovaný ako úspešný „rozviedčik“. Po zverejnení spolupráce ale stratil spravodajský význam a jeho hviezda pomaly zapadla. Autor na pozadí príbehu agenta HRAČKY približuje aj činnosť ŠtB proti exilu, komunikáciu „riadiacich orgánov“ so zverenými agentmi a tiež metódy propagandistického využívania spravodajsky už nevyužitelných agentov. Štúdia

je doplnená dokumentmi, ktoré súvisia s Ervínom Marákom (s. 11–89).

Druhá štúdia, *Případ P. Josefa Pojara*, ktorej autorom je Jiří Plachý sa venuje perzekúcii kňaza Josefa Pojara. V roku 1944 sa dostal do Talianska, kde sa stal členom československej zahraničnej armády. Absolvoval spravodajský a výsadbársky kurz a do konca vojny pôsobil ako agent vo Viedni. V roku 1947 vstúpil do československej armády v hodnosti kapitán duchovnej služby. V roku 1948 bol zatknutý pri vyprovokovanom pokuse o odchod do exilu a odsúdený na doživotie. Po ôsmich rokoch bol prepustený a roku 1967 emigroval do Rakúska. V štúdiu sú načrtnuté aj osudy ľudí, ktoré istým spôsobom súviseli s prípadom pátra Pojara (Antonín a František Jedlička, Miroslav Pala, Robert Bednařík, ...). Autor dáva veľký priestor aj osobe, ktorá mala najväčšiu zásluhu na zatknutí Josefa Pojara – agent-provokatér Klement Hlásenský (D-8006). Bol príslušníkom československej zahraničnej armády na Západe. Po vojne sa stal tajným členom KSČ a v roku 1946 agentom Obranného spravodajstva (s. 90–138).

Súčasnou nasledujúcej rubriky „Články“ je osem odborných príspevkov. V prvom, *Československo-britské zpravodajské soupeření*, sa autor Prokop Tomek venuje spravodajským aktivitám československej ŠtB a britskej Secret Intelligence Service (SIS) v rokoch 1948–1989. Prvá časť sa zaoberá činnosťou Československého spravodajského úradu vo Veľkej Británii (CIO) v rokoch 1949–1956. Na jeho rozpustení v roku 1957 malo veľký podiel pôsobenie agenta československej rozviedky Karla Zbytky (agent LIGHT), ktorý bol navonok príslušníkom CIO. V nasledujúcej časti autor popisuje novú ofenzívu britskej SIS, ktorá skončila jej jednoznačným víťazstvom. Zverejňuje

Mgr. Branislav Kinčok

(1979), absolvent histórie na Filozofickej fakulte Univerzity sv. Cyrila a Metoda v Trnave. Pracuje v Ústave pamäti národa.

aj nové poznatky o pôsobení dvoch britských agentov v štruktúrach kontrarozviedky ŠtB – Cyrila Slámu a najmä Miloslava Kroča, ktorého činnosť spôsobila kontrarozviedke ŠtB ťažký úder (s. 139–170).

Vo svojom druhom príspevku *Noc sv. Bartoloměje v Šonově u Broumova (srpen 1945)*, Jiří Plachý popisuje vraždu dvoch benediktínskych kňazov nemeckej národnosti, pátra ThDr. Julia Albana Prausa a pátra Alfonsa Anskara Schmitta, v takmer čisto nemeckej obci Šonov u Broumova. Obaja boli večer 24. augusta 1945 zavraždení tromi príslušníkmi strážneho oddielu a podpredsedom miestnej správnej komisie (všetci boli českej národnosti). Obe vraždy zostali dodnes nepotrepané. Príspevok približuje aj atmosféru, ktorá vládla na zmiešanom česko-nemeckom území v prvých mesiacoch po skončení vojny (s. 171–183).

Veľmi zaujímavým príspevkom je článok Tomáša Bursíka *Chemická laboratoř při ministerstvu vnitra (1948 – 1949)*, ktorý mapuje jeho činnosť pod vedením svojho zakladateľa Josefa Sumbala. V tomto období sa v chemickom laboratóriu robili pokusy s výrobou preparátu, ktorý by uľahčil prácu príslušníkov ŠtB pri výsluchoch obvinených. Po odchode J. Sumbala z jeho vedenia tieto pokusy ustali (s. 184–189).

V ďalšom článku pod názvom „*Byl jsem ve službách Tita a Státní bezpečnosti.*“ *Příběh defektora jugoslávského velvyslanectví v Praze Antuna Novaka* sa autor Milan Bárta snaží popísať útek rádiotelegrafistu Antuna Novaka zo služieb juhoslovanského veľvyslanectva v ČSR v lete 1951 a jeho následné propagandistické využitie ministerstvom vnútra. Približuje nám aj problematiku československo-juhoslovanských vzťahov po rezolúcii Informbyra v roku 1948 a následné snahy ŠtB o získanie spolupracovníkov z radov juhoslovanských občanov žijúcich na území Československa (s. 190–209).

Klára Horalíková vo svojom príspevku *Počátky spolupráce bezpečnostních aparátů NDR a ČSR* analyzuje spoluprácu bezpečnostných zložiek oboch socialistických krajín a snaží sa načrtnúť jej základné tendencie v období od etablovania totalitných režimov do konca 60. rokov. Predstavuje nám rôzne formy spolupráce, jej efektivitu a v neposlednom rade aj problémy, ktoré ju sprevádzali. Okrem iného, článok sumarizuje aj osobné kontakty predstaviteľov Bezpečnosti oboch štátov, a to od nižších až po

najvyššie postavených funkcionárov (s. 210 – 235).

Celostátní akce KAPELA z pera už spomínaného Prokopa Tomka približuje čitateľom prvý celoštátny projekt, venovaný obmedzeniu z hľadiska režimu negatívneho pôsobenia rockovej hudby na mládež. Akcia KAPELA trvala od roku 1976 až do začiatku 80. rokov. Autor uvádza rôzne príklady foriem postihu mladej generácie, ktorá našla zaľúbenie a svoj životný štýl v rockovej hudbe (s. 236–248).

V krátkom príspevku od Tomáša Bursíka *Sestřel polského civilního letounu nad Československým územím v červenci roku 1975* sa zoznámime s utajeným zostrelom poľského lietadla AN-2 stíhacím lietadlom československej ľudovej armády. Zostrelené lietadlo pilotoval poľský športový pilot Dioniz Bielanski, ktorý sa snažil emigrovať do Rakúska, za čo zaplatil svojím životom (s. 249–252).

Posledným príspevkom tejto časti je *Rozpuštění Lidových milicí v roce 1989 a pokusy o právní narovnání* od Jiřího Baštu. Autor tu spracoval udalosti, týkajúce sa rozpustenia Ľudových milícií (LM) na prelome rokov 1989 – 1990 a najmä problémy, súvisiace s likvidáciou jej výzbroje, výstroje a materiálneho zabezpečenia. Mapuje aj neúspešné pokusy o právnu konfrontáciu LM (s. 253–270).

Nasledujúca rubrika „Portréty“ obsahuje tri príspevky. Prvý, „*Národu jsem vždy věrně sloužila a vědomě nikomu škodu neučinila.*“ *Františka Zeminová (1882–1962)*, pochádza opäť z pera Tomáša Bursíka, ktorý sa snaží rekapitulovať životný príbeh podpredsedníčky Československej strany národne socialistickej Františky (Fráňi) Zeminovej. V rokoch 1918–1938 a 1945–1948 bola poslankyňou Národného zhromaždenia. V roku 1949 ju zatkla ŠtB a vo vykonštruovanom procese s Miladou Horákovou a spol. bola odsúdená na dvadsať rokov väzenia. Zomrela v roku 1962 dva roky po svojom prepustení (s. 271 – 280).

Petr Cajthaml v príspevku *Josef Kudrna – dělník, funkcionář a ministr* rekapituluje život človeka, ktorý sa z robotníka postupne prepracoval až do funkcie ministra vnútra. Josef Kudrna riadil takmer desať rokov (1956–1965) z pozície I. námestníka ministra vnútra kľúčové súčasti ŠtB a tri roky (1965–1968) stál v čele celého ministerstva vnútra (s. 281–287).

Posledný portrét, *Josef Grösser – prví ministr vnitra České socialistické republiky* od Jiřího Baštu približuje kariéru stranického funkcionára Josefa Grössera. Do funkcie ministra zasadol v januári 1969 a pobudol v nej do októbra 1970. Autor rozoberá dôvody, ktoré mohli viesť k jeho náhlemu odvolaniu z funkcie a približuje aj následné pôsobenie Grössera ako veľvyslanca v KLDR (s. 288–306).

V časti „Dokumenty“ je publikovaný príspevok od Ondřeja Vojtěchovského *Laušman v Bělehradě. Několik dokumentů z bělehradských archivů k působení Bohumila Laušmana v exilu v Jugoslávii*. Edícia prináša jedenásť dokumentov, ktoré z časti vypovedajú o kontaktoch Bohumila Laušmana a ďalších sociálne demokratických exulantov s titovskou Juhosláviou. Dokumenty pochádzajú z dvoch bývalých centrálnych juhoslovanských archívov: Archív Múzea dejín Juhoslávie a Archív Ústredného výboru Komunistickej strany Juhoslávie (s. 307 – 353).

Rubrika „Nástroj represe“ obsahuje príspevok Ondřeja Koutka *X. správa SNB – Útvar Státní bezpečnosti pro boj proti tzv. vnitřnímu nepříteli*. Autor popisuje jej veliteľský aparát, činnosť a štruktúru a rozoberá problematiku, ktorá spadala do kompetencií

jednotlivých odborov. Práca je v závere doplnená sériou dokumentov (s. 354–410).

Činnosť Úradu dokumentácie a vyšetrování mapuje rubrika „ÚDV o sobě“. Predstavuje nám medzinárodné kontakty, výstavy, účasť pracovníkov na konferenciách a publikácie vydané ÚDV (s. 411–423).

Činnosť Odboru vyšetrování ÚDV predstavuje rubrika „Vyšetřování“ (s. 424–439), ktorá obsahuje tri príspevky. Prvý, *Informace o činnosti Odboru vyšetřování* od Pavla Gregora sumarizuje doterajšie výsledky odboru. Druhý príspevok, *Smrt na hranicích* z pera Ondřeja Koutka približuje tragickú udalosť zo septembra 1960, keď boli pri pokuse o prechod štátnej hranice pohraničnou hliadkou zastrelení dvaja z troch bratov Vítů. Príspevok sa venuje aj trestnému stíhaniu a odsúdeniu strelca Miloša Roudnického v roku 2000. V príspevku Jana Kalousa *Případ Černobyl* sa prezentuje snaha o vyvedenie trestnoprávnej zodpovednosti voči predstaviteľom komunistickeho režimu za neinformovanie a zanedbanie ochrany obyvateľstva ČSSR v súvislosti s haváriou v Černobyle roku 1986.

Záverečnou časťou zborníka je rubrika „Recenze a anotace“ (s. 440–458). Zborník je ešte doplnený zoznamom skratiek a meným registrom.

Slovenská republika 1939–1945 očami mladých historikov VII. – Perzekúcie na Slovensku v rokoch 1938–1945

Medzinárodná vedecká konferencia

Termín a miesto konania:
21.–23. apríl 2008, BRATISLAVA,
Moyzesova sieň Univerzity Komenského
Organizátor: Ústav pamäti národa
Spoluorganizátor: Filozofická fakulta
Univerzity Komenského v Bratislave

Téma konferencie zahŕňa všetky formy perzekúcií na celom území dnešnej Sloven-

skej republiky v období rokov 1938–1945. Ústav pamäti národa podujatie organizuje ako priame pokračovanie predošlých ročníkov, ktoré sa konali v rokoch 2002–2007 na pôde katedier histórie v Trnave, Banskej Bystrici a Prešove so zámerom vytvoriť priestor zástupcom mladšej generácie historikov na prezentovanie najnovších výsledkov výskumu a odbornú diskusiu.

Prehľad článkov zverejnených v roku 2007

1/2007

1. **Sabolová, Mária, Ing.**, Byť verný hodnotám má zmysel, s. 4–5.

2. **Karpáty, Vojtech, Mgr.**, Vybrané jednotky Hlinkovej gardy 1941–1944, s. 6–20.

3. **Kmeť, Norbert, CSc.**, Katolícka cirkev v strednej Európe po druhej svetovej vojne, s. 21–36.

4. **Bukovszky, Ladislav, Mgr.**, Podoby maďarsko-slovenskej výmeny obyvateľstva medzi okresom Galanta a Nyíregyháza, s. 37–47.

5. **Sivoš, Jerguš, Mgr.**, Správa kontrarozvedky v Bratislave – XII. správa ZNB, s. 48–68.

6. **Košický, Patrik, Mgr.**, „Čierna listina“ 1968. Evidencia „exponentov pravice“ po roku 1968, s. 69–75.

7. **Miklovič, Michal, Mgr.**, – **Sivoš, Jerguš, Mgr.**, Prednášková činnosť pracovníkov ÚPN, s. 76–77.

8. **Čaplovič, Miloslav, Mjr. Mgr. PhD.**, Generálmajor in memoriam Alexander Korda, s. 78–82.

9. **Balún, Peter, Mgr.**, Akcia „KNIHA“. Charta 77 na Slovensku, s. 83–95.

10. **Dzurjanin, Michal, Mgr.**, Ústav som vždy vnímal ako mimoriadne dôležitú inštitúciu. Rozhovor s Ivanom Petranským, s. 96–97.

11. **Bumová, Ivica, Mgr., PhD.**, Výročie prvého židovského transportu, s. 98–99.

V Bratislave posvätili pamätník záchrancovi Židov, s. 99.

12. **Dubovský, Patrik, Mgr.**, Za „nemlčiacim“ Mons. Viktorom Trstenským (* 28. 3. 1908, † 7. 12. 2006), s. 104.

2/2007

13. **Rafaj, Rafael, Mgr.**, Vyrovnáť sa s minulosťou neznamená ju zahľadiť, s. 4–5.

14. **Palko, Vladimír, Mgr.**, Michal Ferienc – vyliečili ho, aby ho popravili, s. 6–21.

15. **Róbert, Letz, Prof. PhD., PhD.**, Osobnosť verzus moc. K storočnici Ladislava Hanusa, s. 22–31.

16. **Dubovský, Patrik, Mgr.**, Akcia „VÍR“. Zásah proti tajným františkánom 27. Marca 1983 (mužská vetva), s. 32–44.

17. **Miklovič, Michal, Mgr.**, Dohoda o stíhaní a potrestaní hlavných vojnových zločincov Európskej Osi, s. 45–54.

18. **Miklovič, Michal, Mgr.**, Akcia „RUBÍN“. Návrhy sabotážnych akcií na ropovody v NSR, s. 55–62.

19. **Ragač, Radoslav, PhD.**, Zo zákulisia XII. Správy ZNB, s. 63–67.

20. **Ragač, Radoslav, PhD.**, Zvláštne finančné prostriedky v podmienkach Správy Štátnej bezpečnosti Bratislava, s. 68–72.

21. **Podolec, Ondrej, Mgr. PhD., Medvecký, Matej, Mgr.**, Sekcia vedeckého výskumu, s. 73–74.

22. **Ragač, Radoslav, PhD.**, Kariéry v službách ŠtB: Ján Korbela, Ján Popelka, s. 75–76.

23. **Matejka, Ján, Mgr.**, Ján Patočka a Charta 77, s. 77–81.

24. **Dzurjanin, Michal, Mgr.**, Dobiehamo sklz voči našim kolegom z postkomunistických krajín. Rozhovor v Pavlom Žáčkom s. 82–84.

25. **Dzurjanin, Michal, Mgr.**, Bez ľútosti a odpustenia špirálu nenávisti v spoločnosti

nemožno prerušiť. Rozhovor s Miloslavom Vlkom. s. 85–88.

26. Kováčik, Ján, Dr., Bezbranní proti bezpráviu. Ústavou zaručené práva v ponímaní komunistických funkcionárov. s. 89–90.

27. Miklovič, Michal, Mgr., Akcia „KRUH“. Simulovanie spravodajských operácií v Bratislave. s. 91–93.

28. Dubovský, Patrik, Mgr., Archívne dokumenty k tzv. cirkevnej politike ÚV KSČ v NA ČR (1948–1951), s. 93–97.

29. Šajtar, Jaroslav, Dúsledky rudého a hnědého teroru v Pobaltí, s. 97–99.

30. Grúňová, Alexandra, Mgr., Wiesenthal Simon: Slunečnice – Vyprávění o vině a odpuštění, s. 100–101.

31. Morbacher, Ľubomír, Mgr., Palko Vladimír ml.: Bernard Jaško a spol., s. 102–103.

32. Za Jánom Langošom, s. 103–104.

3/2007

33. Schvarc, Michal, PhDr., Masová exekúcia v Sklenom 21. septembra 1944 v širšom dejinnom kontexte, s. 4–13.

34. Bumová, Ivica, Mgr. Ph.D., Protžiždovské výtržnosti v Bratislave v historickom kontexte (august 1946), s. 14–29.

35. Haľko, Jozef, Doc. PhDr. Ph.D., Biskup Július Gábriš a Združenie katolíckych duchovných Pacem in Terris, s. 30–45.

36. Lacko, Martin, PhDr. Ph.D., Rusínska problematika vo fondoch armádneho spravodajstva 1940–1941, s. 46–53.

37. Sivoš, Jerguš, Mgr., Problematika vnútorného nepriateľa v činnosti II. odboru XII. správy ZNB v roku 1980, s. 54–69.

38. Petranský, Ivan A., Mgr., Ph.D., Tomáš Munk – jezuitský novic obeťou protžiždovských represíí, s. 70–76.

39. Ďurina, Ľubomír, Mgr. Ing., – Ragač, Radoslav, PhDr., Rekonštrukcia zväzkov v Archíve ÚPN. PhDr. Radoslav Ragač, s. 77–84.

40. Dzurjanin, Michal, Mgr., Otázka vyrovnania sa s minulosťou je v myslení verejnosti v úzadí. Rozhovor s Györgym Gyarmatim, s. 85–87.

41. Ragač, Radoslav, PhDr., Kariéry v službách ŠtB: Alexander Nemeč, Július Ševčík. s. 88–90.

42. Hlavinka, Ján, Mgr., Slovenská republika očami mladých historikov VI: Slovenská republika medzi 14. marcom 1939 a salzburskými rokovaniami, s. 91–94.

43. Tišliarová, Ingrid, Mgr., Pernes, Jiří: Komunistky s fanatismem v srdci, s. 95–96.

44. Medvecký, Matej, Mgr., Baka, Igor: Slovenská republika a nacistická agresia proti Poľsku, s. 96–97.

45. Strešňák, Gábor, Mgr., Trezor. A történeti Hivatal Ékönyve 2, s. 98–100.

46. Ondriáš, Ján, PhDr., Aktivity NKVD/KGB a ich spolupráca s tajnými službami v strednej a východnej Európe 1945–1989, s. 100–101.

47. Selecký, Anton, Kroky Hany Ponickéj, s. 102.

4/2007

48. Sokolovič, Peter, PhDr., Pohotovostné oddiely Hlinkovej gardy, s. 4–30.

49. Zwiewková, Veronika, Mgr., Nové fakty v prípade sestry Zdenky – Cecilie Schelingovej, s. 31–41.

50. Schvarc, Michal, PhDr., Gulka pre štátneho tajomníka (Pokus o atentát na Franza Karmasina v Nižnom Medzeve 11. decembra 1938), s. 42–50.

51. Medvecký, Matej, Mgr. Ph.D., Ako vysadiť agenta do NSR?, s. 51–66.

52. Palko, Vladimír, Mgr., Na strane prenasledovaných. Pavol Valent a spol., s. 67–80.

53. Sivoš, Jerguš, Mgr., – Morbacher, Ľubomír, Mgr., Agentúrna sieť XII. správy ZNB: Pokusy o pozmeňovanie záznamov v registračných protokoloch KS ZNB S-ŠtB Bratislava, s. 81–91.

54. Dzurjanin, Michal, Mgr., Autor musí mať odvahu pustiť sa do problematiky. Rozhovor s Milanom Milom a Milanom Homolkom, s. 92–95.

55. Ragač, Radoslav, PhDr. PhD. Kariéry v službách ŠtB: Arnošt Dreisig, Ján Frlajs. s. 96–98.

56. Ragač, Radoslav, PhDr. PhD., Bellová, V.(zost): Život bez domova 1945–1960. Z argentínskej pozostalosti Jozefa Cigera Hronského, s. 99–100.

57. Medvecký, Matej, Mgr. PhD., Jablonický, Jozef: Samizdat o disente. Záznamy a písomnosti 3, s. 100–101.

58. Ragač, Radoslav, PhDr. PhD., Piffel, Alfréd: Zápas o Bratislavský hrad. Denník 1948–1972, s. 101–102.

59. Ragač, Radoslav, PhDr. PhD., Výstava pred záverečnou ... Alfred Piffel (1907–1972), s. 102.

60. Dubovský, Patrik, Mgr., Goldfarb, A.–Litvinenková, M.: Smrt disidenta. Otrávení Alexandra Litvinenka a návrat KGB, s. 103.

61. Podolec, Ondrej, Mgr. PhD., Vedecká konferencia Február 1948 a Slovensko, s. 103.

62. Huba, Mikuláš, Prof. RNDr. CSc., Bratislava/nahlas po dvadsiatich rokoch, s. 104–106.

Spomienky na februárový prevrat

Josef Lesák.
Fotografia: Ivan Petranský.

Pri príležitosti 60. výročia komunistického prevratu v Československu prinášame čitateľom niekoľko spomienok a zamyslení jedného z priamych aktérov tejto pohnutej doby. Josef Lesák bol v osudných februárových chvíľach poslancom parlamentu za Československú stranu národne socialistickú a po prevrate sa z neho, podobne ako z mnohých ďalších, stal triedny nepriateľ. Vo svojich spomienkach sa okrem vlastného životného osudu vracia aj k chybám, ktorými predstavitelia demokratických strán uľahčili komunistom víťazný nástup k moci. Pre jeho angažované postoje počas krízových dní ho krátko po prevrate nový režim tvrdo potrestal. Spolu s ďalšími 29 poslancami ho akčný výbor Národného zhromaždenia vylúčil z parlamentu, 24 hodín denne ho sledovali príslušníci ŠtB, v piatom semestri musel opustiť vysokú školu, uväznili ho, neskôr nútene vystažovali z Prahy, atď. V roku 1990 sa po druhý raz v živote stal poslancom – tentoraz Českej národnej rady. Zo spomienok, ktoré Josef Lesák poskytol redakcii časopisu Pamäť národa vyberáme časť, v ktorej sa priamo zaoberá februárom 1948.

Omyly a chyby demokratů

Řečníci demokratů před volbami byli prvorepublikového ražení a věřili, že stejně smýšlejí i všichni voliči, že se nikdo nedá ani zastrašit, ani nepodlehne slibům.

1) Všichni pevně počítali s jednoznačným úspěchem v Praze a slabším, ale jasným na venkově. Spáchané chyby se snadno napravi po vítězných volbách

2) Byl podceněn přímý styk s voliči.

3) Demise v únoru 1948 měli prezidentovi nejen předem sdělit, ale ji s ním předem projednat.

4) Předem měla být sjednána dohoda se sociálními demokraty a s Janem Masarykem.

5) Po likvidaci demokratického tisku měla být veřejnost informována telefonicky, letáky, kurýry.

6) Pasivita po demisi. Žádný pokus o svolání parlamentu, vysoupení presidenta v médiích.

7) Jediným aktivním odporem proti nástupu komunismu byly dvě velké demonstrace vysokoškoláků. Dne 23. února večerní demonstrace vedená mnou, poslancem za mládež Josefem Lesákem a přijetím pětičlenné delegace mládeže přes odpor pohotovostního praporu SNB s ostře nabitými samopaly na Hradčanském náměstí.

Ve 22 hodin v noci informoval Lesák prezidenta, že těmto mladým lidem se nejedná o vítězství jedné a porážku druhé skupiny soutěžících politických stran, ale o vítězství demokracie a nezávislosti republiky, že jsme dosud nezapoměli na devět zastřešených vysokoškoláků v Ruzyni a na 1200 studentů v koncentračních táborech nacistů.

Pan prezident za návštěvu poděkovala v závěru řekl: „Vyřďte svým kolegům: Mám situaci pevně v rukou. V Československu bude zachována demokracie v intencích Masarykových a mých. Se všemi stranami se dohodneme.“

V ranních hodinách téhož dne však byl oddílem pohotovostního pluku SNB obklopen těžkými kulomety ústřední sekretariát ČSNS na nám. Republiky a zabaveny tuny spisového materiálu a členských přihlášek. Já sem byl v té chvíli v budově a Krajina spěchal informovat prezidenta. Krajina byl zatčen, ale na zásah prezidenta propuštěn a zatykače byly vydány na předsedu SVS (Svaz vysokoškolského studentstva) Emila Ransdorfa a na poslance Otu Horu, Boh. Decziho a Frant. Klátila. Všichni však byli varováni a unikli do exilu.

Dne 25. února 1948 se konala druhá demonstrace vysokoškoláků pod vedením

zástupce předsedy SVS Antonína Navrátila. Její delegace se však dostala pouze ke kanceléři Smutnému. Ten ji informoval, že prezident novou Gottwaldovou vládu podepsal.

Podlehl vydírání Gottwalda, Zápotockého a Noska, že i když vládu nepodepíše, ujme se vlády třeba za použití násilí. Aby prezident zabránil občanské válce a bezuzdnému vraždění, podlehl této vyhrůžce.

Demonstrující studenti byli napadeni příslušníky pohotovostního pluku SNB a oddílem lidových milicí. Josef Řehounek, studující lesního inženýrství byl samopalem postřelen do kotníku pravé nohy a do smrti zůstal mrzákem. Před Čenrinským palácem na Loteránském náměstí byli studenti přepadeni hlavními puškami a samopaly a do krve ztýráni.

Josef Lesák musel ať s rodinou nedobrovolně opustit Prahu.
Zdroj: Josef Lesák.

6

ÚSTŘEDNÍ NÁRODNÍ VYBOR HLAVNÍHO MĚSTA PRAHY — referát bytový

PRAHA I — STARÉ MĚSTO, Zatecká 2

Lesák Josef KONCEPTY 5.9.52.

Dnešní postoj... uvedených k lidově demokratické republice.
Shora uvedená rodina nesohlasí s dnešním státním zřízením.

Jak jsou oblíbeni u veřejnosti:
Zdejší veřejnost pohlíží na rodinu jako na nepřítelů dělnické třídy.

S jakými občany se stykají:
Jejich styk je zaměřen jen s lidmi protistátně zaměřených.

Bezpečnostní charakteristika majitele bytu a spolubydlicích (byl-li trestán po r. 1945 z jakéhokoliv důvodu, byl-li v TNP, nebezpečnost k dnešnímu zřízení, vliv na okolí).

Lesák jako bývalý poslanec nár. soc. strany jest dobrým organizátorem dobře mluvícím inteligentem, dnes velmi dobře maskovaným nepřitelem dělnické třídy, který jen čeká na příležitost, aby mohl dnešní zřízení co možná nejvíce poškodit. Lesák je politicky a státně naprosto nespolehlivý. Byl trestán státním soudem v roce 1948 pro pokus za hranice. Později byl v TNP Kladno. Nyní tam pracuje jako horník.

c Stanovisko obvodní komise k projednávanému případu; komise se usnesla doporučit jmenovanému přesídlení, neboť se jedná o bývalého poslance býv. nár. soc. strany, který již za první republiky byl velkým obhájcem kapitalistického zřízení a přívržencem Zenklova směru. Trestán pro pokus o útěk za hranice, později byl v TNP jako trestaný nepřítel. Jeho manželka v době jeho nepřítomnosti měla styk s podezřelými jugoslávskými příslušníky. Jejich nepřátelský poměr k dneš. státnímu zřízení se nezměnil a jejich pobyt v Praze je nežádoucí.

Členové komise:
Předseda komise:

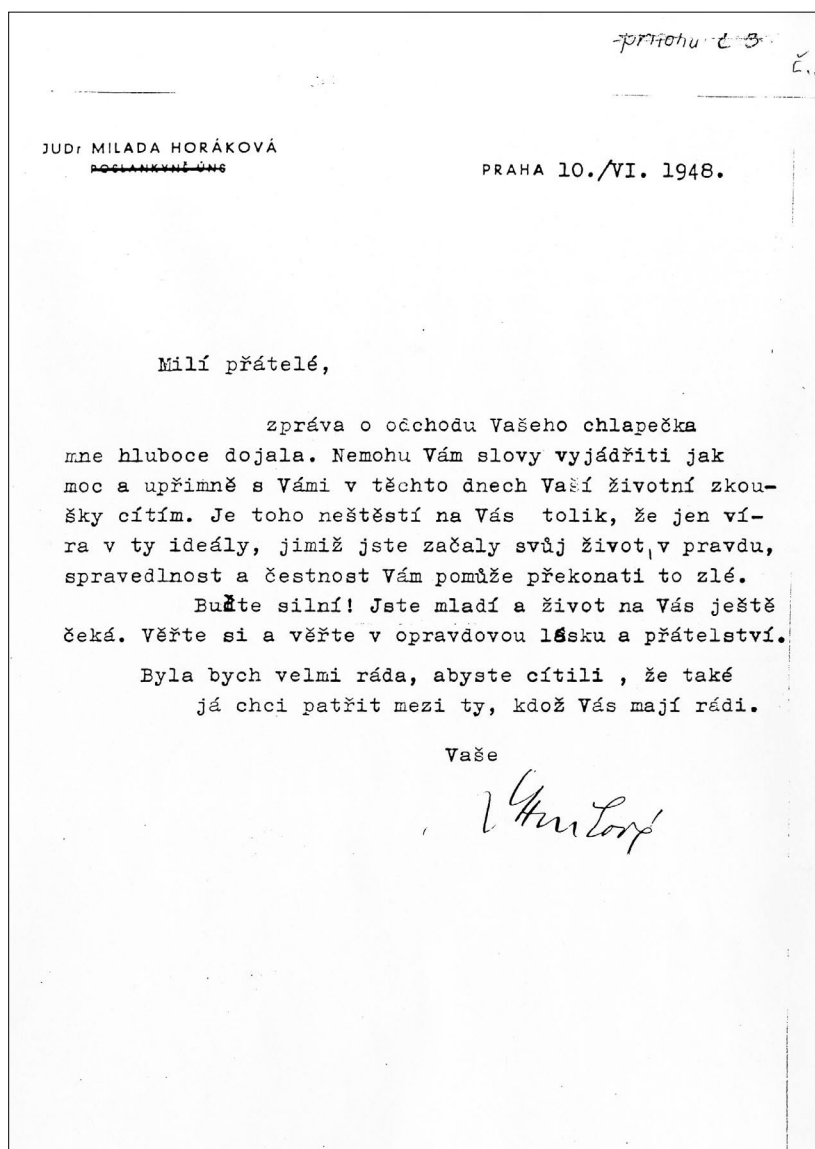
Návrh ústřední komise:
KOMISE SOUHLASÍ.

Členové komise:
1. Úřední referent: 2. Přezkoušel: 3. Schválil:

Exekučnímu orgánu zde -
na vědění a k provedení politické exekuce podle rozhodnutí.

ST 29/01.02.20511/02

Z.B. 43-778-497/52

Aj v ťažkých chvíľach naši
Lesákovci vľúdne slovo.
Zdroj: Josef Lesák.

118 jich bylo zatčeno a odvezeno do policejní věznice v Bartolomějské ulici.

Ministr Jan Masaryk viděl masakr studentů pod okny svého bytu v Černíněském paláci a rozčileně protestoval ihned telefonicky na ÚV KSČ.

Noví mocipáni nebyli se stavem na vysokých školách spokojeni, a tak se jim již před nimi složení posluchačů, obsah výuky a celkový duch na fakultách. Jednoznačně to vyjádřil generální tajemník KSČ Rudolf Slánský na zasedání ÚV 17. 11. 1948, když řekl: „Nemilosrdně vyčistíme střední a vysoké školy od reakčních studentů a profesorů a postaráme se o to, aby převážná část studujících se rekrutovala z dělnických rodin...“

Přední československý historik a český literát Josef Hanzal ve studii „Nezlomný duch“

na str. 86 (v uspořádání Bořivojem Čelovským z r. 2003) napsal: „Československé a hlavně pražské vysoké školy byly těsně po 25. únoru 1948 následnými studijními prověrkami velice citelně oslabeny. Jen v Praze bylo zbaveno možnosti studia 7565 t. j. 28,1% studentů jen na Univerzite Karlovy. Dále to byly studenti z Vysokého učení technického i z uměleckých škol. Celkem tak vyletělo 10 000 studentů.“ U většiny z nás to bylo s doložkou „navždy“! A „třídní nepřítel“!

A J. Hanzal, poctivý historik, dodává: „Tato akce nemá v dějinách českého vysokého školství obdoby. ... Mladá generace odcházející nuceně z fakult musela hledat většinou manuální a nekvalifikovanou práci, pokud její osudy nebyly pohnutější a bolestnější.“ Mezi prvými zatčenými po 25. 2. 1948 byli 4. 5. 1948 oba vůdci studentských demonstrací Josef Lesák a Antonín Navrátil. Souzení byli podle zák. č. 50/1923, neboť zákon 231 na ochranu socialistické republiky ještě v době jejich zatčení neexistoval. Dostali 12 a 15 měsíců těžkého žaláře a po odpykání rok tábora nucených prací v kladenských dolech. Tam po exekucíním vypovězení z Prahy prožil v práci pod zemí Lesák 29 roků.

Po zatčení J. Lesáka při StB vyprovokovaném pokusu o útěk za hranice s celou rodinou, nebylo manželce Lesáka a matce 3 malých dětí dovoleno přerušit výslech k nakojení nemluvněte; a to nedlouho po propuštění matky s dětmi na těžkou břišní kýlu vykřičenou při hlavovění, zemřelo. V noci před pohřbem dítěte bylo otcí J. Lesákovi nabídnuto zastavení stíhání, řekne-li po odvezení do čs. rozhlasu, jak Krajina, Zenkl, Stránský, Ripka a Drtina připravili v únoru 1948 puč proti KSČ. To ovšem odmítl.

Na záver výberu z memoárov Josefa Lesáka ešte uverejňujeme spomienku na „prívetanie“, ktoré nasledovalo po prevoze do väznice na Pankráci, ktorá dokresľuje úlohu Štátnej bezpečnosti pri prevrate: Jizlivě mě vítá estébák V. Pešek a dodává: Vyjdete-li ještě někdy na svobodu, slavte své druhé narozeniny vždy 23. února. Když jste z balkona vašeho ÚV na nám. Republiky informoval o výsledku audience u prezidenta Beneše, byl bych vás sestřelil jako zajíce. Skončil jste však příliš brzy. Nestačil jsem přinést pušku a namontovat tlumič.